

A BUDAPESTI KIR. MAGY. PÁZMÁNY PÉTER TUDOMÁNYEGYETEM
RÓMAI JOGI SZEMINÁRIUMÁNAK KIADVÁNYA

ÚJ SOROZAT 3. SZ.

JUSTINIANUS CSÁSZÁR INSTITUTIÓI NÉGY KÖNYVBEN

FORDÍTOTTA
IFJ. MÉSZÖLY GEDEON

A FORDÍTÁST ÁTNÉZTE
DR. MARTON GÉZA
EGYET. TANÁR

BUDAPEST, 1939
EGYETEMI KÖNYVKERESKEDÉS

ELSŐ KÖNYV.

- I. Az igazságról és jogról.
- II. *Ius naturale, ius gentium, ius civile*.
- III. A személyek jogáról.
- IV. A születéstől fogva szabadokról.
- V. A szabadonbocsátottokról.
- VI. Kik és milyen okokból nem szabadíthatnak fel rabszolgát?
- VII. A *lex Fufia Caninia* eltörléséről.
- VIII. Az önjogú és a hatalom alatt álló személyekről.
- IX. Az atyai hatalomról.
- X. A házasságról.
- XI. Az örökbefogadásokról.
- XII. Miképpen szűnik meg a hatalmi kötelék?
- XIII. A gyámságról.
- XIV. Kit lehet végrendelettel gyámul rendelni?
- XV. Az *adgnatusok* törvényes gyámságáról.
- XVI. A *capitis deminutió*ról. (Jogállapotváltozásról.)
- XVII. A *patronusok* törvényes gyámságáról.
- XVIII. A szülők törvényes gyámságáról.
- XIX. A bizalmi (*fiduciarius*) gyámságról.
- XX. Az ú. n. *Atilianus* tutorról, illetőleg a *lex Julia* és *Titia* szerint rendelt gyámról.
- XXI. A gyámi *auctoritas*ról.
- XXII. Mi módon ér a gyámság véget?
- XXIII. A gondnokokról.
- XXIV. A gyámok és gondnokok óvadékáról.
- XXV. A felmentési kérelmekről.
- XXVI. Az aggályos gyámokról és gondnokokról.

MÁSODIK KÖNYV.

- I. A dolgok felosztásáról.
- II. A testetlen dolgokról.
- III. A szolgalmakról.
- IV. A haszonélvezetről.
- V. A használatról és lakásról.
- VI. Az *usucapió*ról és a *longi temporis praescriptió*ról.
- VII. Az ajándékozásokról.
- VIII. Kiknek szabad elidegeníteni, kiknek nem?
- IX. Azokról a személyekről, akik nekünk szereznek.
- X. A végrendeletek készítéséről.
- XI. A katonai végrendeletről.
- XII. Kik nem tehetnek végrendeletet?
- XIII. A gyermekek kitagadásáról.
- XIV. Az örökösök kinevezéséről.
- XV. A közönséges helyettesítésről.
- XVI. A *serdületlenek* helyettesítéséről.
- XVII. Hogyan veszítheti el érvényességét a végrendelet?
- XVIII. A kötelességsértő végrendeletről.
- XIX. Az örökösök fajairól és a közöttük lévő különbségekről.
- XX. A hagyományokról.
- XXI. A hagyományok visszavonásáról és átruházásáról.
- XXII. A *lex Falcidiá*ról.
- XXIII. A hitbizományi örökségekről.
- XXIV. Egyes dolgoknak hitbizományul rendeléséről.
- XXV. A fiókvégrendeletekről.

HARMADIK KÖNYV.

- I. A végrendelet nélkül megnyíló örökségekről.
- II. Az adgnatusok törvényes örökléséről.
- III. A senatusconsultum Tertullianumról.
- IV. A senatusconsultum Orfitianumról.
- V. A vérrokonok örökléséről.
- VI. A rokonság fokozatairól.
- VII. A szabadonbocsátottak utáni öröklésről.
- VIII. A felszabadítottak utáni örökjog odaítéléséről meghatározott személy részére.
- IX. A hagyatéki birtokról. (Bonorum possessióról)
- X. Az adrogatio útján való szerzésről.
- XI. Arról, kinek a szabadság érdekében a vagyont odaítélik.
- XII. A végrehajtási vagyoneladásból, valamint a senatusconsultum Claudianumból folyó jogutódlások eltörléséről.
- XIII. A kötelmekről.
- XIV. Hogyan keletkezik kötelem teljesítmény (res) által?
- XV. A szóbeli kötelmekről.
- XVI. Két hitelező és adós részvételéről a stipulációban.
- XVII. A rabszolgák stipulációjáról.
- XVIII. A stipulációk osztályozásáról.
- XIX. Az érvénytelen stipulációkról.
- XX. A kezesekről.
- XXI. Az írásbeli kötelmekről.
- XXII. A megegyezésen alapuló kötelmekről.
- XXIII. Az adásvételről.
- XXIV. A bérletről.
- XXV. A társasági szerződésről.
- XXVI. A megbízásról.
- XXVII. A szerződészerű jogviszonyokból eredő kötelmekről.
- XXVIII. Mely személyek által szerzünk kötelmet?
- XXIX. Hogyan szűnik meg a kötelem?

NEGYEDIK KÖNYV

- I. A vétségből eredő kötelmekről.
- II. A rablási keresetről. (Actio vi bonorum raptorum.)
- III. A lex Aquiliáról.
- IV. A személyisértésekről.
- V. A vétségszerű helyzetekből eredő kötelmekről.
- VI. A keresetekről.
- VII. A más hatalma alatt állóval kötött ügyletekről.
- VIII. A noxalis keresetekről.
- IX. A négylábú állat okozta kárról.
- X. Azokról, kiknek útján perelhetünk.
- XI. A biztosítékadásokról.
- XII. Az állandó és időhöz kötött keresetekről és hogy melyek szállanak át az örökösökre, illetőleg ellenük.
- XIII. A kifogásokról.
- XIV. A viszontkifogásokról (replicatiokról).
- XV. Az interdictumokról.
- XVI. A konok perlekedők büntetéséről.
- XVII. A bíró tisztéről.
- XVIII. A nyilvános perekről.

A MI URUNK JÉZUS KRISZTUS NEVÉBEN.

CAESAR FLAVIUS IUSTINIANUS ALAMANNICUS GOTHICUS FRANCICUS
GERMANICUS ANTICUS ALANICUS VANDALICUS AFRICANUS,
A KEGYES, A BOLDOG, A HÍRES, AZ ÖRÖKKÉ FELSÉGES, GYŐZEDELMES
ÉS DIADALMAS CSÁSZÁR A TÖRVÉNYEKET ISMERNI VÁGYÓ IFJÚSÁGNAK.

A császári felségnek nemcsak fegyverekkel kell ékesítve lennie, hanem törvényekkel is fel kell fegyverkezve lennie, hogy mind a háború, mind a béke idejében helyesen tudjon uralkodni és a római császár győztes maradjon ne csak az ellenséggel vívott csatákban, hanem akkor is, amikor a hamis perlekedő csalárdságait kiűzi a jogérvényesítés utairól és éppoly lelkiismeretes legyen a jogban, mint amilyen diadalmas legyőzött ellenségein.

Isten segítségével mindkét utat a legnagyobb buzgósággal és előrelátással megjártuk. Ismerik már haditényeinket a leigázott barbár népek és tanúságot tesz róla Afrika éppúgy, mint más számtalan tartomány, melyeket annyi idő múltán az égi kegyelemből megadott győzelmeinkkel ismét Róma fennhatósága és a mi uralmunk alá hajtottunk. Immár minden nép az általunk kibocsátott, vagy szerkesztett törvények szerint él. Miután pedig az azelőtt rendezetlen szent constitutiókat ragyogó összhangba hoztuk, kiterjesztettük figyelmünket a régi jogtudomány megszámlálhatatlan köteteire is és ezt a kétségbeejtő nagy művet is, mintegy a mélységek fölött járva, isteni segítséggel, már befejeztük. Miután ez Isten segítségével befejezést nyert, meghívtuk Tribonianust, ezt a kiváló férfiút, császári palotánk udvarmesterét és volt quaestorát, valamint Theophilust és Dorotheust, a kiváló férfiakat és jogtanárokat, kiknek szorgalmát, törvénytudását s parancsaink iránti engedelmességét már több ízben megismertük, s azt a különleges megbízást adtuk nekik, hogy tekintélyünk alatt és utasításaink alapján szerkessék meg az Institutiókat, hogy ti a jog elemeit ne elavult mesékből tanuljátok, hanem a császári felségtől ismerhessétek meg, hogy fületek és értelmetek semmi haszontalant és téveset ne vegyen be, hanem csupán a dolgok igazi lényegének megfelelőt. És ami azelőtt a korábbi jogtanulóknak négy év múltán is alig jutott osztályrészül, hogy t. i. a császári constitutiókat olvashatták, ti most egyenesen azzal kezditek, méltóknak találta arra a tisztességre s arra a szerencsére, hogy jogi tanulmányaitoknak mind a kezdete, mind a vége császári ajakról hangozzék el. A Digesták vagy Pandecták ötven könyve után tehát, amelyben az egész régi jog egybe van foglalva, s amelyet szintén ugyanezen kiváló Tribonianussal és több jeles és tudós férfikkal szerkesztettünk, úgy rendeltük, hogy e négy könyvbe osszák be ezeket az Institutiókat, hogy azok legyenek a törvénytudomány első alapelemei. Bennük röviden elő van adva úgy az, ami régtől fogva érvényre jutott, mint az, ami az idők folyamán a gyakorlatból kimenve elhomályosult, de császári segítséggel ismét megvilágosodott. Midőn a fentemlített három tudós férfiú ezt a munkálatot, melyet a régieknek valamennyi institutio-könyvei, de különösen a mi Gaiusunknak az Institutiókhoz és a „Mindennapi jogesetek”-hez írt kommentárjai és még más sok kommentár alapján szerkesztett, elébünk terjesztette, mi azt elolvastuk, megvizsgáltuk s constitutióink teljes hatályával ruháztuk fel.

Vegyétek tehát e mi törvényeinket teljes odaadással és kitartó szorgalommal és mutassátok magatokat annyira képzettnak, hogy az a legszebb remény kecsegtethessen benneteket, hogy egész jogi tanulmányotok befejeztével államunkat a reátok bizandó tisztségekben képesek lesztek kormányozni.

Kelt Constantinopolisban, november 21-én, örökké felséges Urunknak, Iustinianusnak harmadik consulsága alatt.

**A MI URUNK, AZ ÖRÖKKÉ FELSÉGES
IUSTINIANUS CSÁSZÁR**

**INSTITUTIÓINAK
VAGYIS A JOG ELEMEINEK,**

MELYEKET ÖSSZEÁLLÍTOTT TRIBONIANUS, KIVÁLÓ FÉRFIÚ, A SZENT
PALOTA VOLT QUAESTORA ÉS KIVÁLÓ JOGTUDÓS, VALAMINT TEOPHILUS,
NAGYTEKINTÉLYŰ, JOGBAN JÁRTAS FÉRFIÚ, VÁROSUNKBAN A JOG TANÁRA
ÉS DOROTHEUS, QUAESTORSÁGOT VISELT, JOGBAN JÁRTAS KIVÁLÓ FÉRFIÚ,
BERYTOS NEMES VÁROSÁBAN A JOGNAK TANÁRA,

ELSŐ KÖNYVE.

I.

Az igazságról és jogról.

Az igazság állandó és örök igyekezet arra, hogy kinek-kinek megadjuk a maga jogát. A jogtudomány az isteni és emberi dolgok ismerete, tudománya annak, hogy mi a jogos, mi a jogtalan.

Ezt általánosságban előrebecsátva, mikor hozzáfogunk, hogy a római nép jogát előadjuk, úgy látjuk ezt legkényelmesebben megtaníthatónak, ha kezdetben könnyű és egyszerű, majd később szorgosabb és pontosabb magyarázattal tárgyaljuk egyes kérdéseit. Egyébként, ha már kezdetől megterheljük a tanulónak még csiszolatlan és gyenge elméjét a tanulmányok tömegével és nagy változatosságával, akkor a kettő közül vagy azt érjük el, hogy elriasztjuk őt tanulmányaitól vagy pedig azt, hogy igen nagy fáradtsága, gyakran bizalmatlansága árán - ami leginkább elijeszti az ifjakat - később vezetjük el ugyanoda, ahová könnyebb úton, minden megerőltetés és kétségeskedés nélkül, hamarabb eljuttathattuk volna.

A jog főparancsai ezek: élj tisztességgel, ne bánts mást, add meg kinek-kinek a magáét. Ennek a tudománynak két része van, a köz- és a magánjog. Közjog, amely a római állam ügyeire vonatkozik, magánjog, mely az egyesek javát célozza. Itt a magánjogról lesz szó, mely három részből áll: össze van ugyanis téve a *ius naturale* (természeti jog), a *ius gentium* (a népek közös joga) és a *ius civile* (a polgári jog) parancsaiból.

II.

Ius naturale, ius gentium, ius civile.

Természeti jog az, amelyre a természet tanított meg minden élőlényt Mert ez a jog nem az emberi nemnek kizárólagos tulajdona, hanem minden élőlényé, akik csak az eget, a földet és a tengert benépesítik. Ettől veszi eredetét a férfiúnak és nőnek kapcsolata, melyet mi házasságnak nevezünk, ettől a gyermekek világrahozása és felnevelése, mert látjuk, hogy más élőlények is ismeretében vannak ennek a jognak.

A polgári jog (ius civile), illetőleg a népek joga (ius gentium) így különböztethető meg: Minden nép, melyet törvények és szokások kormányoznak, részben a saját, részben az összes emberekre közösen érvényes joggal él: mert amely jogot egy nép maga alkot magának, az annak az államnak sajátja és ius civile (polgári jog) a neve, mintegy saját joga az illető államnak; amit pedig a természetes célszerűségi belátás minden ember számára létrehozott, az minden népnél egyformán befogadásra talál és ius gentium (a népek közös joga) a neve, mint amely joggal minden nép él. Így a római nép is részben a saját, részben a minden emberek közös jogával él. Hogy ez a jog egyenként miféle, azt a maga helyén ki fogjuk fejteni. A polgári jogot pedig egy bizonyos államról nevezzük el, mint pl. atheninek. Ha ugyanis valaki Solon vagy Dracon törvényeit az atheniek polgári jogának nevezi, nem téved. Így azt a jogot is, mellyel a római nép él, a rómaiak polgári jogának nevezzük, más szóval ius Quiritiumnak, amelyet a quirisek használnak - a rómaiakat ugyanis a Quirinusról quiritesnek nevezik. Sőt mikor külön nem tesszük ki, hogy melyik államról van szó, a saját jogunkat értjük, éppúgy, mint mikor „költőt” említünk és nem tesszük hozzá a nevét, a görögöknél a kiváló Homerost, nálunk Vergiliust értjük. A ius gentium pedig az egész emberi nemre nézve közös. Mert a szokás hatalma és az emberi szükségletek nyomása alatt valamennyi nép bizonyos szabályokat állapított meg magának: így például háborúk törtek ki és ezt követőleg hadifogságok és rabszolgaságok keletkeztek, melyek a természeti joggal ellentétesek. Ennek értelmében ugyanis minden ember kezdetben szabadnak született. A ius gentiumból származnak majd mind a szerződések is, így az adás-vétel, a bérlet, a társaság, a letét, a kölcsön és még sok más.

A mi jogunk írott és íratlan részből áll, mint a görögöknél is: „a törvények közül egyesek írottak, mások íratlanok”. Írott jog a lex, a plebiscitumok, senatusconsultumok, a fejedelmek rendeletei, a magistratusok edictumai és a jogtudósok responsumai. Lex (törvény) az, melyet a római nép szenatori főtisztviselőjének, így a consulnak indítványára állapított meg; plebiscitum (néphatározat), amit a plebs plebeiusi tisztviselőjének, nevezetesen a néptribúnak javaslatára határozott el. A plebs a populustól abban különbözik, mint a nem a fajtól; populus elnevezés alatt értjük az összes polgárságot, a patriciusokat és a senatorokat is odaszámítva, plebs elnevezéssel a patriciusok és senatorok kivételével a többi polgárokat jelöljük. A lex Hortensia óta azonban a plebiscitumok ugyanannyit érnek, mint a törvények. Senatusconsultum az, amit a senatus parancsol és megállapít. Amikor ugyanis a római nép annyira megnövekedett, hogy nehezzé vált egybehívni törvényhozás végett, méltányosnak látszott, hogy a senatust kérdezzék meg a nép helyett. De az is, amit a fejedelem rendelt, a törvény erejével bír, mivel azon lex régiában, mely a főhatalom ráruházásáról hozatott, a nép neki átadta és reáruházta minden imperiumát és potestasát. Amit tehát a császár leiratában megállapít, vagy mint bíró határoz, vagy edictumában parancsol, az is kétségtelenül törvény: ezeket constitutióknak nevezzük. Ezek között vannak személyes jellegűek, melyek példaképp sem hozhatók fel, mert ezt a császár sem akarja; amit ugyanis valakinek az érdemeiért elnézett, vagy valakire büntetést szabott, vagy valakit különös kedvezményben részesített, az az illető személyén túl nem érvényes. Más constitutiók azonban, melyek általánosak, kétséget kizáróan érvényesek mindenkire. A praetori edictumok is nem csekély jogi tekintéllyel vannak felruházva; ezt ius honorariumnak szoktuk nevezni, mert akik a tisztségeket viselik, azaz a magistratusok, adták a tekintélyt ennek a jognak. Egyes esetekről az aedilis curulis is adott ki edictumot, mely szintén a ius honorarium egy részét alkotja. A jogtudósok responsumai azoknak a véleményei és nézetei, akiknek meg volt engedve, hogy jogot alkossanak. Mert régi intézmény volt az, hogy voltak, kik a jogot nyilvánosan magyarázták, akiknek a császár a ius respondendit (véleményadás jogát) megadta s akiket jogtudósoknak neveztek. Ezeknek nézetei és véleményei azzal a tekintéllyel vannak felruházva, hogy az ő felfogásuktól a bíró nem térhet el, mint ezt egy constitutio rendel. Íratlanul jön létre az a jog, melyet a szokás erősített meg. Mert az állandó szokás, melyet az azt követők közmegegyezése jóváhagy, törvénnyel egyenlő. És nem

tekinthető helytelennek az a különböztetés, mely a civiljognál két különböző változatot vesz fel. E különböztetés eredete a két állam, Athenae és Lacedaemon intézményeire vezet vissza: ezekben az államokban ugyanis úgy jártak el, hogy a spártaiak a törvényeket inkább az emlékezetre bízta, az athenaeiek pedig törvényeiket írásban lefektetve őrizték meg.

A természeti jogok, melyeket mindenütt minden nép követ, mint az isteni gondviselés alkotásai, mindig erősek és megváltoztathatatlanok maradnak; azok a jogszabályok ellenben, melyeket valamely állam a maga számára csinált, gyakran szoktak változni vagy a nép hallgatólagos megegyezésével, vagy más, későbbi törvény által.

Az egész jog, mellyel élünk, vagy a személyekre vonatkozik, vagy a dolgokra, vagy a keresetekre. Először nézzük a személyeket, mert mit ér ismerni a jogot, ha a személyeket, kiknek kedvéért a jogot megállapították, nem ismerjük?

III.

A személyek jogáról.

A személyek jogának főfelosztása az, hogy az emberek vagy szabadok vagy rabszolgák. A szabadság, melyről a szabadokat elnevezték, nem más, mint természetes lehetősége annak, hogy valaki azt cselekedje, ami neki tetszik, hacsak valami erőszak, vagy jogszabály meg nem akadályozza ebben. A rabszolgaság pedig a *ius gentium* intézménye, mely által valaki más hatalmának vettetik alá a természet ellenére. A rabszolgák onnan vették nevüket, hogy a hadvezérek a foglyokat el szokták adni és ezáltal őket „megmenteni” (*servare*), nem pedig megölni. Nevezik őket „*mancipium*”-oknak is, mert az ellenségtől kézzel ragadják el őket. A rabszolgák pedig vagy születnek, vagy lesznek azzá. Születnek rabszolganőinktől, azzá lesznek a *ius gentium* értelmében, így hadifogságba esés következtében, vagy a *ius civile* szerint, amikor pl. egy húszévesnél idősebb férfi a vételárban való részesedés céljából eladatja magát. A rabszolgák helyzetében semmi különbség nincs. A szabadok közt számos különbség van, mert ezek vagy születéstől fogva szabadok, vagy felszabadultak.

IV.

A születéstől fogva szabadokról.

Szabadszületésű (*ingenuus*) az, aki születése pillanatában már szabad, akár mint két *ingenuus* házasságából született gyermek, akár mint két *libertinusé*, akár mint egy *libertinusé* és egy *ingenuusé*. Sőt az is, aki szabad anyától, de rabszolga atyától származik, szabadnak születik: valamint az is, kinek anyja szabad, de atyja bizonytalan, mert házasságon kívül fogantatott. Elegendő ugyanis, ha az anya szabad volt abban az időpontban, mikor gyermeke született, bár még rabszolganő korában esett teherbe. És megfordítva is, ha mint szabad nő esett teherbe és később rabnővé levén, mint ilyen szült, a gyermek szabad lesz, mert nem lehet, hogy az anya szerencsétlensége neki ártson, aki még a méhben van. Itt felmerült az a kérdés is, hogy ha a teherben lévő rabszolganőt szabadon bocsátják, de azután megint rabságba kerülve szül, gyermeke szabad lesz-e, vagy rabszolga? Marcellus szerint szabad lesz, mert a magzatnak elegendő, ha a közbeeső időben volt is szabad az anya, ami helytálló is. Ha azonban valaki egyszer szabadnak született, akkor már nem árt neki, ha később szolgaságba került és csak aztán bocsátották újból szabadon; mert igen sok *constitutio* gyakran megállapította, hogy a szabadszületést a későbbi rabszolgaságból felszabadítás nem érinti.

V.

A szabadonbocsátottakról.

Szabadonbocsátottak azok, kiket jogszerű rabszolgaságból engedtek szabadon. A szabadonbocsátás (manumissio) a szabadság adományozása. Mindaddig ugyanis, míg valaki rabszolgaságban van, manusnak és potestasnak van alávetve, de szabadonbocsátása után a potestas alól szabadul. Ez az intézmény a ius gentiumból ered, hiszen a ius naturale szerint mindenki szabadnak született s a szabadonbocsátás sem lehetett ismeretes ott, ahol rabszolgaság nem volt. Később azonban, mikor a ius gentium folytán ismertté lett a rabszolgaság, ezt követte a szabadonbocsátás kedvezménye is. És míg egy közös névvel mindannyiunkat embereknek neveznek, a ius gentium szerint ezeknek három osztálya jött lére: szabadok, ennek ellentéte: rabszolgák és mint harmadik fajta: felszabadítottak, akik t. i. megszűntek rabszolgák lenni. A szabadonbocsátás sokféle módon történik: vagy a szent constitutiók szerint, a szentegyházban, vagy vindictával, vagy barátok között, vagy levélben, vagy végrendelettel, vagy bármi más végakarathatározással. Sőt elnyerheti a rabszolga a szabadságot még számos más módokon is, melyeket részint régebbi, részint a mi saját constitutióink vezettek be. Mégpedig szokás, hogy az urak rabszolgáikat bármiféle alkalommal felszabadítsák, annyira, hogy olykor útközben is szabadonbocsátják őket, amikor a praetor, proconsul vagy praeses fűrdőbe vagy színházba megy.

A szabadonbocsátottak helyzete pedig azelőtt háromféle volt, mert egyrésztük a nagyobb és méltányosabb szabadságban részesült és római polgár lett, más részük szűkebb körűt kapott és latinussá lett a lex Junia Norbana szerint, ismét mások még alacsonyabbrendű szabadságot kaptak és a lex Aelia Sentia értelmében a dediticiusok (meghódítottak) közé számítottak. Azonban a dediticii osztályának igen rossz sorsa már régtől fogva megszűnt, a latinusok megkülönböztetése sincs már divatban; azért a mi jóindulatunk, amely mindennek megjavítására és jobb állapotba helyezésére igyekszik, két constitutióban ezt helyesbítette és a régebbi állapotot hozta vissza, t. i. Róma városának legrégebbi idejében is a szabadság egyféle volt, az, ami a szabadonbocsátót megillette, eltekintve attól, hogy a felszabadított csak libertinus lett, míg felszabadítója születésétől fogva szabad. Mégpedig a dediticiusok osztályát egy constitutióval szüntettük meg, melyet azon döntvényeink között tettünk közzé, melyekkel a kiváló Tribonianus quaestorunk javaslatára a régebbi jognak vitáit elsimítottuk. A latinus Junianusokat és minden velük kapcsolatos rendszabályt ugyanazon quaestorunk javaslatára egy más constitutióval helyesbítettük, amely a császári rendeletek között tündököl és nem téve különbséget sem a felszabadultak kora, sem a felszabadító tulajdonjoga, sem a felszabadítás módja szempontjából, mint ahogy azt régebben tették, mindnyájukat római polgárjoggal ajándékoztuk meg - ezenkívül még sok más módot is nyitván, mellyel a rabszolga részére a szabadság megadható legyen a ma már egységes római polgárjoggal együtt.

VI.

Kik és milyen okokból nem szabadíthatnak fel rabszolgát?

Azonban nem mindenkinek, aki éppen akar, van joga felszabadítani. Mert aki hitelezői kijátszására manumittál, annak ténye semmis, mert a lex Aelia Sentia megakadályozza a felszabadulást. Szabad azonban a fizetésképtelen tulajdonosnak is szolgáját, felszabadítva őt, végrendeletében örökösévé tenni, hogy ez szabad, s neki egyedüli és szükségképpen örököse legyen, föltéve, hogy azon végrendelet alapján más örökös nincs, akár mert ilyen nem is volt megnevezve, akár, mivel az, aki meg van nevezve, valamely oknál fogva nem lett örökös. Ezt ugyanazon lex Aelia Sentia rendelte, még pedig helyesen, mert gondoskodni kellett arról, hogy

vagyontalan emberek, akiknek más úgy sem lenne örökösévé, legalább szolgájukat tehessék szükségképpen örökösökké, hogy ez tegyen eleget a hitelezőknek, vagy ha ezt nem tenné, a szolga neve alatt adják el a hitelezők az örökséget, nehogy az elhunytat valami gyalázat érje. Ugyanez a szabály akkor is, ha a rabszolgát felszabadítás nélkül teszik örökössé. Ezt a mi egyik constitutióink nemcsak a fizetésképtelen tulajdonos esetében, de - új emberességi szempontokat követve - általában elrendeli, hogy t. i. már az örökösül való írásbeli kinevezés tényéből folyólag megillessen a rabszolgát a szabadság is; nem valószínű ugyanis, hogy a végrendelező azt, kit örökösül nevezett meg, bár elmulasztotta is szabadsággal megajándékozni, rabszolgasorban akarta volna tartani és így azt akarta volna, hogy senki se legyen örököse. A szabadonbocsátás pedig akkor történik a hitelezők kijátszására, ha a felszabadító vagy már a szabadonbocsátás idejében nem fizetéképes, vagy pedig éppen a felszabadítások következtében válik fizetésképtelenné. Mindazáltal uralkodóvá vált az a felfogás, hogy a szabadság beálltának nem lesz semmi akadály, ha a szabadonbocsátót nem vezette csalási szándék, habár vagyona a hitelezők kielégítésére elégtelen is; gyakran ugyanis az emberek többre becsülik saját vagyonukat, mint amennyit az tényleg kitesz. Tehát csak abban az esetben semmis az adott szabadság, midőn a hitelezők kijátszásának mindkét eleme: a szabadonbocsátó rossz-hiszemúsége és a hátramaradó vagyon elégtelenségének ténye fennforog.

Ugyanezen *lex Aelia Sentia* szerint a húszévesnél fiatalabb dominus másként nem bocsáthat szabadon, csak *vindicta* útján, miután a tanács előtt igazolta a felszabadítás jogos okát. Jogos okok a szabadonbocsátásra a következők: ha például valaki természetes atyját vagy anyját, fiát vagy leányát, fiú- vagy leánytestvérét, tanítóját, dajkáját, nevelt fiát vagy leányát, vagy tejttestvérét bocsátja szabadon, hasonlóképpen rabszolgáját azért, hogy ügyvivője legyen, vagy szolgálóleányát, hogy elvegye feleségül - ez esetben azonban hat hónapon belül legyen meg a házasságkötés, ha valami jogos ok meg nem gátolja. Akit azért bocsátanak szabadon, hogy ügyvivő legyen, az a szabadonbocsátáskor nem lehet tizenhét évesnél fiatalabb. Ha egyszer a jogos ok be van igazolva, akár igaz az, s akár hamis, később nem lehet hatálytalanítani.

Midőn tehát a *lex Aelia Sentia* a szabadonbocsátásra nézve bizonyos módozatot állapított meg a húszévesnél fiatalabb tulajdonosok számára, előfordult, hogy az, ki tizennégy éves már elmúlt, ámbár végrendeletet tehetett, abban örököst is nevezhetett és hagyományokat rendelhetett, mégis, ha húszévesnél fiatalabb volt, rabszolgájának szabadságot nem adhatott. Ezt nem lehetett túrni; azt nevezetesen, hogy az, ki minden vagyonával végrendeletében szabadon rendelkezik, csak rabszolgájának ne adhassa meg a szabadságot. Ezért mi úgy, mint más vagyonára, a rabszolgákra nézve is megadtuk neki a végrendeletben való tetszés szerinti rendelkezés jogát, hogy ezeknek a szabadságot is megadhassa. Mivel azonban a szabadság felbecsülhetetlen értékű dolog és a régiek éppen ezért tiltották, hogy húszévesnél fiatalabb tulajdonos rabszolgáját felszabadíthassa: ezért mi mintegy középutat választva, csak akkor engedjük meg a húszévesnél fiatalabbnak, hogy szolgáját végrendeletében felszabadítsa, ha tizenhetedik életévét már betöltötte és a tizennyolcadikba lépett. Ha ugyanis a régiek az ilyen korban levőnek azt is megengedték, hogy mások nevében perben is állhassanak, mért ne ismernők el ítélőképességük megszilárdulását abban a tekintetben, hogy rabszolgáiknak is megadhassák a szabadságot.

VII.

A lex Fufia Caninia eltörléséről.

A lex Fufia Caninia bizonyos módot állapított meg a rabszolgáknak végrendeleti úton való szabadonbocsátásáról. Ezt a szabadságot korlátozó és sok tekintetben gyűlöletes törvényt eltörlendőnek tartottuk, mert embertelen dolog volt, hogy életében valaki akár valamennyi szolgáját megajándékozhatta szabadsággal, hacsak más akadály nem volt, de a haldoklótól az erre való jogosultságot elvették.

VIII.

Az önjogú és a hatalom alatt álló személyekről.

Következik a személyek jogának más felosztása. Mert némely személyek önjogúak, mások idegen hatalomnak vannak alávetve; ismét azok közül, kik idegen hatalomban vannak, egyesek szüleik, mások tulajdonosaik alá tartoznak. Nézzük először azokat, kik más hatalmának vannak alávetve: mert ha megismertük, hogy kik ezek a személyek, rögtön világossá lesz, hogy kik az önjogúak. Mégpedig először nézzük azokat, akik uraik hatalmában vannak.

Uraik hatalmában vannak tehát a rabszolgák. Ez a hatalom pedig a *ius gentium*ből ered: ugyanis mindenütt, minden népnél megfigyelhetjük, hogy az uraknak rabszolgáikon életre-halálra szóló hatalmuk van. És bármit szerez a rabszolga, azt urának szerzi. De ez idő szerint a mi alattvalóink közül senkinek sem szabad törvényben elismert ok nélkül és mértéken felül rabszolgáival kegyetlenkednie. Mert a megdicsőült Pius Antoninus rendelete értelmében aki rabszolgáját ok nélkül megöli, nem kevésbé bűnhődik, mint aki más rabszolgáját ölte meg. Sőt a tulajdonosok túlságos kegyetlenségét is tiltotta ugyanezen császár constitúciója. Midőn ugyanis néhány tartományi előjáró kérdést intézett hozzá azokra a rabszolgákra vonatkozólag, akik a templomba vagy császár szobrához menekültek, elrendelte, hogy ha a tulajdonosok kegyetlensége tűrhetetlennek bizonyul, kényszeríttessenek rabszolgáiknak kedvező feltételek mellett való eladására úgy, hogy a vételár a tulajdonosoknak kiadassék. És ez helyesen van így, mert érdekében van az államnak, hogy a saját vagyonával senki se éljen vissza. Az erről szóló, Aelius Marcianushoz intézett leirat szövege a következő: „A tulajdonosoknak hatalma rabszolgáik felett csorbíthatatlan kell hogy legyen és senkitől sem szabad az őt megillető jogot elvonni. De a gazdáknak is érdekükben áll, hogy azoktól, kik jogosan panaszkodnak, a kegyetlenkedés, éheztetés és tűrhetetlen igazságtalanság ellen az orvoslás meg ne tagadtassék. Ezért vizsgálj meg azoknak a panaszait, akik Iulius Sabinus cselédsége közül a szoborhoz menekültek és ha úgy találod, hogy a méltányosnál keményebben bántak velük, vagy embertelen jogtalanságot követtek el rajtuk, akkor adasd el őket azzal a feltétellel, hogy előző tulajdonosuk hatalmába ne kerüljenek vissza. Ez a Sabinus pedig tudja meg, hogy ha constitúciómát kijátszaná, akkor ezt még szigorúbban fogom megtorolni.”

IX.

Az atyai hatalomról.

Hatalmunkban vannak gyermekeink, kiket törvényes házasságunkból nemzettünk. A házasság (*nuptiae* vagy *matrimonium*) a férfiúnak és nőnek osztatlan életközösséget jelentő kapcsolata. A gyermekek feletti hatalom a római polgárok sajátja; nincs más ember, kinek gyermekei felett a miénkhez hasonló hatalma volna. Aki tehát tőled és feleségedtől származik, az a hatalmadban van; hasonlóképpen a fiadnak és fiad feleségének gyermeke, tehát mindkét nembeli unokáid

éppen úgy a hatalmad alá tartoznak, mint a fiú és leány dédunokáid és így tovább. Leányod gyermeke azonban nem a te hatalmadban van, hanem az apjában.

X.

A házasságról.

Jogszerű házasságot azok a római polgárok kötnek egymással, kik a törvény előírásai szerint kelnek egybe, a férfiak akkor, ha már serdültek, a nők pedig, ha érettek a házasságra akár családfők, akár családfiúk, de a családfiúk csak akkor, ha szüleik beleegyezése megvan, kiknek hatalmában vannak. Mert hogy ez meglegyen, azt úgy a polgári jogi, mint a természetes észjárás javallja, annyira, hogy a szülő engedélye előzetesen kell, hogy meglegyen. Innen felmerült a kérdés, hogy az örült ember leánya férjhez mehet-e és a fia megházasodhat-e? Minthogy a vélemények a fiúra nézve eltértek, döntvényt hoztunk, mely megengedte, hogy az örült fia is, éppúgy mint a leánya házasságra léphessen atyja hozzájárulása nélkül a constitutióban megállapított módon.

Házasság azonban nem minden nővel jöhet létre, mert bizonyos házasságoktól tartózkodni kell. Olyan személyek között, kik egymással szülői, illetőleg gyermeki viszonyban vannak, házasság nem köthető, tehát az atya és leánya, a nagyatya és unokája, vagy az anya és fia, a nagyanya és unokája között s így tovább a végtelenségig; ha pedig ezek a személyek mégis egybekelének, akkor bűnös és vérfertőző házasságot kötnek. Ez annyira így van, hogy ha a szülői és gyermeki viszony örökbefogadás révén állott is elő, házasságot mégsem köthetnek, annyira hogy még az örökbefogadás feloldása után is megmarad ez a szabály; eszerint azt a nőt, ki örökbefogadás révén lett leányod vagy unokád, nem veheted feleségül, akkor sem, ha őt hatalmadból elbocsátottad.

Hasonló, de nem oly messzemenő határozatok állanak azokra, kik egymásnak oldalági rokonai. A testvérek közti házasság ugyanis valóban tiltva van, akár ugyanazon atya és anya gyermekei, akár csak az egyik szülőjük közös. De ha egy nő örökbefogadás útján lett a nővéred, ámbár, amíg az örökbefogadási viszony fennáll, közted és közte házasság létre nem jöhet, mégis, amikor a hatalomból való elbocsátás útján az örökbefogadás feloldódik, elveheted őt feleségül; sőt akkor sem áll semmi a házasság útjában, ha te kerülsz ki a hatalom alól. Ezért van, hogyha valaki vejét fiává akarja fogadni, akkor előbb leányát kell emancipálnia, s hasonlóan, aki menyét akarja leányává fogadni, annak előbb fiát kell elbocsátania. Fiú- vagy nőtestvéred leányát sem veheted feleségül, éppen így nem azoknak unokáját, ámbár csak negyedfokú rokonok; akinek ugyanis a leányát nem szabad elvenni, annak az unokáját sem szabad. Annak az asszonynak, kit atyád leányává fogadott, a leányát akadálytalanul elveheted, mert ő veled sem a természetes, sem a polgári jog szerint nincs rokonságban. Két fiú- vagy leánytestvérnek gyermekei, vagy egy fiú- és egy leánytestvérei házasságra léphetnek. Atyai vagy anyai nagynénédet, bár csak örökbefogadás révén legyenek is azok, nem szabad feleségül venni, mert a szülőkkel egyenlő tekintet alá esnek. Ugyanezen okból tilos a nagyatyai vagy nagyanyai nagynénével házasságra lépni. A sógorsági viszony iránti tisztelet is szükségessé tesz bizonyos házasságoktól való tartózkodást. Így például nem veheti el valaki mostohaleányát vagy menyét feleségül, mert mindketten vele a leánygyermek viszonyában állanak. Ezt természetesen úgy kell érteni, hogy a volt menyedet és a volt mostohaleányodat; mert amíg tényleg a menyed, tehát a fiad felesége, addig más okból nem veheted feleségül, mert t. i. ugyanaz a nő két embernek nem lehet a felesége; hasonlóan, ha mostohalányodnak anyja még a feleséged, akkor már azért sem veheted el, mert ugyanazon időben két feleséget senki sem tarthat. A napát vagy a mostohaanyát sem veheti feleségül senki, mert ezek az anya viszonyában vannak,

ami szintén csak a sógorsági kapcsolat felbontása utáni időre értendő, mert amíg a mostohád, azaz atyád felesége, addig a közönséges jog szerint sem mehet hozzád férjhez, mivel két embernek nem lehet ugyanaz a felesége. Ugyanígy, amíg valaki a napad, tehát leánya a feleséged, azért tilos a házasság, mert két feleséged nem lehet. A férjnek más feleségtől való fia és a nőnek más férjtől való leánya vagy megfordítva, joggal kötnek házasságot, még ha a későbbi házasságból testvéreik vannak is. Ha feleséged, miután tőled elvált, más férfitől leányt szül, akkor ez ugyan nem mostohaleányod, de Julianus mégis úgy nyilatkozott, hogy az ilyen házasságtól tartózkodni kell, mert hisz a fiad jegyese sem a menyed még és az atyádé sem a mostohád, mégis helyesen és jogszerűen járnak el azok, kik az ily házasságtól tartózkodnak. Kétségtelen, hogy a rabszolgák közti rokonság is házassági akadály, teszem, ha atya és leánya, vagy fiú és nőtestvére szabadultak fel. Vannak még más személyek is, akik különböző okokból egymással össze nem házasodhatnak; ezeket a régi jogból összegyűjtött Digesták vagy Pandekták könyveiben soroljuk fel.

Ha a mondottak ellenére mégis lennének, akik egybekelnek, akkor sem férjről, sem feleségről, sem jogszerű házasságról, sem hozományról nem lehet szó. Ebből folyólag azok, kik az ily kapcsolatból származnak, atyjuk hatalmában nincsenek, hanem az atyai hatalmat illetőleg azokhoz hasonlóak, kik házasságon kívül születtek. Ezekről is az a nézet, hogy atyjuk nincsen, mivel a személye bizonytalan, és éppen ezért az ilyen gyermekeknek a neve spurii, vagy a görög szó után: mintegy *σποζαδην* fogamzottak, vagy mint apátlan gyermekek (*sine patre filii*). Ebből következik az is, hogy az ilyen együttélés felbomlása után a hozomány visszakövetelésének sincs helye. Kik tiltott házasságra lépnek, azokat más büntetések is sújtják, melyek a szent constitutiókban vannak megírva.

Megtörténik az is, hogy olyan gyermekek, kik születésük után nem jutottak azonnal az atyai hatalomba, később mégis atyjuk hatalma alá kerülnek. Ilyen annak az esete, aki, mint természetes gyermek, később a curiának felajánlatván, ezzel atyja hatalma alá kerül. Hasonlóképpen azé, ki szabad anyától származva, akivel való házasság előtt nem volt semmiféle törvényes akadály, de akivel az atya csak házasságon kívüli viszonyt folytatott, később mégis a hozományi okiratok kiállítására folytán constitutióink szerint atyja hatalma alá került. Ezt constitutióink más, ugyanabból a házasságból származott gyermekeknek is megengedi.

XI.

Az örökbefogadásokról.

Nemcsak a vérszerinti gyermekeink vannak - a mondottak szerint - hatalmunk alatt, hanem azok is, kiket örökbefogadunk. Az örökbefogadás kétféleképpen történhetik, vagy a császár leiratával, vagy a magistratus hatalmánál fogva. Császári engedéllyel történik az örökbefogadása azoknak a férfiaknak vagy nőknek, akik önjogúak. Az örökbefogadásnak ezt a módját adrogatióknak nevezzük. A magistratus imperiumánál fogva fogadjuk örökbe azokat a férfi és női személyeket, akik szülői hatalom alatt vannak, akár mint fiúk vagy lányok, első rokonsági fokon, akár, mint unokák és dédunokák, távolabbi fokon. De manapság már - constitutióink értelmében - amikor a családfiút vérszerinti atyja idegen személynek adja örökbe, a vérszerinti atya jogai egyáltalán nem szűnnek meg és semmi sem száll át az örökbefogadó atyára, s a fiú nem kerül ennek hatalmába, ámbár a végrendelet híján való örökösödési jogot megadtuk neki. Ha azonban a vérszerinti atya nem idegennek, hanem fia anyai nagyatyjának, vagy, ha már maga a vérszerinti atya is emancipálva volt, akár atyai nagyatyjának is, illetőleg hasonló módon anyai vagy atyai dédatyjának adja örökbe a fiát, ez esetben, mivel úgy a természetes, mint az örökbefogadás útján létesült jogok egy személyben egyesülnek,

változatlanul megmarad az örökbefogadó atyának úgy a természetes kapcsolatból eredő, mint a törvényes örökbefogadás által is megerősített joga, úgy, hogy az ilyen örökbefogadó atyának az örökbefogadott mind a családjába, mind a hatalmába bekerül. Mikor azonban egy serdületlen (önjogú) adrogáltatik császári leirattal, az örökbefogadás csak vizsgálat és az ok felderítése után van megengedve, hogy t. i. az tisztességes-e és a serdületlenre előnyös-e, és az adrogatio ekkor is csak bizonyos feltételekkel történik: az örökbefogadónak ugyanis hivatalos személy, azaz a tabularius előtt kötelező ígéretet kell tennie, hogy ha a serdületlen netalán serdülsége elérése előtt meghalna, annak vagyonát majd kiszolgáltassa azoknak, akik az örökbefogadás meg nem történte esetén az örökösödésre jogosultak lennének. Továbbá az adrogáló másképp nem bocsáthatja el hatalmából az örökbefogadottakat, csak, ha az emancipatio - vizsgálat után - indokoltnak látszik, és úgy, hogy vagyonukat kiadja. Ha az atya elhalálozik és örökbefogadott fiát kitagadja, vagy életében - igaz ok nélkül - hatalmából elbocsátja, köteles saját vagyonának negyedrészt neki hagyni, természetesen azon a vagyonon kívül, melyet ő hozott magával örökbefogadó atyjához, s amelynek hasznait aztán neki szerezte meg. Fiatalabb idősebbet nem fogadhat örökbe, mert a fiúvá fogadás a természetet utánozza, az pedig természetellenes lenne, hogy a fiú öregebb legyen atyjánál. Aki adrogatio vagy adoptio útján fiává fogad valakit, a teljes serdültkorral, azaz tizennyolc évvel idősebb kell hogy legyen. Lehet unokává, vagy dédunokává és így tovább is fogadni valakit, még akkor is, ha az illetőnek fia nincsen. Másnak a fiát unokájává fogadhatja valaki éppen úgy, mint unokáját fiává. De ha valaki unokájává fogad akár már adoptált fia révén, akár vér szerinti gyermeke által, ki még hatalmában van: szükséges, hogy ez esetben a fia is beleegyezzék, nehogy akarata ellenére szükségképpen örököse támadjon. Ellenkezőleg azonban, ha a nagytya fiától való unokáját adja örökbe, nem szükséges fia beleegyezése. Az adoptált, vagy adrogált a legtöbb szempontból hasonló elbírálásban részesül, mint aki törvényes házasságból született. Ezért az, ki a császár vagy a praetor vagy a provincia előjárója előtt örökbefogadott valakit, nem családonkívüli személyt, ugyanazt másnak örökbe is adhatja. Az is közös sajátossága mindkétféle örökbefogadásnak, hogy azok is fogadhatnak örökbe, akik nemzésre képtelenek, minők az úgynevezett spadok, de a heréltek nem. No sem fogadhatnak örökbe, mert vér szerinti gyermekeik sincsenek hatalmuk alatt, de a császár kegyelméből - meghalt gyermekeikért való vigasztalásul - adoptálhatnak. A császári kegyelemmel történt örökbefogadásnak sajátossága, hogy az, aki örökbe adja magát, ha gyermekei is vannak, nemcsak maga jut az örökbefogadó hatalmába, hanem odajutnak gyermekei is, mint unokák. Ennek megfelelően a megdicsőült Augustus sem fogadta előbb fiává Tiberiust, mintsem az Germanicust adoptálta volna, úgy, hogy az örökbefogadás megtörténtevel Germanicus Augustusnak unokája lett. Mint a régiek mondják, Catónál van helyesen megjegyezve, hogy az uruk által örökbefogadott rabszolgák már pusztán ezáltal felszabadulnak. Ebből merítve egy constitutióban mi is azt rendeltük el, hogy az a rabszolga, kit gazdája hivatalos iratokban fiának nevezett meg, felszabaduljon, habár ez ahhoz, hogy a fiúi jogot elnyerje, nem elegendő.

XII.

Miképpen szűnik meg a hatalmi kötelék?

Lássuk már most, hogy az idegen hatalom alá vetettek ez alól mi módon szabadulnak meg. Azt, hogy a rabszolgák mi módon szabadulnak a hatalmi kötelék alól, megérthetjük abból, amit a rabszolgák szabadonbocsátásáról fentebb mondtunk. Azok ellenben, akik a szülői hatalom alatt vannak, atyjuk halála után önjogúak lesznek. Itt azonban különbséget kell tenni. Mert kétségtelen, hogy az atya elhunytával fiai és leányai mindenképpen önjogúak lesznek. Ellenben a nagyapa halálával az unokák nem lesznek feltétlenül önjogúak, csak akkor, ha nagyatyjuk

halála után atyjuk hatalmába nem kerülnek. Tehát ha a nagyapa halálakor atyjuk él és atyjának hatalma alatt áll, akkor a nagyapa elhunytával saját apjuk hatalmába kerülnek; ellenben ha ez utóbbi a nagyapya halála idején már szintén meghalt, vagy kikerült az apai hatalom alól, akkor az unokák, mivel apjuk hatalmába nem kerülhetnek, önjogúvá lesznek. Abból, hogy a valamely bűntény miatt szigetre száműzött polgárjogát elveszti, következik, hogy mivel emiatt a római polgárok sorából kiteszítatik, gyermekei is megszűnnek hatalmában lenni, akárcsak meghalt volna. Ugyanezen elvből következik, hogy ha az atyai hatalom alatt állót valami szigetre deportálják, szintén kikerül a szülője hatalma alól. De, ha császári kegyelem folytán ismét visszakerül eredeti helyzetébe, régi jogállapotát minden tekintetben visszanyeri. Ha az atyát valami szigetre csupán relegálják, akkor hatalma alatt megtartja gyermekeit; hasonlóképpen a relegált gyermekek is megmaradnak szülőik hatalma alatt. Aki büntetésből került szolgaságba, elveszti gyermekei feletti hatalmát. Büntetésből azok kerülnek rabszolgaságba, akiket bányamunkára, vagy vadállatokkal való küzdelemre ítélnék. A fiú, ámbár katona, senator vagy consul lett is, megmarad atyja hatalmában, mert a katonai, vagy consuli tisztség nem szabadítja meg a fiút atyja hatalmából. Constitutióink értelmében azonban a patriciusi rang magas tekintélye a fiút azonnal a császári kinevezés után feloldja az atyai hatalom alól. Mert hogyan lehetne azt összeegyeztetni, hogy az atya elbocsáthassa fiát a hatalmi kötelékből, de a császári felség ne vonhassa ki az idegen hatalom alól azt, akit atyául kiszemelt? Ha az atyát az ellenség elfogja, bár az ellenség rabszolgájává lesz, a gyermekek joghelyzete mégis függésben marad a postliminium jognál fogva, mert ha az ellenség fogságában lévők hazatérnek, összes régi jogaikat is visszanyerik. Éppen ezért a hazatértek gyermekei is a hatalmában vannak, mert a *ius postliminii* azt a feltevést foglalja magában, hogy a fogoly állandóan az állam területén tartózkodott. Ha pedig ott halt meg, a fiú attól az időponttól kezdve tekintetik önjogúnak, melyben az apa fogságba esett. Hasonlóan, ha a fiú vagy unoka jut az ellenség fogságába, azt mondjuk, hogy a *ius postliminii* folytán a szülő hatalma is függőben marad. A postliminium kifejezés a *post* és a *limen* szóból ered, mert azt, aki az ellenség fogságából országunkba később visszatér, joggal tekinthetjük postliminium útján visszakerültnek. Mert miként a küszöb a háznak határát alkotja, úgy a régiek a birodalom határait is annak küszöbéről tekintették. Innen van a *limes* elnevezés is, mint valami vég és határ. A postliminium elnevezés pedig onnan jön, hogy a fogoly visszatérése ugyanazon küszöbön át történt, amelyen a távozása. Azonban postliminium jogával visszatérteknek tekintendők azok is, kik az ellenség legyőzése következtében szabadulnak ki a rabságból. Ezenkívül a gyermekek emancipációval is megszűnnek atyjuk hatalma alatt lenni. Az emancipatio azelőtt vagy a régi törvényen nyugvó gyakorlat szerint történt, mely képletes eladások és felszabadítások útján ment végbe, vagy császári leirattal. A mi gondoskodásunk ezt is megjavította egy constitúcióval, úgy, hogy az atyák a régi látszat-adásvétel mellőzésével egyenesen az illetékes bíróhoz vagy hatósághoz mennek és így bocsátják ki fiaikat, leányaikat, mindkét nembeli unokáikat stb. a hatalmuk alól. Ekkor aztán a *praetor edictuma* szerint az atya által hatalomból elbocsátott fiú vagy leány, férfi- vagy nőunoka vagyonán a hatalomból elbocsátót ugyanazok a jogok illetik, amelyeket a *patronus* is élvez a *libertinus* vagyonára vonatkozólag; és ezenkívül, ha a fiú vagy leány stb. még serdületlen, maga az atya kapja meg a szabadonbocsátás következtében a gyámságot rajta. Meg kell még jegyeznünk, hogy annak, ki a fiát, vagy ettől származó mindkét nembeli unokáját a hatalma alatt tartja, szabadságában áll pl. a fiát ez alól elbocsátani, unokáit azonban visszatartani és megfordítva, fiát hatalmában megtartani, unokáit (értve e kitétel alatt a *dédunokákat* is) elbocsátani, avagy mindnyájukat önjogúvá tenni. De ha az atya a hatalmában lévő fiát a természetes nagyatyának vagy dédatyának adja örökbe az erről szóló constitúcióink szerint, azaz, ha ezt az illetékes bírónál hivatalos írás felvételével kinyilvánítja az örökbefogadandó jelenlétében és ennek, valamint az örökbefogadónak ellentmondása nélkül: megszűnik ugyan a természetes atya hatalma, de átmegy az örökbefogadó atyára, kinek személyében - mint már

előbb mondtuk - a teljes hatályú gyermekké fogadás áll be. Azt azonban tudni kell, hogy ha a menyed a fiadtól teherbe esett és fiadat azután emancipáltad vagy örökbefogadtad menyed terhessége alatt, a gyermek éppúgy a te hatalmad alá kerül; de ha az önjogúvá nyilvánítás vagy örökbefogadás után történt a fogamzás, akkor a gyermek önjogúvá nyilvánított atyja, illetőleg örökbefogadó nagyatyja hatalmába kerül. Sem a természetes, sem az örökbefogadott gyermekek semmiképpen nem kényszeríthetik szülőiket arra, hogy őket hatalmuk alól elbocsássák.

XIII.

A gyámságról.

Térjünk át most egy másfajta felosztásra. A hatalom alatt nem álló személyek közül ugyanis egyesek gyámság (tutela), mások gondnokság (curatela) alatt állnak, ismét mások pedig nem állanak egyik jogviszonyban sem. Nézzük tehát azokat, akik gyámság vagy gondnokság alatt állnak, mert így ismerjük meg a többieket, kik semmiféle joghatóság alatt nem állanak. Mégpedig előbb vizsgáljuk azokat, kik gyámság alatt állanak.

A gyámság - Servius meghatározása szerint - nem más, mint a polgári jog által bevezetett és megengedett jogi hatalom egy szabad személy felett, ennek védelmére, aki kora miatt magát megvédelmezni nem tudja. Gyámok (tutores) azok, kik ezt a hatalmat gyakorolják - ahonnan nevüket is vették. Tutoroknak nevezzük ugyanis őket, mint titorokat, azaz védőket éppúgy, mint ahogy aedituusoknak mondjuk azokat, kik a templomokra (aedes) felügyelnek. Meg van pedig engedve a szülőknek, hogy hatalmuk alatt álló serdületlen gyermekeik számára végrendelettel gyámot rendeljenek. Ez a fiúkra és leányokra mindenestre áll. Unokáik számára ellenben a nagyszülők csak akkor rendelhetnek végrendeletükben gyámot, ha ezek az ő haláluk után atyjuk hatalma alá nem kerülnek. Ha tehát fiad elhalálozásod idején hatalmad alatt van, tőle származó unokáid végrendeletedből gyámot nem kaphatnak, jóllehet hatalmad alatt voltak is; t. i. mert a te halálod után atyjuk hatalmába kerülnek. Az utószülött gyermekeknek (postumi) ellenben, mivel ezek sok vonatkozásban a már megszületettekkel egyenlőknek tekintetnek, ebben az esetben is lehet - az elfogadásra jutott nézet szerint - gyámot rendelni éppúgy mint a már megszületetteknek, feltéve, hogy abban a helyzetben vannak, hogyha szüleik életében születtek volna, azoknak suusaivá lettek és hatalmuk alá kerültek volna. De, ha emancipált fiának rendel is gyámot az apa, azt a tartományi elöljáró végzésével minden körülmények között, azaz minden vizsgálat nélkül meg kell erősíteni.

XIV.

Kit lehet végrendelettel gyámul rendelni?

Gyámul nemcsak a családapát, hanem családi hatalom alatt álló fiút is lehet állítani. Sőt gyámul rendelheti valaki végrendeletében saját szolgáját is szabadonbocsátással kapcsolatosan. De tudnunk kell, hogyha a gyámul kijelölés a szolga szabadonbocsátása nélkül történt is, úgy kell tekinteni, hogy az közvetlenül a szabadságot hallgatólagosan elnyerte és így gyámsága érvényes. Nyilván mást kell mondani akkor, ha a gyámul rendeltről tévedésből hitték azt, hogy szabad. Idegen rabszolga feltétel nélküli gyámmá nevezése érvénytelen; de azzal a feltétellel, hogy „ha felszabadul”, érvényesen rendelhető. Ezzel a feltétellel azonban a saját szolgát nem lehet érvényesen gyámnak kinevezni. Örült vagy huszonötödik évét még be nem töltött ember, ha végrendeletileg gyámnak van rendelve, elnyeri a gyámságot, ha eszét visszanyeri, illetőleg huszonötödik évét betölti. Nem kétséges, hogy a gyám bizonyos időre, vagy meghatározott időponttól fogva, vagy feltételesen, vagy az örökös megjelölése előtt is kijelölhető. Bizonyos

dologra vagy ügyre nem lehet gyámot rendelni, mert ez a személy, nem pedig az ügy vagy dolog számára van állítva. Ha valaki fiai vagy leányai részére rendelt gyámot, akkor a rendelés az utószülöttekre is kiterjed, mert a fiú és a leány elnevezés magában foglalja a postumusokat is. Mi történik, ha unokák vannak? Vajon a „fiúk” megjelölés értelmében részükre is van-e gyámrendelés? Azt kell mondanunk, hogy részükre is - föltéve, hogy a rendelkező „gyermek”-ről (liberi) beszélt. De ha csak „fiúk”-ról, akkor az unokák nem számíthatók ide, mert más a „fiú” és más az „unoka”. De, ha a rendelés az „utószülöttek” számára történt, akkor ebben úgy a fiúk, mint egyéb gyermekek benne foglaltatnak.

XV.

Az adgnatusok törvényes gyámságáról.

Akik számára végrendeletben gyámot nem rendeltek, azoknak a tizenkét táblás törvény értelmében az adgnatusok a gyámjai, kiket törvényes gyámoknak mondanak. Adgnatusok a férfi ágon való rokonok, mintegy az atyáról való vérrokonok, például az ugyanazon apától származó fitestvér, a fitestvérnek a fia vagy ettől származott unokája, hasonlóképpen az atyai nagybátya, ennek fia és e révén való fiúunokája. Ellenben akik a női ágon vérrokonok, azok nem adgnatusok, hanem másféle, természetes jog szerinti rokonok. Így az anyai nagynénéd fia nem adgnatusod, hanem csak vérrokonod (és viszont te is vele hasonló természetes kapcsolatban állsz), mivel a leszármazók atyjuk, nem pedig anyjuk családját követik. Az pedig, hogy a törvény „végrendelet hiányában” jelöli ki az adgnatus rokonokat gyámul, nem azt jelenti, hogy az, aki a gyámot rendelhette volna, teljességgel ne tett volna végrendeletet, hanem csupán, hogy a gyámságra vonatkozó végintézkedés nélkül halt meg. Ez történik akkor is, ha a gyámul megjelölt még a végrendelező életében meghal. Az adgnatio jogviszonya pedig többnyire a személyiség bármely megváltozásával (capitis deminutio) megszűnik, mivel az adgnatio jogi fogalom; a cognatio jogi hatásai azonban nem változnak meg minden esetben, mert civiljogi megfontolások előidézhetik civiljogi intézmények megszűntét, de a természetes jogban gyökerezőket nem feltétlenül.

XVI.

A capitis deminutióról. (Jogállapotváltozásról.)

Capitis deminutio alatt az előző jogállapot megváltozását kell érteni. Ez háromféle módon következik be: vagy legnagyobb fokú (maxima) a jogállapotváltozás, vagy kisebb -, ezt egyesek középsőnek (media) mondják - vagy legkisebb (minima). Legnagyobb fokú a jogállapotcsökkenés akkor, ha valaki polgárjogát s egyszersmind szabadságát is elveszti. Ez azokat éri, kiket a törvény szigora büntetésből rabszolgaságba küld, így vagy a felszabadítóik iránti hálátlanság miatt elítélt szabadonbocsátottakat, vagy azokat, kik a vételárból való részesedés céljából eladatták magukat. Kisebb vagy középső jogállapotcsökkenés áll be, mikor valakinek polgárjoga elvész ugyan, de szabadsága megmarad. Ez azzal történik, kire a tüztől és víztől való tilalom mondatott ki, vagy azzal, kit szigetre deportáltak. Legkisebb a jogállapotcsökkenés akkor, mikor mind a polgárjog, mind a szabadság megmarad, de az ember eddigi jogállapota megváltozik. Ez történik azokkal, kik már egyszer önjogúak voltak, de azután valakinek a hatalma alá kerültek, vagy megfordítva. A szabadonbocsátott rabszolga nem szenved capitis deminutiót, mivel eddig nem is volt caputja. Akiknek inkább rangjuk, mintsem jogállapotjuk változik meg, azok nem szenvednek capitis deminutiót; így közönségesen el van ismerve, hogy a senatusból elmozdítottakat nem éri jogállapotváltozás.

Amit pedig arról mondtunk, hogy a vérrokoni jogviszony a jogállapotváltozás után is megmarad, az akkor áll, ha a legkisebb fokú jogállásváltozás következett be: ekkor ugyanis megmarad a rokonság. Ha azonban a legnagyobb fokú jogállapotváltozás forog fenn, a vérrokoni jogviszony is megsemmisül, így pl. ha az egyik rokon rabszolgaságba kerül, s ekkor még későbbi felszabadulása esetén sem kerül vissza a rokonságba. Hasonlóképp felbomlik a rokonság akkor is, ha valakit szigetre száműznek. Amikor pedig a gyámság az adgnatusokra kerül, nem illeti az meg mindnyájukat, hanem csak azokat, kik a legközelebbi fokon állanak; de ha ugyanazon a fokon többen vannak, akkor mindnyájukat.

XVII.

A patronusok törvényes gyámságáról.

Ugyanennek a 12 táblás törvénynek értelmében a felszabadultak (liberti vagy libertae) feletti gyámság a szabadonbocsátókat (patroni) és gyermekeiket illeti meg. Ennek is törvényes gyámság a neve; nem azért, mintha a törvény kifejezetten rendelkezne a gyámság ezen fajtájáról, de mivel a magyarázat úgy fogja fel ezt, mintha a törvény szavai vezették volna be. A törvény azon rendelkezéséből ugyanis, hogy a végrendelet nélkül elhunyt felszabadultak hagyatéka a szabadonbocsátóra, illetőleg annak gyermekeire szálljon, a régiek azt következtették, hogy a gyámságot is ezekre akarja a törvény ruházni, mivel az adgnatus rokonokat is, kiket az örökösödésre elhív, szintén kötelezi a gyámságra - mivel többnyire ugyanannak kell viselni a gyámság terhét is, aki az örökség előnyében részesedik. Azért mondtuk, hogy „többnyire”, mert ha serdületlen rabszolgát nő bocsát szabadon, akkor ez után ő lesz hivatva az örökségre, holott a gyám más valaki lesz.

XVIII.

A szülők törvényes gyámságáról.

A patronusok példájára ismeretes egy másik gyámság is, melyet szintén törvényesnek hívnak. Aki ugyanis fiát, leányát, fiától származó fiú- vagy leányunokáját stb. még serdületlen korában hatalmából elbocsátja, az ezeknek törvényszerű gyámja lesz.

XIX.

A bizalmi (fiduciarius) gyámságról.

Van még egy másféle gyámság is, melynek „bizalmi” a neve. Ha ugyanis a szülő fiát vagy leányát, fiú- vagy leányunokáját stb. még serdületlen korában elbocsátja hatalma alól, megszerzi a fölöttük való törvényszerű gyámságot. Ha most meghal, és vannak fiúgyermekei, akkor ezek lesznek saját fiaik, illetőleg fiú- és leánytestvéreik stb. bizalmi gyámjai. De, ha a szabadonbocsátó mint törvényes gyám hal meg, az ő fiai is törvényes (nem pedig fiduciarius) gyámok lesznek: mert az elhunyt fia, ha atyja életében hatalmából el nem bocsátja, az atya elhalálózásakor önjogúvá lett volna s nem került volna fítestvérei hatalma és gyámsága alá; ellenben, a szabadonbocsátott, ha rabszolga marad, ura halála után ennek gyermekeinél ugyanezen jogi helyzetbe került volna. Ezek pedig csak akkor vannak hivatva a gyámságra, ha teljes korúak, amit a mi constitutióink általában minden gyámságnál és gondnokságnál rendel.

XX.

Az ú. n. Atilianus tutorról, illetőleg a lex Julia és Titia szerint rendelt gyámról.

Ha valakinek egyáltalán nem volt gyámja, annak a lex Atilia értelmében Rómában a városi praetor és a néptribunusok többsége adott gyámot, a provinciákban pedig a lex Julia és Titia értelmében a tartományi előljáró. Akkor is lehetett ezeknek a törvényeknek alapján gyámot adni, ha a végrendeletben a gyám bizonyos feltétellel vagy időponttól fogva volt rendelve, mindaddig, míg a feltétel függésben volt, illetőleg a határnap el nem érkezett. Hasonlóképpen, ha a gyám feltétel nélkül van rendelve, mindaddig, amíg a végrendeletből kifolyólag senki sem lép fel örökösneként, ugyanezeknek a törvényeknek értelmében adtak gyámot, akiknek gyámsága azonban megszűnt a feltétel bekövetkeztével, illetőleg az időpont beálltával, vagy az örökös jelentkezésével. Ha a gyám az ellenség fogságába jutott, szintén ezen törvények alapján rendeltek ki gyámot; ennek tiszte azonban megszűnt, ha az ellenség rabságába került gyám visszatért, mert a visszatért a *ius postliminii* értelmében a gyámságot visszakapja. Azonban az e törvények alapján való gyámrendelés serdületlenek részére megszűnt, mivel előbb a consulok adtak - előzetes vizsgálat alapján - gyámot a mindkét nembeli serdületleneknek, később császári rendeletek szerint a praetorok. Mert a fentemlített törvények nem gondoskodtak sem arról, hogy a gyámok részéről adjanak óvadékot a gyámolt vagyonának megőrzésére (*rem pupilli salvam fore*), sem arról, hogy a gyámokat kényszeríteni lehessen a gyámság viselésére. Most azonban az a joggyakorlat, hogy Rómában *praefectus urbi* vagy a praetor a saját jogszolgáltatásuk körében nevezik ki a gyámot, a tartományokban pedig a tartományi helytartó vizsgálat alapján, vagy pedig - ha az árvának nincs nagy vagyona - a városi hatóság a tartományi helytartó rendelete alapján. Mi azonban egy kibocsátott constitutiókban, hogy az efféle nehézségeknek elejét vegyünk, azt rendeltük, hogyha a gyámoltnak, vagy gondnokság alá kerülő serdültnek vagyona 500 *solidus*-nál nem több, akkor a város előljárója a város püspökével vagy más hivatalos személyekkel, mint pl. a tanácsosokkal vagy Alexandriában a város bírásával együtt - anélkül, hogy a tartományi helytartó rendelkezéseit bevárnák - nevezzék ki a gyámokat vagy gondnokokat, gondoskodván egyúttal az ugyanezen constitutióban előírt törvényes biztosítékadásról, ami azoknak az anyagi felelősségével történik, kik ezt a biztosítékot elfogadják. Az pedig, hogy a serdületlenek gyámság alatt legyenek, a természeti joggal megegyezik, tudniillik, hogy az, ki még nem teljeskorú, másnak a gyámkodó felügyelete által irányított. Ha pedig a gyámok gyámoltjaik ügyeit is intézték, a serdült kor betöltése után a gyámsági kereset (*tutelae iudicium*) terhe alatt számadással tartoznak.

XXI.

A gyámi auctoritasról.

Gyámjuk hozzájárulására (*auctoritas*) bizonyos esetekben szükségük van a gyámoltaknak, másokban nincs. Ahhoz például, hogy valaminek szolgáltatását stipulációval maguknak ígértessék, nem szükséges a gyám hozzájárulása; ha ők ígérik valaminak stipulációval, szükséges: helyzetüket javítani ugyanis - bevett nézet szerint - gyámi *auctoritas* nélkül is szabad nekik - de rosszabbítani csak gyámjuk hozzájárulásával. Innen van, hogy olyan ügyleti *causák* esetében, melyekből kölcsönös kötelezettségek keletkeznek, mint az adásvétel, bérlet, megbízás és letét, ha a gyám *auctoritas*a nem jön közbe, akkor a gyámolttal szerződő fél kötelezve lesz, viszont a gyámolt nem. Mindazáltal örökséget elfogadni, *bonorum possessiót* kérni, hitbizományi örökséget elvállalni a pupillus csak gyámja *auctoritas*ával jogosult, még ha az a hagyaték nyereséges is és semmi károsodással nem jár. A gyámnak, ha az ügyletet

gyámoltjára nézve kedvezőnek tartja, azonnal a helyszínen az ügyletkötéskor kell hozzájárulását adnia; a később, vagy levélben nyilvánított hozzájárulás nem érvényes. Ha a gyám és gyámolt közt felmerült perről van szó, akkor, mivel a gyám saját ügyében nem adhat auctoritást, nem, mint régebben, praetori gyám kinevezésének, hanem ehelyett gondnokrendelésnek van helye: ennek közreműködésével folyik le a per s befejeztével a kirendelt gondnok tiszte megszűnik.

XXII.

Mi módon ér a gyámság véget?

A fiú- és leánygyámoltak serdültségük elérével a gyámság alól felszabadulnak. Mégpedig a régiek nemcsak az évek számából, hanem a fiúknál a testi állapotból is akartak a serdültségre következtetni. A mi felségünk azonban korunk erkölcséhez méltóbbnak találta, hogy amit nőekkel kapcsolatban a régiek is szégyellnivalónak tartottak, t. i. a testi állapot megvizsgálását, azt a férfinenem levőkre is kiterjessze. Mi tehát egy kibocsátott szent constitutiókkal elrendeltük, hogy a fiúknál a teljesen betöltött tizennegyedik életévvel a serdültség azonnal beálljon - ugyanakkor a régebbi időknek a nőkre vonatkozó törvényét, hogy t. i. a tizenkettedik év betöltése után házasságra éretteknak tekintendők, mint helyeset, érintetlenül hagyván. Hasonlóképp véget ér a gyámság, ha a serdületlent örökbefogadják vagy ha számúzik, valamint, ha a gyámolt rabszolgaságra jut, vagy az ellenség fogságába kerül. Ha a végrendeletben a gyám bizonyos feltétel bekövetkeztéig van kijelölve, gyámsága szintén megszűnik, ha a feltétel beáll. Ugyancsak véget ér a gyámság a gyám vagy a gyámolt halálával. Mindenféle gyámság megsemmisül a gyámnak oly capitis deminutiójával, mely a szabadság és a polgári jog elvesztését vonja maga után. A gyám legkisebb capitis deminutiója ellenben -, ha pl. örökbefogadtatta magát - megszünteti a törvényes gyámságot, de a többit nem; ellenben a gyámolt capitis deminutiója, még ha a legkisebb fokú is, valamennyi gyámságot megszünteti. Azok, kik végrendelettel vannak bizonyos időre gyámul kijelölve, ennek végével leteszik a gyámságot. Megszűnik a gyámságuk azoknak is, kik azon a címen, hogy megbízhatatlanok, a gyámságból elmozdítatnak, vagy akik jogos okból kimentik magukat s a gyámság ellátásának terhét leteszik úgy, ahogy azt az alábbiakban ki fogjuk fejteni.

XXIII.

A gondnokokról.

A felserdült férfiak s érett korban levő nők huszonötödik életévük betöltéséig gondnokokat kapnak, mert, bár serdültek, de még olyan korban vannak, hogy ügyeiket nem tudják intézni. A gondnokokat ugyanazok a hatóságok rendelik ki, akik a gyámokat. Végrendelettel ellenben nem lehet gondnokot rendelni, de ha mégis rendel valaki ilyet, akkor ezt a praetor vagy a tartományi helytartó határozatával megerősíti. Hasonlóképp akaratauk ellenére az ifjak sem kapnak gondnokot, kivéve a perben: gondnokot ugyanis meghatározott ügyre is lehet adni. Az örültek és a tékozlók, bár huszonöt évesek elmúltak is, mégis adgnatusaik gondnoksága alatt állanak a 12 t. törvény szerint. De Rómában a praefectus urbis vagy a praetor, provinciákban a tartományi helytartó szokott nekik ügyvizsgálat után gondnokot rendelni. A gyengeelméjűeknek, süketeknek és némáknak s az állandó betegségben sínylődőknek is kell gondnokot rendelni, mert ezek sem tudják saját ügyeiket ellátni. Néha a gyámoltak is kapnak gondnokot, mikor pl. a törvényes gyám alkalmatlan; annak ugyanis, kinek már van gyámja, gyámot adni nem lehet. Hasonlóan, ha a végrendeleti, vagy a praetor, illetőleg a tartományi előljáró rendelte gyám nem alkalmas az ügyek vitelére anélkül azonban, hogy csalárdul járt volna el az

ügyvitelben, mellé gondnokot szokás kijelölni. Ugyanígy azon gyámok helyettesítésére, akik nem mindenkorra, csak egy bizonyos időre kérik felmentésüket, gondnokot szokás rendelni.

Ha a gyám betegségből vagy más kényszerítő okból folyólag akadályozva van a gyámolt ügyeinek vitelében és a gyámolt is vagy távol van, vagy még infans, akkor a praetor, vagy a provincia előljárója belátása szerint saját veszélyére nevez ki gondnokot.

XXIV.

A gyámok és gondnokok óvadékáról.

Hogy a serdületlenek és gondnokság alatt levő vagyona a gyám, illetőleg gondnok kezén el ne tűnjék vagy meg ne fogyatkozzék, a praetor gondoskodik, hogy a gyámok és gondnokok effelől vagyoni biztosítékot nyújtsanak. Ez azonban nem kivételnélküli, mert a végrendeleti gyámok nincsenek biztosítéknyújtásra kötelezve, miután az ő hűségüket és szorgosságukat már maga a végrendelező elismerte. Ehhez hasonlóan, a vizsgálat alapján rendelt gyámokat sem terheli a vagyonbiztosíték kötelezettsége, mert éppen megbízhatóságuk miatt választották őket ki. Ha pedig a végrendeletben, illetőleg előzetes vizsgálatból kifolyólag két vagy több gyám vagy gondnok van kijelölve, az egyik felajánlhat biztosítékot a gyermek, illetőleg ifjú kártalanítására s így gyám- vagy gondnoktársával szemben elsőbbséget kap és egyedül viszi az ügyeket; vagy lehet, hogy a gyám- és gondnoktárs - szintén felajánlván a biztosítékot - nyert elsőbbséget úgy, hogy egyedül ő lesz az ügyek intézője. Senki tehát gyám- vagy gondnoktársától biztosítékadást nem követelhet, hanem fel kell, hogy ajánlja gyámtársának a választást arra nézve, hogy a felajánlott biztosítékot akarja-e elfogadni, vagy maga akar biztosítékot adni. Ha közülük senki sem ajánlja fel a biztosítékot, akkor, ha a végrendelező kijelölte az ügyvivőt, annak kell a vagyont kezelni, ha nem jelölte ki, annak, kit a többség kiválaszt, amint ezt a praetor edictuma előírja. Ha pedig maguk a gyámok sem értenek egyet az ügyvivő vagy ügyvivők kiválasztásában, akkor a praetornak kell közbelépnie. Ugyanez történjék akkor is, ha előzetes vizsgálat alapján többeket jelöltek ki, tudniillik, hogy a többség választhassa az ügyek intézőjét.

Tudni kell, hogy nemcsak a gyámok és gondnokok felelősek a vagyonkezelésből folyólag a gyámoltaknak, serdületeknek és a többi személyeknek, hanem azok ellen is van pótkereset, akik a biztosítékot elfogadják, mely kereset nekik végső védelmül szolgál. Pótkeresetnek helye van azok ellen, akik vagy egyáltalán nem gondoskodtak a gyámok, illetőleg gondnokok biztosítékáról, vagy megelégedtek elégtelen biztosítékokkal. Ez a kereset úgy a jogtudósok döntései, mint császári rendeletek alapján az örökösökre is kiterjed. Ezekben a constitutiókban az is ki van mondva, hogyha a gyámok, illetőleg gondnokok nem nyújtanak biztosítékot, erre zálogfoglalással kényszerítendők. Mindazonáltal sem a praefectus urbis, sem a praetor, sem a tartományi előljáró, sem más, kit a gyámrendelés joga megillet, ezzel a keresettel meg nem támadható, hanem csak azok, kik a biztosítékadás megtörténtéről gondoskodni szoktak.

XXV.

A felmentési kérelmekről.

A gyámoknak és gondnokoknak különböző okokból szokták a felmentést megadni, de leginkább a gyermekeik miatt, akár atyai hatalom alatt állanak még, akár már el vannak bocsátva alóla. Mert akinek Rómában három, Itáliában négy, vagy a provinciákban öt életben levő gyermeke van, az, mint egyéb tisztségek alól, úgy a gyámság és gondnokság alól is mentesülhet; mert mind a gyámság, mind a gondnokság bevett nézet szerint köztehernek

számít. A fogadott gyermekek azonban nem jönnek tekintetbe, az örökbeadottak viszont vérszerinti atyjuk részére igen. Hasonlóképp a fiútól származó unokák is, mint akik atyjuk helyébe lépnek, számítanak, a leánytól eredők nem. Csak az élő gyermekek szolgálnak a gyámság és gondnokság alól való mentességül, az elhunytak nem jönnek tekintetbe. Felmerült az a kérdés, hogy a háborúban elesettek számítanak-e? E tekintetben kétségtelen, hogy egyedül azok számítanak, kik ütközetben estek el, mert akik az országért haltak meg, azok dicsőségben örökké élőknek tekintendők. Hasonlóképp divus Marcus császár félévi rendeleteiben azt rendelte el, hogy a császári kincstár kezelője hivataloskodása tartamára a gyámság és gondnokság alól mentesülhessen. Továbbá az államügyekben távollévőket is felmentik a gyámkodás és gondnokoskodás alól. Sőt ha olyanok, kik már gyámságot vagy gondnokságot viselnek, később államügyekben elutaznak, hivatalos távollétük tartamára a gyámi és gondnoki tisztől szabadulnak s ez alatt helyükbe gondnokot kell rendelni, ha pedig visszatérnek, újra átveszik a gyámkodás terhét, anélkül, hogy egy évi szabadságot kapnának, mint Papinianus Responsorum libri c. művének ötödik könyvében írja, mert ez az időköz csak az újonnan gyámul rendeltnek jut. Akik valamely tisztséget viselnek, felmentésüket kérhetik, ahogy ezt leiratában divus Marcus császár rendelte, de a megkezdett gyámságot nem tehetik le. Olyan per miatt sem mentheti fel magát a gyám vagy gondnok, melyet a gyámsága, illetőleg gondnoksága alatt állóval visel, hacsak nem az egész vagyon vagy örökség képezi a vita tárgyát. Három, nem önként vállalt gyámság, illetőleg gondnokság terhe, mindaddig, míg ügykezelésük tart, mentességet nyújt; úgy azonban, hogy több serdületlen felett viselt gyámság vagy ugyanazon vagyonra (pl. testvérekére) kiterjedő gondnokság csak egynek számít. Hogy a szegénység is alapul szolgálhasson a mentességre, azt úgy a divi fratres, mint divus Marcus rescriptuma is elrendelte arra az esetre, ha valaki igazolni tudja, hogy a rárótt terhet nem tudja hordozni. Továbbá oly betegség alapján is, mely valakit még a saját dolgai intézésében is akadályoz, szintén helye van a mentességnek. Pius császár rendelete szerint az írni-olvasni nem tudókat is fel kell menteni, s ámbár a vagyonkezelést az írásban és olvasásban járatlan is elláthatja. Ha az atya valakit az iránta való ellenséges indulatból tett végrendeletében gyámmá, ez magában is alapul szolgálhat a felmentésre; ellenben nem kapnak felmentést azok, akik az atyának megígérték, hogy árvái gyámságát viselni fogják. Annak a felmentési kérelmét, aki csak arra hivatkozik, hogy az árvák atyját nem ismerte, nem lehet figyelembe venni, mint azt a divi fratres is rendelték. A gyámoltak, gondnokság alá eső felnőttek atyjával fennállott főbenjáró ellenségeskedés - ha nem követte kibékülés -, olyan kifogás gyámság alól, melyet el szokás fogadni. Akit az árvák atya jogi státusában támadott meg, szintén mentesül a gyámság alól. Aki hetvenéves elmúlt, kérheti felmentését a gyámi vagy gondnoki tisztől. Valamikor a huszonöt évesnél fiatalabbakat is felmentették, a mi constitutióink azonban rájuk nézve a gyámság vagy gondnokság elérését is kizárja, így a felmentésre nincs szükség. Ez a constitutio eltiltja, hogy gyermek vagy nem nagykorú törvényes gyámul meghivassék; jogi ellentmondás volt ugyanis, hogy azok, kik saját ügyeik intézésében az idegen segítséget nem tudják nélkülözni és mások irányítása alatt állnak, elláthassák a mások feletti gyámságot vagy gondnokságot. Ugyanezt kell mondanunk a katonákról is, akik t. i. még ha akarnák is, szintén nem tölthetik be a gyámi tisztet. Hasonlóképp Rómában a nyelvtanítók, szónokok és orvosok, vagy akik hazájukban ezeket a foglalkozásokat gyakorolják s a törvényes számba esnek, mentességet élveznek a gyámság és gondnokság alól.

Ha valaki, aki felmentést kér, több mentességi okot hoz fel, de ezek közül egyeseket nem tud bizonyítani, azt nem szabad akadályozni abban, hogy a határidőn belül újakra is hivatkozhassék. Akik felmentést akarnak kérni, azoknak bármiféle gyámok legyenek is, azaz ha bizalmiként rendeltettek is ki, nem kell fellebbezniök, csak a tudomásulvétel után következő folytatóságos ötven napon belül elő kell terjeszteniök felmentési kérelmüket - ha a gyámrendelés helyétől száz mérföldnél közelebb laknak. Ha pedig száz mérföldnél messzebb laknak, akkor

minden húsz mérföldre egy napot kell számítani s azonfelül még harminc napot, de ezt úgy kell számítani - mint Scaevola mondja -, hogy ötven napnál rövidebb ne legyen. A kirendelt gyámot úgy kell tekinteni, mint akit az egész vagyon számára rendeltek. Aki valaki felett gyámságot gyakorol, azt akarata ellenére nem lehet arra kényszeríteni, hogy ugyanannak a személynek gondnoka is legyen, annyira, hogy még ha a gyámot kijelölő atya végrendeletében hozzátette is, hogy ugyanazt gondnokul is rendeli, divus Severus és Antoninus császárok úgy döntöttek, hogy akarata ellenére nem kötelessége a gondnokságot is vállalni. Ugyanezek a császárok rendelték el, hogy a felesége gondnokául kijelölt férj, még ha a gondnokságot már meg is kezdte, kérheti felmentését. Aki hamis előterjesztés alapján nyerte el a gyámságtól való mentességet, az annak terhétől nem szabadul meg.

XXVI.

Az aggályos gyámokról és gondnokokról.

Tudnivaló, hogy az aggályosság vádja a 12 t. törvényből veszi eredetét. A gyanús gyámok elmozdításának joga Rómában a praetort, a tartományokban azoknak főnökeit s a proconsul legatusát illeti. Rámutattunk, hogy kik ítélkezhetnek az aggályosságot illetőleg; lássuk most már, hogy kik azok, akik aggályosak. Mindenki azzá válhat, a végrendeletileg kijelöltek éppúgy, mint a másfélék. Ezért a törvényes gyámot is meg lehet vádolni. Hát a patronust? - Róla is csak ezt kell mondani, mégis azzal a megjegyzéssel, hogy a patronus jóhírét még akkor is kímélni kell, ha aggályos volta miatt elmozdították. Hátra van még, hogy megvizsgáljuk, kik léphetnek fel aggályossági keresettel. Tudnivaló, hogy ez mindenki által indítható közkereset, úgy hogy divus Severus és Antoninus császárok leirata szerint még nők számára is nyitva áll, de csak azok számára, kik kegyes indulattól vezetettve folyamodnak hozzá, így az anya számára; indíthatják még dajka, nagyanya és leánytestvér is. Még ha más nő lép is fel, a praetor megengedheti neki a vádemelést, ha meggyőződik róla, hogy az tiszta résztvétől indítatva, nemének tisztességét túl nem lépve, csupán szeretetből nem akarja elnézni az árván esett sérelmet. A serdületlenek nem vádolhatják meg gyámjaikat megbízhatatlansággal; ellenben a gondnokság alatt álló serdültek megvádolhatják gondnokukat - rokonaik tanácsára - aggályosság címén, amint ezt divus Severus és Antoninus leiratukban rendelték. Aggályosnak pedig azt kell tekinteni, ki - bárha fizetőképes is - a gyámságot nem tölti be lelkiismeretesen, amint azt Julianus is megírta. Sőt még mielőtt a gyám tisztébe lépett volna, el lehet őt mozdítani mintegy aggályosság címén, ahogy ezt szintén Julianus megírta s az ő nyomán császári rendeletben is kimondatott. Ha az aggályos gyám elmozdítása szándékos cselekmények miatt történt, akkor becsületvesztetté is lesz; ha csak gondatlanság miatt, akkor nem. Ha valakit aggályosság miatt perbefognak, Papinianus nézete szerint a vizsgálat tartamára az ügyviteltől eltiltandó. De ha az aggályossági vizsgálat folyamán a gyám, illetőleg gondnok meghal, megszűnik az aggályossági eljárás. Ha a gyám nem járt el avégből, hogy a gyámolt részére tartás ítéltesse meg, divus Severus és Antoninus császárok leirata szerint a gyámolt a gyám vagyónának birtokába utalandó és azokat a tárgyakat, melyek a tartogatással elromlanának, kirendelt gondnok útján el kell adni. Így tehát azt is el lehet aggályosság címén mozdítani, aki az eltartásról nem gondoskodik. Aki pedig eljár ugyan az ügyben, de azt állítja, hogy a tartásra kötelesek szegénysége miatt nem lehet tartást megítélni és ez hazugságnak bizonyul, azt megbüntetés végett a városi praefectusnak kell átadni, hasonlóan ahhoz, aki megvesztegetéssel szerezte meg a gyámságot. A felszabadultat is, kiről bebizonyosodik, hogy szabadonbocsátója fiainak vagy unokáinak ügyét hűtlenül szolgálta, át kell adni a városi praefectusnak megbüntetés végett. Tudni kell végül, hogy azokat, kik a gyámságban vagy gondnokságban csalárdul jártak el, akkor is el kell mozdítani tisztükből, ha óvadékot nyújtanak, mert a gyám gonosz szándékát a

biztosítékadás nem változtatja meg, de lehetőséget nyújtana arra, hogy a vagyonban tovább is garázdálkodjék. Aggályosnak pedig azt nevezzük, aki erkölcsénél fogva aggályos; a hűséges és szorgalmas gyámot azonban, bárha szegény is, nem szabad aggályosság címén elmozdítani.

MÁSODIK KÖNYV.

I.

A dolgok felosztásáról.

Az előbbi könyvben a személyek jogát fejtettük ki, most pedig lássuk a dolgokat. Ezek vagy a tulajdonunkban vagy azon kívül vannak. Némelyek ugyanis a természeti jog szerint mindenki számára közösek, mások közjogi jellegűek (publica), mások magánegyesületek tulajdonában vannak, ismét mások senkiéi sem; a legtöbb mégis egyesek tulajdonában van s ezeket különböző címeken lehet megszerezni, amint az a következőkből kitűnik.

Nevezetesen természetes jog szerint mindenki számára közösek a következők: a levegő, a szabadon folyó víz, a tenger és ennek megfelelően a tengerpart is. Ennélfogva senkit sem lehet akadályozni abban, hogy a tenger partjára lépjen, csupán az ott levő villák, síremlékek, építmények háborításától kell tartózkodni, mert ezek nem a *ius gentium* alá eső dolgok, aminő a tenger. Valamennyi folyó és kikötő ellenben közjogi (publicus) jellegű: ezért a halászat joga a kikötőkben és folyókban mindenkit egyaránt megillet. A tengerpart pedig addig terjed, ameddig a legnagyobb télidei ár elér. A folyópartok közhasználata is a *ius gentium*on alapul, mint magáé a folyóé: így tehát kikötni, hajóköteleket az ott növény fákhoz erősíteni, a rakományt kirakni mindenkinek épp annyira szabadságában áll, mint magán a folyón hajózni. Viszont a part tulajdonjoga azt illeti meg, kinek telkével összefügg, tehát a rajta nőtt fa is azé. A tengerpartok közhasználata is éppúgy a *ius gentium* szerint való, mint magáé a tengeré; ezért bárkinek jogában áll ott kunyhót építeni, melyben meghúzódjék, hálókát szárítani s a tengerből kivonni. A partok tulajdonjoga azonban senkiének sem tekintendő, hanem ugyanolyan jogi elbírálás alá esik, mint a tenger s tengerfenéken levő föld vagy homok. A közösségé, nem pedig egyeseké a városokban levő színházak, versenypályák és más hasonló közös dolgok.

Senkié sem a szent (istentiszteleti), a temetkezési és a megszentelt dolgok (*res sacrae, religiosae, sanctae*); mert ami az isteni jog alá tartozik, az senkinek a vagyonát nem képezheti. Szent dolgok azok, melyeket szabályszerűen a pontifexek szenteltek fel Istennek, minők a szentegyházak s az istentiszteletre annak rendje szerint felajánlott adományok, melyeknek eladását és elzálogosítását is - kivéve a foglyok visszaváltása érdekében - eltiltottuk constitutióinkban. De ha valaki önhatalmúlag nyilvánítja szentnek valami dolgát, az ezzel nem lesz szentté, hanem világi marad. Az a hely viszont, ahol templom épült, még annak lebontása után is szent marad, ahogy Papinianus is írja. A temetkezési helyet mindenki a maga elhatározásából teszi azzá, midőn saját földjébe halottat temet. Mással közös földbe, mely még nem szolgál temetkezési helyül, a társ ellenére nem lehet temetkezni; ellenben a közös sírboltban a többiek ellenzése dacára is szabad. Hasonlóképpen nem tehet egy haszonélvezettel terhelt területet a tulajdonos temetkezési helyé a haszonélvező beleegyezése nélkül. Más földjébe a tulajdonos engedélyével lehet temetkezni; és ha a hozzájárulás csak utólag, a temetkezés után adatott is, a hely mégis temetőivé lesz. Bizonyos mértékben isteni jog alá tartoznak a megszentelt dolgok is, pld. a városfalak és kapuk, s ennélfogva senkinek a magántulajdonában nincsenek. A falakat pedig azért mondjuk megszenteltnek (*sancti*), mert halállal bűnhődnek azok, akik a falak ellen valamit elkövetnek. Innen van, hogy a törvényeknek is azt a részét, melyben büntetést szabnak ki a törvény megszegői ellen, szentesítésnek (*sanctio*) hívjuk.

Egyes emberekéi a dolgok sokféle módon lesznek: némely dolog tulajdonát ugyanis a természetes jog szerint szerezzük meg, melyet, mint már mondtunk, *ius gentium*nak is neveznek, másokét a polgári jog szerint. Könnyebb az ősbib joggal kezdeni a tárgyalást. Ősbib pedig nyilvánvalóbban a természetes jog, melyet a dolgok természetes rendje magával az emberi nemmel együtt hozott létre, míg a polgári jog csak akkor keletkezett, amikor államokat kezdtek alapítani, hatóságokat választani s törvényeket írni.

A vadállatok, madarak és halak, tehát mindazok, amelyek a szárazföldön, tengerben és levegőben élnek, mihelyt valaki elfogja őket, a *ius gentium* szerint, rögtön annak a tulajdonába jutnak; ami ugyanis azelőtt senkié sem volt, az a természetes gondolkozás szerint azé lesz, aki elfogja. És nem tesz különbséget, hogy a vadakat és madarakat saját földjén fogja-e el valaki, vagy a másén: fenntartva természetesen, hogy azt, aki idegen földre vadászat vagy madarászat céljából behatol, a tulajdonos, ha észreveszi, a telkére lépésben megakadályozhatja. Amit ebből a fajtából elfogsz, az addig marad a tiéd, amíg a te őrizetében van; de ha kiszabadult őrizetéből és visszanyerte természetes szabadságát, megszűnik a tiéd lenni s ismét azé lesz, aki elfogja. Természetes szabadságát pedig visszanyerte akkor, ha szemed elől eltűnt, vagy ha még látod ugyan, de üldözése nehézségbe ütközik. Felmerült az a kérdés hogy ha a vadállat annyira megsebesült, hogy el lehet fogni, a tiéd lesz-e azonnal? Egyesek úgy vélekedtek, hogy rögtön a tiéd lesz s mindaddig a tiéd is marad, amíg üldözöd; ha viszont felhagysz az üldözéssel, megszűnik a tiéd lenni s ismét azé, aki elfogja. Mások úgy gondolták, hogy csak akkor lesz a tiéd, ha el is fogod. Ez utóbbi nézetet erősítettük meg mi is, mert sok minden jöhet közbe, ami miatt végül mégsem fogod el. A méhek is vad természetűek. Ha tehát megtelepsznek is egy fádon, mielőtt kasba zárod őket, éppoly kevésbé tekinthetők a tieidnek, mint a fádon fészkelő madarak; így hát, ha más fogja be őket, azéi lesznek. A lépeket is, ha csináltak ilyet, bárki elszedheti. Persze, ha, mielőtt ez megtörtént volna, meglátod, hogy valaki a telkedre lép, joggal megakadályozhatod a belépésben. A kasodból kirepült méhraj is a te tulajdonodnak tekintődik mindaddig, amíg szemmel követni tudod és nem nehéz az üldözése; egyébként a befogó tulajdona lesz.

A páváknak és galamboknak is vad természetűek van. És nem változtat a dolgon, hogy el- és visszarepedni szoktak, mert hisz a méhek is ugyanezt teszik, melyek természete kétségtelenül vad; sőt vannak némelyeknek annyira megszelídített szarvasai is, hogy az erdőbe ki- és bejárni szoktak, holott ezeknek a vad természetét senki sem tagadja. Azokra az állatokra nézve ugyanis, melyeknek szokása kijárni, visszatérni, az a szabály nyert elfogadást, hogy mindaddig a tieidnek kell őket tekinteni, míg visszatérő hajlamuk megvan; mert ha ezt elvesztik, megszűnnek a tiéd lenni s az elfogóéi lesznek. Visszatérő hajlamukat pedig akkor kell megszüntetnek tekintenünk, ha visszatérő szokásukkal felhagynak. A tyúkok és ludak nem vad természetűek, amit abból is látunk, hogy mások az úgynevezett vadtyúkok és vadludak. Ha tehát libáid vagy tyúkjaid valamitől megrémülve elrepülnek, bárhol legyenek is, a tiéd maradnak, ámbár szemed elől eltűntek; és aki őket haszonszerző szándékkal visszatartja, lopást követ el. Hasonlóképpen az ellenségtől elvett dolgok is azonnal a mieink lesznek a *ius gentium* szerint, annyira, hogy még szabad emberek is rabszolgáságunkba jutnak; ha azonban ezek hatalmunkból elmenekülnek és övéikhez visszatérnek, régi jogállásukat visszanyerik. A tengerparton található kavicsok, drágakövek s effélék is a *ius gentium* szerint azonnal a megtaláló tulajdonába kerülnek. Éppígy a tulajdonodban levő állatok szaporulatát ugyanezen jog alapján szerzed meg.

Továbbá amit a folyó, mint hordalékát a földedhez növeszt, az a *ius gentium* értelmében a tiéd. A hordalék észrevehetetlen gyarapodás, és az tekinthető hordaléki növekedésnek, ami oly lassan gyarapszik, hogy nem tudod a pillanatonkénti gyarapodás mennyiségét megállapítani. Ha a folyam ereje telked egyrészt elszakítja s a szomszédod földjéhez sodorja, nyilvánvaló, hogy

az a tiéd marad. Természetesen ha hosszabb időn át ottmarad a szomszéd telkén, s a magával hozott fák abba a földbe is gyökeret eresztenek, ettől az időtől fogva úgy tekintendő, mint a szomszéd telkének gyarapodása. A tengerben keletkezett sziget - ami ugyan ritkán történik meg - azé, aki elfoglalja, mert úgy tekinthető, mint senki földje. De ha a folyóban keletkezik sziget - ami gyakrabban megesik -, akkor, ha a folyó közepén fekszik, azok osztozkodnak rajta, kik a folyó két oldalán parti telektulajdonosok, mégpedig birtokaiknak a folyómenti szélessége arányában. Ha az egyik parthoz van közelebb, csak az ez oldali parti birtokosoké lesz. Ha a folyó valahol két ágra szakad s később ismét egyesülve valakinek a földjét szigetként körülzárja, a föld azé marad, akié azelőtt volt. Ha a folyó természetes medrét teljesen elhagyja és másfelé tör utat magának, a régi meder azoké lesz - kinek-kinek földje a partmenti szélesség arányában -, akik azon a partszakaszon parti tulajdonosok, az új meder pedig oly jogi megítélés alá esik, mint maga a folyó, azaz közhasználatú lesz. Ha pedig a folyó bizonyos idő múltán régi medrébe visszatér, az új meder ismét a két parti földtulajdonosoké lesz. Egészen más dolog az, ha valakinek egész földjét elborítja az árvíz. A föld jellegét ugyanis az árvíz nem változtatja meg s ezért ha a víz visszahúzódik, nyilvánvaló, hogy a telek azé marad, akié volt.

Amikor valaki idegen anyagból egy bizonyos dolgot csinál, fel szokott merülni az a kérdés, hogy a természetes észjárás szerint ki legyen inkább annak tulajdonosa, a készítő-e, vagy inkább az, akié az anyag volt. Ilyen pld. ha valaki másnak a szőlőfürtjeiből, olajbogyóiból, illetőleg kalászaiból bort, olajat vagy gabonát csinált, vagy más aranyából, ezüstjéből, rezéből edényt formált, vagy más borából és mézéből mézesbort kevert, vagy más gyógyszereiből tapaszt vagy kenőcsöt készített, vagy más gyapjából ruhát szőtt, vagy más gerendáiból hajót, szekrényt vagy széket ácsolt. S a Sabinianusok és Proculianusok hosszú vitái után elfogadásra jutott azoknak a jogtudósoknak középutat követő véleménye, kik úgy vélekedtek, hogy ha az a dolog eredeti anyagára visszaállítható, akkor az anyag tulajdonosáé lesz, ha nem állítható vissza, inkább azt kell tulajdonosnak tekinteni, aki készítette a dolgot; pld. az öntött edény, az eredeti arany, ezüst vagy réz nyersanyagára visszaváltoztatható, de a bor, olaj vagy gabona szőlőfürtté, olajbogyóvá, illetőleg kalásszá többé nem tehető s még a mézesbort sem lehet borra és mézre visszabontani. Ha pedig valaki részint a saját, részint a más anyagából csinált valami dolgot, pld. a saját borából és más mézéből mézesbort, vagy a maga és más gyógyszeriből tapaszt vagy kenőcsöt, vagy a saját és a más gyapjából ruhát, nem kétséges, hogy ilyen esetben a készítőé a tulajdonjog, mikor nemcsak a munkát adta bele, hanem részben az anyagot is. Ha viszont másnak a bíborát szötte bele a ruhájába valaki, akkor, bár a bíbor értékesebb, mégis a ruha járulékaul szolgál, s a bíbor tulajdonosa a tolvajjal szemben lopási keresettel és *condictio*-val élhet, akár az a ruha készítője, akár pedig más. Mert a megsemmisült dolgot tulajdonperrel visszakövetelni nem lehet ugyan, de *condictio*-t lehet emelni a tolvaj és némely más birtokosok ellen. Ha a két tulajdonos beleegyezésével vegyült össze az anyag, az így előállott anyag kettejük közt közös, pld. ha borukat összeöntik, vagy ezüstjüket, illetőleg aranyukat összeolvasztják; sőt ha különböző anyagokról van szó s ezért újfajta dolog áll elő, teszem borból és mézből mézesbor, vagy aranyból és ezüsből ötvény, ugyanaz a szabály, mert abban az esetben nem kétséges, hogy az új dolog közös lesz. Ha véletlenül, nem a tulajdonosok akaratával vegyülnek össze különböző vagy egynemű dolgok, bevett nézet szerint ugyanaz a szabály. Ha Titius gabonája a tiéddel összekeveredett, mégpedig a ti akaratotokból, akkor az közös lesz, mivelhogy az egyes részecskék, az egyes szemek, melyek azelőtt kinek-kinek saját tulajdonában voltak, megegyezésekből kifolyólag lettek közösek. De ha véletlen eset folytán keveredtek, vagy Titius a te beleegyezésed nélkül keverte össze őket, nem lesznek közösek, mert az egyes részecskék a maguk eredeti mivoltukban fennmaradnak s a gabona éppoly kevésbé válik közössé, mint ahogy nem lesz azzá a nyáj, ha Titius barmai a tiéiddel összekeverednek. De ha valamelyikötök az egész gabonát magánál tartja, a másikat dologi kereset illeti a saját gabonája mértékéig, de a bíró belátására lesz bízva annak a felbecsülése, hogy

kinek-kinek minő volt a gabonája. Ha valaki saját földjén más anyagából épített, ő lesz az építmény tulajdonosa, mert minden, a földbe beépített anyag a földhöz tartozik. Mindazáltal az, akié az anyag, nem szűnik meg annak tulajdonosa lenni, de egyelőre nem követelheti azt vissza, sem a kiemelésért (ad exhibendum) nem perelhet a 12 t. törvény azon rendelkezése miatt, mely szerint senki sem kötelezhető a házába beépített idegen gerenda kiemelésére, hanem helyette a kétszeres értéket kell megfizetnie az actio de tigno iuncto nevű kereset folytán. (Tignum = gerenda elnevezés alatt értendő minden építőanyag.) Ezt azért határozták el, hogy az épületeket ne kelljen megbontani. De ha valami ok miatt lerombolásra kerül az építmény, az anyag tulajdonosa - ha még nem kapta meg a kétszeres értéket - visszakövetelheti azt s perelhet a kiemelésre is. Megfordítva, ha valaki a más földjére saját anyagából épített házat, azé lesz a ház, akié a föld. Ebben az esetben azonban az anyag tulajdonosa elveszti tulajdonjogát, mert úgy tekinthető, hogy saját akaratából idegenítette el azt, ha t. i. tudatában volt annak, hogy idegen telken épített, úgy, hogy ha lerombolásra kerül is később a ház, az anyagot nem vindikálhatja. Természetesen, ha az építő van birtokban s a föld tulajdonosa perli a házat anélkül, hogy az építőanyag árát s a mesteremberek bérét megfizetné, doli mali exceptióval vissza lehet őt utasítani, ha t. i. az építő jóhiszemű volt; mert aki tudja, hogy a telek másé, annak joggal vétkéül róható fel, hogy könnyelműen építkezett olyan területen, melyről tudta, hogy nem az övé. Ha Titius más növényét a maga földjébe ülteti, övé lesz; s megfordítva, ha Titius a saját növényét ülteti Maevius földjébe, Maeviusé lesz, mindkét esetben akkor, ha gyökeret eresztett. Mert, míg gyökeret nem eresztett, addig azé, akié volt. És pedig attól az időponttól, melyben a gyökeresedés bekövetkezik, annyira megváltozik a növény tulajdona, hogy ha a szomszédnak a Titius telkére átkúszó fája ennek földjébe gyökeret ereszt, a fát Titiusénak tartjuk, mert a józan ésszel ellenkező lenne a fát másénak mondani, mint akinek földjébe gyökereit ereszti. Éppen ezért a határ mellett nőtt fa, ha gyökerei a szomszéd telkébe is átnyúlnak, közös lesz. Amint a megeredt növény a föld tartozéka lesz, éppúgy a bevetett gabona is a földdel együvé számít. Egyébként, amint a más földjén építkező, ha tőle a tulajdonos követeli az építményt, védekezhet a mondottak szerint exceptio doli malival, úgy ugyanennek a kifogásnak a védelme alatt áll az is, ki saját költségén jóhiszeműleg másnak a földjét bevetette.

A betűk is, még ha aranyból valók is éppúgy papiroshoz és pergamenhez járulnak, mint a földhöz járul minden, amit ráépítenek vagy bele vetnek; ha tehát Titius a te papírodra vagy pergamenlapodra verset, történetet vagy beszédet írt, te vagy, nem pedig Titius, a dolog tulajdonosa. De ha a könyveidet és pergameneidet pereled tulajdoni keresettel Titiustól és nem vagy hajlandó az írásmű költségeit megadni, védekezhet Titius az exceptio doli malival abban az esetben, ha jóhiszeműleg jutott a papír vagy pergamenlapok birtokába. Ha valaki másnak a fatáblájára fest, némelyek azt hiszik, hogy a tábla járul a festményhez; mások szerint a kép, bármilyen legyen is, lesz a tábla járuléka. A mi véleményünk szerint helyesebb, hogy a fatábla kövesse a festmény sorsát, mert nevetséges volna, hogy egy Apelles vagy Parrhasius festménye legyen egy hitvány fatábla járuléka. Ezért, ha a tábla tulajdonosától, ki a képet birtokolja, a festő perli ezt anélkül, hogy a tábla értékét megfizetné, exceptio doli malival visszautasítható. Viszont, ha a festő a birtokos, következetes, hogy a tábla tulajdonosa ellene utilis actióval felléphessen, amikor is, ha a festmény költségeit meg nem téríti, exceptio doli malival visszautasítható, abban az esetben t. i., ha a kép készítője jóhiszemű birtokos volt. Nyilvánvaló, hogy ha akár maga a festő, akár más lopta a táblát, ennek tulajdonosát megilleti a lopási kereset.

Ha valaki a nemtulajdonostól, akit tulajdonosnak hitt, jóhiszeműleg vett, vagy ajándékba kapott, vagy más jogos címen, hasonlóképpen jóhiszeműleg szerzett egy telket, a természetes jogérzetből folyó s elfogadott nézet szerint a beszédett gyümölcsök őt illetik a föld művelése és gondozása fejében. Ezért ha a tulajdonos később fellép s a földjét vindikálja, az elfogyasztott

gyümölcsökért nem perelhet. De ez nem áll azzal szemben, aki tudatosan birtokolja a más földjét; ezért ez a földdel együtt a gyümölcsöket is vissza kell hogy térítse, még ha azokat már elfogyasztotta is. A föld hasznélvezője csak akkor szerzi meg a gyümölcsök tulajdonját, ha azokat be is szedte. Ezért, ha meghal oly időben, amikor a gyümölcsök ugyan már érettek, de még nincsenek beszedve, azok nem az ő örökösét illetik, hanem a tulajdonos szerzi meg őket. Körülbelül ez szól a colonusra is. A barmok gyümölcsöként szerepel ezeknek szaporulata is, éppúgy mint a tej, szőr és gyapjú; így tehát a bárányok, gödölyék, borjak és csikók természetes jogon azonnal a hasznélvező tulajdonába jutnak. Ellenben a rabszolganő gyermeke nem számít gyümölcsnek s ezért a tulajdonosé lesz; lehetetlennek tűnt fel ugyanis az, hogy az ember gyümölcszsámba menjen, mikor a természet az ember kedvéért teremtett minden gyümölcsöt. De ha valakinek egy nyáj felett van hasznélvezete, tartozik a szaporulatból az elhullt példányokat pótolni, amint azt Julianus is helyesnek mondja s a kipusztult szőlőtőkét vagy fákat is másokkal kell helyettesíteni. Ugyanis helyesen kell a földet művelnie s úgy kell használnia, mint a gondos családapának.

A saját földön talált kincset divus Hadrianus császár a természetes méltányosságot követve annak ítélte oda, aki találta. Ugyanezt rendelte, ha valaki szent területen, vagy temetőben bukkan véletlenül kincsekre. Ha pedig valaki más földjén, nem szándékos kutatással, hanem véletlenül talál kincset, annak fele a telek tulajdonosát illeti. Ennek megfelelően, ha valaki a császár földjén talál, fele a találóé, fele a császáré; ehhez hasonlóan, ha valaki közterületen vagy kincstári földön talál, fele az övé, fele a fiscusé, illetőleg a civitasé (községé).

A természetes jogelvek szerint a dolgok átadással is tulajdonunkba kerülnek; mert semmi sem felel meg jobban a természetes méltányosságnak, mint az, hogy a maga dolgát másra átruházni szándékozó tulajdonos akarata érvényesüljön. Ennélfogva testi dolgok, bármifélek legyenek is, átadásra alkalmasak, s a tulajdonos által eszközölt átadással elidegeníthetők. Tehát az adó alá eső telkeket (praedia stipendiaria et tributaria) is hasonlóképpen lehet elidegeníteni. Praedia stipendiariának és tributariának nevezik azokat a telkeket, melyek a provinciákban vannak. Ezek közt és az itáliai telkek közt constitutióink értelmében azonban semmi különbség sincs többé. Már most, ha a dolog ajándék, hozomány, vagy bármi más címen adatik át, a tulajdon kétségen kívül átszáll; de az eladott és átadott dolgok tulajdonát a vevő csak akkor szerzi meg, ha az eladónak a vételárat megfizette, vagy őt más módon kielégítette, pld. maga helyett más adóst állítva, vagy zálogot adva. Ezt a 12 t. törvény is így rendeli, de joggal lehet mondani, hogy a ius gentiumból, illetőleg a természetes jogelvekből is következik. De ha az eladó a vevőnek hitelt nyújtott, azt kell mondanunk, hogy a dolog rögtön a vevőé lesz. Nem tesz különbséget, hogy maga a tulajdonos adja-e át a dolgot, vagy az ő hozzájárulásával más valaki. Ebből folyólag, ha a tulajdonos valakit felhatalmaz ügyeinek szabad vitelére s ez az ügyvitel során valamit elad és átad, a tulajdonjogot az átvevőre átruházza. Bizonyos esetekben a tulajdonos pusztán akarata átadás nélkül is elegendő az átruházáshoz, például, ha a dolgot, melyet neked valaki használatra vagy bérbe adott vagy nálad letétbe helyezett, neked eladja vagy odaajándékozza. Mert ámbár ez utóbbi jogcímen nem adta át neked, mégis, pusztán azzal, hogy eltűri, hogy a tied legyen, már éppúgy nyomban megszerzed a tulajdonjogot, mintha e célból adta volna át. Ugyancsak, ha valaki a raktárban elhelyezett árut eladja, mihelyt a raktár kulcsát átadja a vevőnek, az áruk tulajdonját is átruházza rá. Sőt bizonyos esetekben a tulajdonosnak meghatározatlan személyekre irányuló akarata is átviszi a dolog tulajdonát; így például a consulok és praetorok, kik ajándékokat dobálnak a nép közé, nem tudják, hogy azokból ki mit kap el, mégis azért, hogy azt akarják, hogy amit kiki elkapod, az az övé is legyen, rögtön tulajdonosá is teszik az illetőt. Ebből a gondolatmenetből még inkább következik, hogy ha valaki a tulajdonos által elhagyott dolgot birtokba veszi, azonnal annak tulajdonosává is lesz. Elhagyottnak tekinthető az, amit tulajdonosa azzal a szándékkal dobott el, hogy

az többé ne tartozzék az ő dolgai közé, tehát tulajdonjoga azonnal megszűnik. Más beszámítás alá esnek azok a dolgok, melyeket tengeri viharban a hajó megkönnyítése céljából dobálnak ki. Ezek ugyanis tulajdonosaiké maradnak, mert nyilvánvaló, hogy nem azzal a szándékkal hányják ki őket, mintha nem akarnák tovább tulajdonban tartani, hanem inkább, hogy a hajóval együtt a tengeri vészből könnyebben megmeneküljenek; azért, ha valaki ezeket a dolgokat, akár a hullámok sodorták partra, akár egyenesen a tengerből fogta ki őket, gazdagodási szándékkal elviszi, lopást követ el. Ettől nem igen különbözik az, mikor a futó kocsirol valami a tulajdonos tudta nélkül leesik.

II.

A testetlen dolgokról.

Némely dolgok testiek, mások testetlenek. Testiek azok, melyeket természetük szerint megérinthetünk: ilyenek a föld, ember, ruha, arany, ezüst s más számtalan dolog. Testetlenek, melyeket megérinteni nem lehet: ilyenek azok, melyek a jogi fogalmak közt szerepelnek, tehát a hagyaték, haszonélvezet, a különböző módokon létrejött kötelmek. És nem változtat a dolgon, hogy a hagyatékban testi dolgok is vannak, mert hisz a föld nyújtotta gyümölcsök is testiek, s az is, ami a kötelemből folyólag jár nekünk, legtöbbször testi dolog pld. telek, rabszolga, pénz; mégis maga a hagyatékhoz való jog, a haszonélvezeti s a kötelmi jog testetlen. Ezek közé sorozandók a mezei s városi telkek jogai, melyeket szolgálmaknak is hívnak.

III.

A szolgálmakról.

Mezei telki jogok a következők: gyalogösvény, áthajtás, út, vízvezetés. Gyalogút jelenti azt a jogot, hogy az ember maga átjárhat a telken, de nem hajthat át marhát vagy kocsit; áthajtás az, hogy vagy barmot vagy kocsit hajthat át. Akinek tehát ösvény joga van, annak nincs meg az áthajtási joga, de aki jogosult az áthajtásra, annak a gyalogút szolgálma is megvan s azt marhaterelés nélkül is használhatja. Az út magában foglalja az átjárást, az áthajtást és sétálgatást is, mert az út-jog magában foglalja a gyalogút és áthajtás jogát is. A vízvezetés szolgálma jelenti a víz átvezetésének jogát más földjén. A városi telkek szolgálmai az épületekkel függenek össze; s ezeket azért nevezzük városi telki szolgálmaknak, mert az épületeket általában, még ha faluhelyt épültek is, városi telkeknek nevezzük. A városi telki szolgálmak a következők: hogy a szomszéd szomszédja háza terhét viselje; hogy az ő falába a szomszéd gerendát építhessen bele; hogy az eresz vagy csatorna vize a szomszéd házán vagy udvarán átfolyhasson, vagy ne folyhasson át; hogy a házát ne emelje oly magasra, hogy a szomszéd elől a világosságot elfogja. A mezei telki szolgálmak közé joggal számítják még némelyek a vízmerítés, marhahajtás, legeltetés, mészégetés, homokbányászás jogát is.

Ezeket a szolgálmakat azért nevezik telkieknek, mert telek nélkül nem állhatnak fenn. Senki sem szerezhethet ugyanis városi vagy mezei telki szolgálmat, ha nincs telke, és nem is tartozhat ilyennel, ha magának is nincs telke. Ha valaki szomszédja számára valami szolgálmi jogot akar létesíteni, azt pactiókkal és stipulatiókkal teheti. Végrendeletében is kötelezheti örökösét, hogy ne építkezzék magasabbra, ne zárja el a szomszéd épülete elől a fényt; vagy hogy engedje meg, hogy a jogosult az ő falába gerendát építsen be, vagy ereszt bebocsássa; vagy, hogy tűrje, hogy földjén átjárjon, vagy áthajtsa, vagy onnan vizet vezessen.

IV. A haszonélvezetről.

Haszonélvezet a más dolgának használatára és gyümölcseinek élvezésére irányuló jog a dolog állagának épségbentartása mellett. Dolgon fennálló jog, ennél fogva a dolog elenyésztével maga is elenyészik. A haszonélvezet a tulajdontól elválhat, ami többféleképpen történhetik. Például, ha valaki másnak haszonélvezetet hagyományoz: az örökös a puszta tulajdonjogot kapja, a hagyományos viszont a haszonélvezetet; vagy megfordítva, ha a földet a haszonélvezet levonásával hagyományozta el, a hagyományosé a puszta tulajdonjog, de az örökösé a haszonélvezet. Éppígy lehet a haszonélvezetet is másnak s a földet is másnak hagyni a haszonélvezet nélkül. A végrendeleti hagyományozás esetén kívül, ha valaki más javára haszonélvezetet akar alapítani, teheti azt pactiókkal és stipulációkkal. Hogy azonban a tulajdonjog a haszonélvezet örökre való elvonásával teljesen haszon nélkül válóvá ne legyen, érvényre jutott az a szabály, hogy bizonyos módokon a haszonélvezet megszűnjék s a tulajdonjoghoz visszakapcsolódjék. Létesíthető a haszonélvezet nem csupán a földekre s épületekre vonatkozólag, hanem rabszolgákra, barmokra s más dolgokra is, kivéven azokat, melyeket a használat felemészt; mert ez utóbbiakra nézve haszonélvezet sem a természetes, sem a polgári jogi felfogás szerint nem állhat fenn. Ilyen dolgok a bor, olaj, gabona, ruházat. Közel áll hozzájuk a készpénz is, mert ez is a használatban a folytonos kicserélődés következtében mintegy elenyészik. Mégis célszerűségi szempontból a senatus úgy rendelkezett, hogy az efféle dolgokra nézve is lehessen haszonélvezetet létesíteni, úgy azonban, hogy az örökös alkalmas biztosítékot kapjon a haszonélvezetbe adott dolgok fejében. Ha tehát az örökshagyó pénz haszonélvezetét hagyományozta, úgy kell azt a hagyományosnak adni, hogy az övé legyen, de adjon biztosítékot az örökösnek, hogy ugyanakkora összeget fog visszatéríteni, ha meghalna vagy capitis deminutiót szenvedne. A többi dolgot is úgy adják át a hagyományosnak, hogy az övéi legyenek, de egyúttal felbecsülve értéküket nyújtson biztosítékot arra, hogy halála vagy capitis deminutiója esetén akkora pénzösszeget fog visszatéríteni, amennyire a dolgok becsülve voltak. A senatus tehát nem hozta be ezekre a dolgokra nézve a haszonélvezetet - ezt nem is tehette -, de biztosíték nyújtása mellett valami haszonélvezet-félét (quasi ususfructus) létesített. Megszűnik a haszonélvezet a haszonélvező halálával és kétféle - a legnagyobb s a középső - capitis deminutio folytán; valamint azzal, hogy a jogosult nem él vele megfelelő módon és időn át. Minderről a mi constitutióink rendelkezett így. Hasonlóképp megszűnik a haszonélvezet, ha a haszonélvező azt a tulajdonosnak átengedi (mert ha másnak engedi át, ez érvénytelen); vagy megfordítva is, ha a haszonélvező a dolog tulajdonát megszerzi, amit consolidatióknak nevezünk. Sőt, tovább menve kétségtelen, hogy a haszonélvezet megszűnik, ha az épületet tűz emészti meg, vagy földrengés folytán vagy saját hibájából összeomlott; s ilyenkor még az üres telken sem áll fenn a haszonélvezet. Ha a haszonélvezet véget ér, akkor magától értetődőleg visszazáll a tulajdonra s a puszta tulajdonjoggal rendelkező tulajdonos ettől kezdve csorbítatlan uralmat gyakorol a dolgon.

V. A használatról és lakásról.

Azokon a módokon, melyeken a haszonélvezet létesíthető, jön létre a puszta használati jog is s ugyanazon az úton ér is véget, mint a haszonélvezet. A használat kevesebb jogot foglal magában, mint a haszonélvezet. Az ugyanis, kit egy földterületnek a használata illet meg, nem rendelkezik mással, mint azzal a veteménnyel, gyümölcscsel, virággal, szénával, szalmával és fával, amit a mindennapi használatban elfogyaszt, s a telken addig maradhat, míg a föld

tulajdonosának terhére nincs, vagy azoknak, akik a mezei munkát végzik, útjukban nem áll; s jogát, mellyel rendelkezik, sem el nem adhatja, sem bérbe nem adhatja, sem ingyen másnak át nem engedheti, míg a haszonélvező mindezt megteheti. Hasonlóképp annak, kinek egy épületen van használati joga, ez a joga csak addig terjed, hogy maga lakhat benne, de jogát másra át nem származtathatja, s még, úgy látszik, az is alig volt elfogadva, hogy vendéget fogadhasson be magához s csak feleségével, gyermekeivel, felszabadított szolgálóival s más szabad emberekkel, kiket szolgálatra tart, jogosult ott lakni. Ennek megfelelően, ha az asszonyt illeti meg az épület használata, jogosult az urával lakni. Az, akit rabszolga használata illet, szintén csak maga használhatja annak munkáját és szolgálatát; másra pedig semmiképpen nem ruházhatja át ezt a jogát. Ugyanez a szabály áll az igásbarmokra vonatkozólag is. Ha a marhák vagy juhok használatát hagyományozták, a hagyományos sem a tejet, sem a bárányokat, sem a gyapjat nem használhatja fel, mivel ezek gyümölcs számba mennek; de szántóföldje megrágyázására felhasználhatja a barmokat.

Ha valakinek lakásjogot hagyományoztak vagy más módon rendeltek, az sem használatnak, sem haszonélvezetnek nem tekintendő, hanem ezektől független jognak. A lakásjoggal rendelkezőknek célszerűségi szempontból megengedtük egy döntvényünkben, melyet Marcellus véleményéhez csatlakozva bocsátottunk ki, hogy azt ne csak maguk használják, hanem másoknak bérbe is adhassák.

Legyen elég itt ennyi a szolgalmakról, haszonélvezetről, használatról és lakásjogról. Az öröklésről s a kötelmekről a maguk helyén fogunk szólni. Eddig kifejtettük nagy vonásokban, hogy hogyan szerezzük meg a dolgokat a *ius gentium* szerint; lássuk már most, hogy miként szerezzük meg őket a törvények és a polgári jog szerint.

VI.

Az usucapióról és a longi temporis praescriptióról.

A polgári jog rendelte, hogy ha valaki olyantól, ki tulajdonos nem volt, de akit ő jóhiszeműleg tulajdonosnak gondolt, megvett, ajándékba kapott vagy más, jogos címen szerzett egy dolgot, az azt a dolgot, ha ingó volt, bárhol egy év alatt, ha ingatlan, két év alatt, de csupán itáliai földön, elbirtokolhassa, hogy a dolgok tulajdoni hovatarozása ne maradjon bizonytalanságban. És míg a régiek a most mondott időket elegendőknek vélték arra, hogy a tulajdonosok elveszett dolgaikat felkutassák: előttünk helyesebbnek látszott a szempont, hogy a tulajdonosokat ne lehessen dolgaikból túl korán kiforgatni, másrészt az elbirtoklás kedvezménye ne legyen kötve meghatározott helyhez. Ezért a fentiekről constitutiót bocsátottunk ki, melyben elrendeltük, hogy az ingó dolgokat három év alatt lehessen elbirtokolni, az ingatlanokat pedig az úgynevezett „hosszú időn át való birtoklással” (*longi temporis possessio*), t. i. az egy helyen lakók között tíz, különböző helyen lakók között húsz esztendő alatt; s ilyen módon legyen megszerezhető a dolgok tulajdona - a birtoklás jogos címének megléte esetén nemcsak Itáliában, hanem a hatalmunk alatt levő minden földön.

Néha azonban bármilyen jóhiszeműséggel birtokolta is valaki a dolgot, semmilyen hosszú idő múltán nem áll be javára az elbirtoklás; például mikor valaki szabad embert vagy szent, illetőleg temetői dolgot, vagy szökött rabszolgát birtokol. A lopott és erőszakkal birtokbavett dolgokat szintén nem lehet elbirtokolni, még a mondott hosszú időn át folyt jóhiszemű birtoklással sem, mert a lopott dolgokra nézve a 12 t. törvény s a *lex Atinia*, az erőszakkal birtokbavettekre a *lex Julia* és *Plautia* akadályozza az elbirtoklást. Amit pedig arról mondottunk, hogy a lopott és erőszakkal elvett dolgok elbirtoklását a törvény tiltja, nem oda céloz, hogy a tolvaj vagy az erőszakos birtokos ne birtokolhasson el, mert ezeket az elbirtoklás más okból sem illeti meg,

azért t. i. mert rosszhiszeműen birtokolnak; hanem oda, hogy senki más se birtokolhasson el, habár jóhiszeműen vette vagy szerezte más jogcímen tőlük a dolgot. Ezért ingó dolgoknál nem egykönnyen esik meg, hogy a jóhiszemű birtokos elbirtokolhasson. Mert, aki másnak a dolgát eladja vagy más címen átadja, lopást követ el. Ez azonban néha mégis másképpen áll. Mert ha az örökös az örökhagyónál haszonkölcsönbe, bérbe adott, vagy letétbe helyezett dologról azt hitte, hogy az az örökséghez tartozik s egy jóhiszemű átvevőnek azt eladta, elajándékozta, vagy hozományul adta, nem kétséges, hogy az átvevő elbirtokolhat, mert az a dolog ment a lopás bűnétől, mert az örökös, ki jóhiszeműleg, mint a magáét idegenítette el, lopást nem követett el. Hasonlóképpen, ha az, kit a rabszolganő haszonélvezete megillet, annak gyermekét a magáénak hívén eladta vagy elajándékozta, nem követett el lopást, mert lopást lopási szándék nélkül elkövetni nem lehet. Más módokon is megtörténhet, hogy valaki anélkül, hogy lopott volna, a más dolgát idegeníti el s lehetővé teszi, hogy a birtokos azt elbirtokolja. Ez a földdel kapcsolatos dolgokkal még könnyebben megeshet, hogy t. i. valaki a tulajdonos távolléte vagy nemtörődősége miatt, vagy amiatt, mert örökösök nélkül halt meg, gazdátlanul heverő földdarab birtokát erőszak nélkül megszerzi. Bár az ilyen maga rosszhiszeműen birtokol, hiszen tudja, hogy a más telkét bírja, mégis, ha ezt más valaki jóhiszemű átvevőnek átadja, ez a dolgot hosszú ideig való birtoklással megszerezheti, mivel amit kapott, az se nem lopott, se nem erőszakkal szerzett dolog. El van ugyanis vetve néhány régi jogtudósnak az a nézete, mely szerint a telken és földön is lehet lopást elkövetni, s azokról kik földet birtokolnak, császári constitutiók gondoskodnak, hogy hosszú és kétségtelen birtokuktól őket megfosztani ne lehessen. Néha még a lopott, vagy erőszakkal elvett dolgot is el lehet birtokolni: így nevezetesen akkor, ha a tulajdonos birtokába visszajutott. Ilyenkor ugyanis a dolog megtisztul a hibától s az elbirtoklás végbemehet. A mi fiscusunk dolgait nem lehet elbirtokolni. De Papinianus írja, hogy a jóhiszemű vevő a fiscusnak még be nem jelentett uratlan hagyatékából származó dolgot, ha ez neki átadatott, elbirtokolhatja: így határoztak leirataikban divus Pius, divus Severus és Antoninus császárok is. Végül tudni kell, hogy magának a dolognak kell olyannak lennie, hogy ne tapadjon hozzá semmi hiba, ahhoz, hogy a jóhiszemű vevő, vagy az, aki más jogos címen birtokolja, elbirtokolhassa.

A birtoklás hamis jogcímeire vonatkozó tévedés megakadályozza az elbirtoklást. Például ha valaki, aki nem vett, abban a hiszemben birtokol, mintha vett volna; vagy ha ajándékképpen birtokol valamit, holott nem ajándékoztak neki.

A birtoklás, mely (*longi temporis possessio* esetén) megkezdődött az örökhagyó javára, folytatódik az örökös vagy *bonorum possessor* javára is, még ha ez tudja is, hogy a jószág a másé. Viszont, ha az örökhagyó birtokának kezdete nem volt jogszerű, a birtoklás nem ér semmit az örökösnek vagy *bonorum possessor*nak sem, még ha ezek erről nem tudnak is. Ezt egy általunk kibocsátott *constitutio* hasonlóképpen elrendelte az elbirtoklásnál is, hogy t. i. az elbirtoklási időt itt is folytatólagosan kell számítani. Divus Severus és Antoninus leiratukban elrendelték, hogy az eladó és a vevő elbirtoklási ideje is egybe számíttassék.

Divus Marcus császár *edictuma* szerint az, aki a kincstártól vette meg más dolgát, ha az eladás óta öt év elmúlt, a tulajdonost kifogással visszautasíthatja. A dicső emlékezetű Zeno császár *constitutiója* erre nézve helyesen rendelte el, hogy azok, akik a kincstártól vétel, ajándék vagy más címen kapnak valamit, azonnal biztosítva legyenek s a perben, akár felperesi, akár alperesi minőségben győztesek maradjanak. A szent kincstárral szemben pedig négy éven belül támaszthassanak keresetet azok, akik azt hiszik, hogy őket az elidegenített dolgokért tulajdoni, vagy jelzálogi címen valamiféle kereset illette. Amit a most említett Zeno-féle *constitutio* tartalmaz a *fiscus* elidegenítéseire nézve, ugyanazt rendeli a mi nemrég kibocsátott *constitutiónk* azokra nézve, kik a mi házunkból vagy a tiszteletreméltó császárnőéből kaptak valamit.

VII. Az ajándékozásokról.

Van egy másik szerzősmód is: az ajándékozás. Az ajándékozásnak két eleme van: halál esetére és nem halál esetére szóló. Halál esetére szól az ajándékozás akkor, ha az a halál gondolatával történik, azaz mikor úgy ajándékoz valaki, hogy, ha őt utolérné az emberi sors, azé legyen a dolog, aki átvette; ha viszont életben marad az ajándékozó, akkor visszakapja, hasonlóképpen akkor is, ha megbánná az ajándékozást, vagy, ha a megajándékozott előbb halna meg. Ezek a halál esetére szóló ajándékozások mindenben a hagyományok mintájára vannak szabályozva. Ugyanis mivel maguk közt a tudósok közt is kétség merült fel az iránt, hogy ezt az ügyletet ajándéknak vagy hagyománynak kell-e tekinteni, mert mindkét eset ismertető jelei megvoltak, s mindegyik más csoporthoz akarta őket sorozni: elrendeltük, hogy jóformán mindenben a hagyományokhoz számítsák s úgy kell kezelni, amint azt constitutióknk előírja. Egyszóval az a halálesetre szóló ajándékozás, amikor valaki jobb szeretné, hogy inkább saját maga tartsa meg a dolgot, mintsem azé legyen, akinek ajándékozza, de mégis inkább ezé, mint az örökösé. Így ajándékozza meg Homerosnál Telemachus is Piraeust.

Másfajta ajándékozás az, amely a halálra való tekintet nélkül történik, amelyet élők közöttinek nevezünk. Utóbbit egyáltalán nem lehet hasonlítani a hagyományokhoz, mert ha egyszer létrejött, többé önkényesen nem vonható vissza. Létrejön pedig akkor, mikor az ajándékozó akaratát írásban vagy anélkül nyilvánította. A mi constitutióknk az adás-vétel mintájára itt is úgy rendelkezett, hogy az ajándékozások magukban hordják az átadásra való kötelezettséget, úgy, hogy még ha az átadás nem történt volna is meg, teljes érvényük legyen s az átadás kötelességszerűen terhelje az ajándékozót. És minthogy a régebbi császárok határozatai úgy rendelték, hogy ha az ajándék kétszáz aranynál több, akkor az ügylet bejelentendő jegyzőkönyv felvétele mellett, a mi constitutióknk egyrészt azt az összeget, mely még bejelentés nélkül is érvényes, 500 aranyra emelte fel, másrészt megjelölt néhány fajta ajándékozást, melyek bejelentésre egyáltalán nem szorulnak, hanem magukban is teljes érvényességűek. Ezenkívül sok mást is behoztunk az ajándékozások jobb lebonyolítása érdekében, melyek mind olvashatók az ezekről kibocsátott constitutióknkban. Tudni kell mindazáltal, hogy bármily teljes érvényű is az ajándékozás, mégis, ha azok, kiknek részére a jótétemény történt, hálátlanoknak bizonyulnak, constitutióknkban engedélyt adtunk az ajándékozóknak, hogy bizonyos esetekben az ajándékot visszavonják, nehogy azoknak, kik a maguk dolgait másokra ruházták, ezektől méltánytalanságban vagy háborgatásban legyen részük a constitutióknkban felsorolt módokon. Van az élők közti ajándékozásnak még egy faja, melyet régebbi jogtudósok egyáltalán nem ismertek, de későbbi dicső császárok hoztak be s melyet „házasságot megelőző”-nek neveznek. Ez azt a hallgatóságos feltételt foglalja magában, hogy csak akkor lesz érvényes, amikor a házasságkötés már megtörtént; s azért hívják „házasságot megelőző”-nek, mert az a házasságkötés előtt történt és a házasságkötés megtörténte után sohasem jöhetett létre. De elsőben is atyánk, divus Justinus császár engedte meg constitutiójában, hogy mivel a hozományt a házasságkötés után is lehetett gyarapítani, ha ilyesmi előfordult a felek közt, akkor lehessen a házasságot megelőző ajándékot is növelni a házasság fennállása alatt is. Azonban a meg nem felelő elnevezés: „házasságot megelőző” mégis rajtamaradt, mikor pedig most már a házasság megtörténtével is gyarapítható volt. De mi, igyekezve jogi rendelkezéseinket céljuknak teljesen megfelelővé tenni s a dolgoknak reájuk illő nevet adni, elrendeltük, hogy az efféle ajándékozásokat ne csak növelni lehessen, hanem a házasság fennállása alatt újonnan is lehessen csinálni; nevük pedig ne „házasságot megelőző”, hanem „a házasság érdekében adott” legyen s a hozománnyal annyiban egyenlő elbírálás alá essenek, hogy amint a hozományt a

házasság fennállása alatt nemcsak gyarapítani szabad, hanem újonnan létesíteni is, úgy ezek az ajándékozások is, melyek a házasság érdekében létesülnek, ne csak megelőzzék az esküvőt, hanem ennek megkötése után is éppúgy gyarapíthatók, mint újonnan létesíthetők is legyenek.

Valaha volt a polgárjogi szerzésnek még egy más módja is, t. i. a *ius accrescendi* révén, mely a következő: Ha valaki, kinek Titiussal közös rabszolgája van, ezt csak maga szabadítja fel akár *vindictával*, akár *végrendelettel*, ez esetben az ő tulajdonrésze elenyészett s társához hozzánt. Ez azonban igen rossz példaadásul szolgált, mert egyrészt a rabszolgát megfosztotta szabadságától, s másrészt belőle az emberségesebb gazdákra hátrány, a kegyetlenebbre előny származott: ezért mi ezt a gyűlöletes intézményt szükségesnek tartottuk *constitutió*nkkal kegyesen orvosolni s oly megoldást találtunk, mely szerint jótéteményünket mind a szabadonbocsátó, mind ennek társa, mind a szabadságot nyerő élvezhesse, t. i. hogy a szabadság (melynek érdekében köztudomásúlag már a régi törvényhozók is sok mindent behoztak az általános szabályokkal ellentétben) teljes érvénnyel beálljon, és a szabadonbocsátó is örülhessen az ő nagylelkűsége érvényben maradásának, valamint a tulajdonostárs is kártalanítást nyerjen, amennyiben a rabszolga értékét tulajdonrészének megfelelő arányban megkapja, mint ahogy azt mi elrendeltük.

VIII.

Kiknek szabad elidegeníteni, kiknek nem?

Bizonyos esetekben előfordul, hogy valaki tulajdonos létére sem idegeníthet el, máskor meg a nemtulajdonos is bír az elidegenítés jogával. Így a férj a hozományul kapott telket felesége ellenére a *lex Julia* értelmében nem idegenítheti el, bár az az övé, mint amit hozomány címén kapott. Mi ezt a szabályt - a *lex Juliát* helyesbítve - megjavítottuk. Ez a törvény ugyanis csak azokra a telkekre vonatkozott, melyek Itáliában voltak és csak a feleség akarata ellenére történt elidegenítéseket tiltotta, a zálogi megterhelést pedig még a feleség beleegyezésével is. Mi mindkét ponton javítást vezettünk be, nevezetesen egyrészt, hogy a provinciái telkekre is vonatkozzék az eladás illetőleg megterhelés tilalma, másrészt egyik se történhessék meg még az asszony beleegyezésével sem, nehogy a női befolyásolhatósága vagyonuk romlását okozza. Megfordítva, a hitelező a zálogtárgyat, bár az nem az övé, a lekötés értelmében eladhatja. De ez talán felfogható úgy is, hogy úgy tekintjük, hogy a zálogtárgy eladását az adós hozzájárulásával végzi, aki kezdettől fogva már a szerződés megkötésével beleegyezett, hogy a hitelező a zálogtárgyat eladhassa, ha a tartozás meg nem fizettetik. De a mi *constitutió*nkban gondoskodás történt arról, hogy egyfelől a hitelezőket követeléseik érvényesítésében mi sem akadályozza, másfelől, hogy az adósok vagyonukat egykönnyen el ne veszítsék, és meghatározott eljárást szabtuk meg, mellyel a zálogtárgy eladása történhetik, úgy, hogy ezúton mindkét félről, a hitelezőről és az adósról is megfelelően gondoskodtunk. Meg kell még jegyeznünk, hogy gyámja beleegyezése nélkül sem a fiú-, sem a leánygyámolt semmit el nem idegeníthet. Ha tehát gyámja engedelmével valakinek kölcsönt nyújtott, nem alapított kötelmet, mert a pénzt nem tette az átvevő tulajdonává. A pénzt ennél fogva vissza lehet követelni, ha t. i. még megvan. De ha a kölcsönadott pénzdarabokat az átvevő jóhiszeműen már elköltötte, *condictió*val követelhetők; ha rosszhiszeműen, *actio ad exhibendum*ot (felmutatásra menő keresetet) lehet indítani miattuk. De megfordítva, gyámság alatt levőknek, gyámjuk beleegyezése nélkül is lehet mindennemű dolgot joghatályosan tulajdonukba adni. Ezért ha az adós a gyámoltnak fizet, szükséges a gyám közreműködése, mert másképp nem szabadul. S ezt is igen nyilvánvaló jogi észjárás alapján rendeltük el azon *constitutió*nkban, melyet a caesareai ügyvédekhez intéztünk *Tribonianus*nak, a kiváló férfiúnak s a szent palota *quaestorának* javaslatára, s amelyben el van rendelve, hogy a gyámolt adósa csak úgy fizethet a

gyám, illetőleg gondnok kezéhez, ha ehhez előbb bírói határozat engedélyt ad - föltéve, hogy ilyet károsodás nélkül lehet kikérni. Ennek megtörténtével - a bíró nyilatkozatával és az adós fizetésével - áll be az ilyen fizetés teljes jogérvényessége. Ha ellenben a fizetés nem rendelkezéseink szerint történt s a gyámolt a pénzzel még érintetlenül rendelkezik, vagy abból gazdagodott s mégis perli ugyanazt az összeget, doli mali exceptióval lehet visszautasítani; de ha akár elpazarolta, akár ellopták tőle, az adósnak nem lesz doli mali exceptiója, hanem éppen úgy marasztalni fogják, mivel meggondolatlanul nem a gyám közbenjárásával s nem a mi rendeletünk értelmében teljesítette a fizetést. De megfordítva, gyámjuk beleegyezése nélkül a gyámság alatt lévők nem fizethetnek, mert amit fizetnek, az nem lesz az átvevőé, mivel tudnivaló, hogy nekik semmiféle dolog elidegenítése nincs megengedve a gyám hozzájárulása nélkül.

IX.

Azokról a személyekről, akik nekünk szereznek.

Jogokat nemcsak saját személyünkben szerezhethetünk magunknak, hanem a hatalmunk alatt álló személyek által is, valamint a haszonélvezetünkben álló rabszolgák, továbbá jóhiszeműen birtokolt szabad emberek és idegen rabszolgák által is. Szóljunk ezekről egyenként részletesebben. A hatalmatok alatt álló mindkét nembeli gyermekek valamikor mindent, ami rájuk szállott - kivéve a hadi különvagyon - minden megkülönböztetés nélkül szüleiknek szereztek; s ez annyira a szülőké volt, hogy szabad volt nekik az egyik fiú vagy leány révén szerzett dolgot a másoknak vagy idegennek is elajándékozni, eladni, vagy tetszésük szerinti módon rendelkezni vele. Ezt mi igazságtalannak találtuk s egy általános érvényű constitutióunkban, melyet e tárgyban kibocsátottunk, a gyermekeket is megvédtük s a szülőket megillető jogokat is épségben tartottuk. Elrendeltük ugyanis, hogy amit atyjuk vagyonából kifolyólag szereznek, azt régi szokás szerint egészen az apjuknak szerezzék - hiszen mi kifogásolni való van abban, hogy az atyához térjen vissza az, ami tőle is indult ki? - amit viszont más alapon szerzett a fiú, annak haszonélvezetét ugyan atyjának szerezzék, de a tulajdonjog az övé maradjon, nehogy a maga fáradozásával vagy kedvező szerencsével szerzett dolog, másra átszállva, bánatot okozzon neki. Ugyanúgy rendelkezünk arra az esetre is, mikor az atya emancipálandó fia azon vagyonrészből, melyet nem ő kapott meg, harmadrészt régebbi constitutiók értelmében visszatartatható, ha akart, mintegy a hatalomból való elbocsátás ára fejében, s így megtörtént az a méltatlan dolog, hogy a fiút vagyona egy részéből a hatalomból való elbocsátás fejében kiforgatták, s amit az elbocsátás révén, mint önjogú, tekintélyben nyert, azt vagyona csökkenésével el is vesztette. Ezért elrendeltük, hogy az atya a vagyon harmadrésze helyett, melyet azelőtt visszatartatható, ezentúl nem a vagyonnak, hanem a haszonélvezetnek felét tarthassa meg. Így a vagyon is érintetlenül a fiú birtokában marad, az atya is nagyobb összeget élvez, minthogy harmadrész helyett fele rész jut neki. Hasonlóképpen számotokra szereznek a rabszolgáitok mindent, ami átadás, stipulatio vagy bármi más címen birtokukba kerül. Ez a tettek lesz, még tudtotok és akaratotok nélkül is; mivel a rabszolgának, ki maga is más hatalmában van, sajátjaként semmije sem lehet. Ha örökösül van kijelölve, csupán engedelmekkel fogadhatja el az örökséget, és ha utasításokra elfogadta, nektek szerzi meg, mintha csak benneteket neveztek volna ki örökösnek. Ennek megfelelően a hagyományt is az ő révükön szerzitek meg. A hatalmatok alatt állók által nemcsak a tulajdonjogot, hanem a birtoklást is megszerzitek; mert ami dolognak birtokát ők megszerezték, annak a birtokosául titeket kell tekinteni. Ezért rajtuk keresztül az elbirtoklás és longi temporis possessio is javatokra folyik. Ami pedig azokat a rabszolgákat illeti, kiken csupán haszonélvezet áll fenn javatokra, az a nézet győzött, hogy amit a ti vagyonotok vagy a maguk munkája alapján

szereznek, az a tettek legyen, amihez viszont más jogcímenek jutottak, a tulajdonost illesse. Tehát ha ez a rabszolga örökössé neveztetett vagy neki valami hagyományul vagy ajándékul rendeltetett, ezt nem a haszonélvezőnek, de a tulajdonosnak szerzi. Ugyanez áll arra nézve is, akit jóhiszeműen birtokoltok, akár szabad ember az, akár másnak rabszolgája; mert ami érvényes a haszonélvezőről, az áll a jóhiszemű birtokosra is. Tehát amit az említett két jogcímen kívül szerez, az vagy a sajátja, ha t. i. szabad, vagy az uráé, ha rabszolga. De a jóhiszemű birtokos, ha elbirtokolta a rabszolgát, minthogy ezúton tulajdonossá lett, általa minden tekintetben magamagának szerezhet, a haszonélvező ellenben nem birtokolhat el, elsősorban azért, mert nem is birtokol, hanem csak használati és élvezeti joga van, másodsor meg, mivel tudja, hogy a szolga a másé. Nemcsak tulajdonjogot, hanem birtokot is szereztek a haszonélvezetek alatt álló vagy jóhiszeműen birtokolt rabszolgák, illetőleg a nektek jóhiszeműleg szolgáló szabad személyek útján; ezt azonban a fentebb kifejtett megszorítással értjük mindkét rendbeli személyekre nézve, ha t. i. a birtokot a ti vagyontokból kifolyólag, vagy a maguk munkájával szereztek. Mindebből kiviláglik, hogy oly szabad személyek közvetítésével, kik sem hatalmatok alatt nem állnak, sem jóhiszemű birtokokban nincsenek, hasonlóképpen idegen rabszolgák révén, kiken sem haszonélvezeti jogotok, sem jogos birtokok nincs - semmiféle címen nem szerezhettek. Ez az, amit szokás mondani: házon kívüli személy által semmiféle jogot nem lehet szerezni; - kivéve mégis azt az esetet, hogy divus Severus császár constitutiója szerint szabad személy például az ügyvivő (procurator) útján szerezhettek, mégpedig nemcsak tudtotokkal, hanem tudtotokon kívül is, birtokot s e birtoklás révén tulajdont is, ha az átadó tulajdonos volt, vagy az elbirtoklás illetőleg longi temporis praescriptio állapotába jutott, ha nem volt tulajdonos.

Elég legyen ennyi egyelőre arra nézve, hogy az egyes dolgokat hogyan lehet szerezni. A hagyományok jogáról, melyek által szintén szert tesztek bizonyos dolgokra, valamint a hitbizományokról, melyekben bizonyos dolgokat nektek hagynak, helyesebb lesz alább szólni. Most lássuk, hogy juttok a dolgoknak birtokába egytetemes szerzéssel. Mert hisz ha valakinek az örökösei lesztek, vagy hagyatékának birtokát kérietek, vagy ha örökbefogadtok valakit, vagy ha valakinek vagyonát a szabadonbocsátások érvénybentartása fejében nektek oda ítélték, annak összes javai rátok szállanak. Mégpedig először is az örökségeket tárgyaljuk, melyeknek két esete van: ugyanis vagy végrendelet alapján, vagy végrendelet híján lesznek a tettek. Előbb azokról beszéljünk, melyek végrendelet alapján szállnak rátok. S itt is szükséges először a végrendeletek készítéséről szólnunk.

X.

A végrendeletek készítéséről.

A végrendelet (testamentum) onnan kapta nevét, hogy a végakarát bizonyágtétele (testatio mentis).

Hogy az elmúlt idők berendezkedése se legyen teljesen ismeretlen, tudnunk kell, hogy valaha két végrendelezési mód volt gyakorlatban; ezek közül az egyiket a béke és nyugalom idején használták s a comitia calata előttinek nevezték, a másikkal csatába indulás idején éltek - ennek fegyverben tett (procinctum) végrendelet volt a neve. Ezekhez járult egy harmadik fajta végrendelet is, melynek érc és mérleg által való (per aes et libram) volt a neve, mert ez mancipatio, azaz színleges adásvétel útján történt, öt tanú, a mérlegtartó, mindannyian nagykorú római polgárok s az úgynevezett familiae emptor (a hagyatéki vagyon vevője) jelenlétében. A végrendelet két előbbi faja azonban már a régi időkben elavult, s a per aes et libram végbemenő is, bár tovább fennmaradt, lassan maga is kiment a divatból. A most említett

elnevezésű végrendekezési módok pedig a polgári jogban gyökereztek. Később azonban a praetori edictum új végrendeleti formát hozott be. A ius honorarium ugyanis nem kívánt meg semmiféle mancipatiót, hanem hét tanú pecsétje elegendő volt - holott a polgári jog a tanúk pecsétjét egyáltalán nem kívánta meg. Mikor azonban - részint az emberek gyakorlata, részint a constitutiók javításai folytán - lassanként a polgári és praetori jog kezdett egybeolvadni, császári rendeletek kimondták, hogy a hét tanú egy időben legyen is jelen - ezt némileg a polgári jog kívánta meg - és írja is alá a végrendeletet, - amit a constitutiók hoztak be - s nyomják is rá pecsétjüket, ami pedig a praetori edictumból származik; ilyenformán a végrendekezési jog hármass eredetűnek tekinthető; nevezetesen a tanúk s ezeknek megszakítás nélküli jelenléte a végrendekezés céljából a polgári jogból veszi eredetét, a végrendelező és a tanúk aláírása a szent constitutiók intézkedéseiből folyik, a pecsétek és a tanúk száma pedig a praetori edictumból. Mindezekhez a végrendeletek hitelessége kedvéért, vagyis hogy semmiféle csalás be ne csúszhassék, constitutiókban azt tettük hozzá, hogy a végrendelező vagy valamelyik tanú sajátkezűleg írja be az örökös nevét és hogy minden ennek a constitutióknak rendelkezése szerint menjen végbe.

Pomponius nézete szerint a tanúk mindnyájan ugyanazzal a gyűrűvel is megpecsételhetik a végrendeletet - hiszen mi történék, ha mind a hétnek ugyanaz a vésete volna? De szabad idegen gyűrűkkel is pecsételni. Tanú lehet az, akinek magának is van végrendelező képessége. Nő, serdületlen, rabszolga, néma, süket, örvült, valamint a vagyonával való rendelkezéstől eltiltott és az, akit a törvény „improbus - intestabilis”-nak (megrovandónak és tanúskodásra méltatlannak) nyilvánított, nem alkalmazhatók végrendeleti tanúkul. De ha a tanúk közül valakit a végrendekezés idején szabadnak tartottak, később azonban kisért, hogy rabszolga, erre nézve mind divus Hadrianus Catonius Verushoz, mind pedig divus Severus és Antoninus császárok oly értelemben írtak le, hogy kegyelemből a végrendelet segítségére sietnek, hogy t. i. az ügy tekintessék, mintha a kívánalmaknak megfelelően jött volna létre, mivelhogy a végrendelet megpecsételése idején azt a tanút a közhiedelem szabadnak tekintette és senki sem volt, aki jogállása kérdését szóba hozta volna. Atya és az ő hatalma alatt levő személy, szintúgy két testvér is, kik ugyanannak az atyának hatalma alatt állanak, lehetnek ugyanannál a végrendeletnél tanúk, mivel nem kifogásolható, hogy másnak az ügyében ugyanabból a házból többen tanúként szerepeljenek. Ellenben nem lehet tanú a végrendelező hatalma alatt álló. Sőt amikor egy fiú szolgálatból való elbocsátás után tábori különvagyonáról végrendelezik, sem atyja, sem ennek hatalma alatt álló személy nem tanúskodhat érvényesen: ez esetben ugyanis tiltva van a családbeliek tanúskodása. Éppígy nem lehet tanú maga a kinevezett örökös, az ő hatalma alatt levő személy vagy az örökös atyja, kinek hatalma alatt áll, vagy a vele egy atyai hatalom alatt levő testvérei, mert az egész végrendekezési ügyletet úgy kell felfogni, mint ami az örökös és a végrendelező között folyik le. Az erre vonatkozó jogszabályok nagyon zavarosak voltak, mert a régiek ugyanakkor, mikor a familiae emptort s a hatalmi kötelék által vele egybefűzötteket a végrendeleti tanúskodástól eltiltották, az örökösnek s azoknak, kik vele egy hatalmi kötelékbe tartoztak, a végrendeletnél való tanúskodást megengedték (ámbar ugyanazok, akik ezt megengedték, intették őket, hogy a jogosultságukkal ne éljenek vissza). Mi ezt a gyakorlatot megjavítottuk s azt, amit ezek csak tanácsoltak, törvényszerű hatályossággal ruházva fel, a régi familiae emptor példájára méltán vontuk meg a jogot mind az örököstől, ki ennek a hajdani familiae emptornak helyébe lépett, mind a vele a mondott kötelékben állóktól, hogy mintegy a maguk ügyében tanúskodhassanak; épp ezért az erről szóló régebbi constitutiót nem engedjük codexünkben felvenni. Nem tagadjuk meg ellenben a tanúskodást a hagyományosoktól és hitbizományosoktól, mivel ezek nem jogutódok s a velük kapcsolatban álló más személyektől, sőt éppen ezt egyik constitutiókban külön meg is engedjük, még inkább pedig azoknak adunk erre szabadságot, akik a fentiek hatalmában vannak, vagy akiknek ezek vannak a hatalmi kötelékében.

Nem tesz különbséget, hogy a végrendeletet táblákra, papírra, vagy hártyalapokra, vagy más anyagra írják-e. Ugyanazt a végrendeletet több példányban is le lehet írni, csak hogy mindegyiket a fennálló szabályok szerint kell szerkeszteni. Ez olykor szükséges is, mikor valaki hajóra száll s magával is akarja vinni végrendelezését, meg otthon is akar hagyni egyet s más számtalan okból, melyek az emberi életben felvetődnek. Mindez az írásbeli végrendeletekről szól. Ha pedig valaki a polgári jog értelmében írásbafoglalás nélkül akar végrendelezni, az tudja meg, hogy ha hét tanút alkalmaz és előttük akarataát kinyilvánítja, ezáltal a polgári jog szerint teljes hatályú és érvényes végrendeletet tehet.

XI.

A katonai végrendeletről.

A most említett szigorú rendszabályok megtartását a végrendelezésnél császári rendeletek elengedték a katonáknak az ő nagy járatlanságuk miatt. Mert ha ezek nem alkalmaznak is a törvényes számban tanúkat, vagy a végrendelezésnek más formáját figyelmen kívül hagyják is, teljes hatállyal tesznek végrendeletet, akkor t. i., ha hadjáratban vannak elfoglalva, amit a mi constitutióink helyesen rendelt. E szerint akármilyen formában találhatók az ő végakarataik, akár írásban, akár szóban: végrendeletük akarataikhoz képest érvényes. Azon idő alatt ellenben, míg hadjáratoktól távol szolgálati helyükön, vagy más helyen tartózkodnak, nem jár nekik ez a kiváltság. Végrendelezési joguk ugyan, még ha családi hatalom alatt álló fiúk is, katonavoltukra való tekintettel megvan, de az általános jog szerint, ugyanazoknak a rendszabályoknak megtartásával, amelyeket a nem katonai személyek végintézkedéseivel kapcsolatban fentebb kifejtettünk.

A katonák végrendeleteiről egyébként divus Traianus császár Statilius Severushoz a következő leiratot intézte: „Azt a kiváltságot, mely a katonáskodókat illeti, hogy t. i. bármint szerkesztették is meg végrendeletüket, az érvényes legyen, úgy kell értelmezni, hogy legelőször is annak kell bizonyítva lenni, hogy valóban végrendelezés történt; amit írás nélkül még a nem-katonák is csinálhatnak. Az a katona tehát, kinek vagyona ügyében előtted a per folyik, ha a végből, hogy végakaratainak tanúi legyenek, összehívott emberek előtt, kinyilatkoztatta, hogy kit akar örökösének s kinek adományoz szabadságot, tekinthető úgy, mint aki ilyen módon írás mellőzéseivel végrendelezett és akarata érvényre juttatandó. Ellenben ha csak, mint szóbeszéd közben gyakran történni szokott, annyit mondott valakinek: »téged teszek meg örökösömnek«, vagy »rád hagyom a vagyonomat«, ezt nem kell végrendelezésnek tekinteni. Hiszen senkinek sincs inkább érdekében, mint éppen azoknak, kiknek ez az előjog adva van, hogy a hasonló eseteket ne ismerjük el, mert így a katona halála után könnyen felléphetnének tanúk, akik azt állítanák, hogy ők hallották, mikor ez kijelentette, hogy erre, meg arra - akire épp tetszik - ráhagyja a vagyont s ilyen módon az igazi szándék megmásíthatatlan.” Még a néma és süket katona is végrendelezhetik. Mindez a katonáknak csak addig van a császári constitutiók értelmében megengedve, amíg a tényleges szolgálatot teljesítenek s a táborokban vannak. Ha a már elbocsátott veteránok, vagy táboron kívül a szolgáló katonák is végrendeletet csinálnak, csak a minden római polgárra egyformán kötelező jogszabályok szerint tehetik. S az a végrendelet, melyet a táborban nem az általános szabályok, hanem a maguk módja szerint csináltak, elbocsátásuk után csak egy évig érvényes. Mi történjék azonban akkor, ha egy éven belül meghal a végrendelező, de az örökös számára megszabott feltétel csak egy év leforgása után lépett életbe? Vajon mint katonai végrendelet lesz-e ez érvényes? A döntés úgy szól, hogy érvényes, mint katonai végrendelet. Sőt, ha valaki bevonulása előtt nem szabályszerűen csinált végrendeletet és katonasága alatt a hadjárat folyamán felbontja azt s valamit hozzáír, vagy töröl belőle, vagy más módon kétségtelenül megállapítható a katonának arra irányuló akarata, hogy

ez az írás érvényes legyen, azt kell mondanunk, hogy a végrendelet érvényes mintegy a katona újabb akaratából kifolyólag.

Végül, ha a katonát arrogálják, vagy mint családfiút emancipálják, végrendelete, mint katonai végrendelet, az ő újabb akaratából folyólag érvényes s nem tekintendő *capitis deminutio* folytán érvénytelenné válnak.

Tudni kell még, hogy a tábori különvagyon példájára részint a korábbi törvények, részint a császári rendeletek egyesek számára engedélyeztek ú. n. *quasi castrense peculiumot*, amelyről némelyeknek szabad volt végrendelkezni, még ha hatalom alatt állottak is. Ezt *constitutió*nk még jobban kiterjesztette s minden ilyen külön vagyonnal bírónak megengedte, hogy ilyesféle vagyonáról végrendelkezzenek, azonban az általános jogszabályok szerint. Ennek a *constitutió*-nak szövegéből mindent meg lehet tudni, ami a tárgyalt jogintézményre tartozik.

XII.

Kik nem tehetnek végrendeletet?

Nem mindenkinek szabad végrendeletet tenni. Így mindjárt azok, kik más hatalma alatt állanak, végrendelkezési joggal nem bírnak, annyira, hogy még szüleik beleegyezésével sem végrendelkezhetnek jogérvényesen, kivéve az előbb felsoroltakat, főként az atyai hatalom alatt levő katonákat, kiknek császári *constitutiók* értelmében szabadságukban áll arról, amit hadi szolgálatban szereztek, végrendelkezniök. Ez a jog kezdetben csak a katonáskodókat illette meg a *divus Augustus* és *Nerva*, valamint a legjobb császár, *Traianus* rendeletéből; később a megdicsőült *Hadrianus* leirata folytán engedélyt nyertek erre a katonaságból elbocsátottak, a veteránok is. Ha tehát hadivagyonukról végrendelkeznek, az azé lesz, akit örökösül kijelölnek; ha pedig végrendelet nélkül halnak meg, anélkül, hogy gyermekük, vagy testvérük maradna, hadivagyonuk közönséges jog szerint szüleiket illeti. Ebből megérthetjük, hogy a táborokban szerzett vagyonát az atyai hatalom alatt álló katonától sem maga az apa nem veheti el, sem az apa hitelezői el nem adhatják, vagy más módon nem háborgathatják, sem az atya halála után testvérei ebben nem részesednek, hanem minden, amit hadiszolgálatban szerzett, az ő saját tulajdona lesz, bár egyébként a polgári jog értelmében az atya hatalma alatt álló minden személynek vagyona az atya vagyonához számít, mint ahogy a rabszolgáké is az uruk vagyonához tartozik, - kivéve természetesen azokat a vagyoni szerzeményeket, melyeket a *sensu* *constitutiók*, különösen a *mi* *in* *causa* *hereditaria* értelmében, különböző okok miatt az apa nem kap meg. Ha tehát nem olyan fiú, kiknek hadi vagy ehhez hasonló külön vagyonuk van, ha egy más végrendelkezik, az a végrendelet érvénytelen, még ha a fiú önjogúvá vált a halála után is. Ezenkívül a *seru* *in* *causa* *hereditaria* sem végrendelkezhetnek, hasonlóképpen az *őrültek* sem, mert ezeknek nincs eszük. Nem változtat a dolgon, ha a *seru* *in* *causa* *hereditaria* később (a végrendelet készítése után) eléri is a *seru* *in* *causa* *hereditaria* kort vagy az *őrült* visszanyeri is eszét s úgy hal meg. Ha viszont az *őrültek* olyan időpontban tesznek végrendeletet, mikor *őrültségük* szünetel, akkor végrendeletük érvényesnek tekintendő s természetesen érvényes az a végrendelet is, melyet még elmebajuk előtt készítettek, mert sem szabályszerű végrendeletet, sem más, helyesen végzett ügyletet nem hatálytalanít a későbbi megőrülés.

A *paralyticus*, akitől vagyona kezelését megvonták, nem tehet végrendeletet, de a vagyonkezeléstől való eltávolítása előtt készült végrendelete hatályban marad. A néma és a süket ember nem tehet minden esetben végrendeletet. Itt azonban csak olyan süketéről beszélünk, aki egyáltalán nem hall semmit, nem pedig a *deafus*, aminthogy némának is csak az tekinthető, ki teljesen képtelen beszélni, nem az, aki csak akadozva beszél. Gyakran írástudó és művelt emberek is elvesztik - különböző okokból - halló- és beszélőképességüket; ezért

constitutióknak ezeknek is segítségükre siet, hogy bizonyos esetekben és módokon a benne foglaltak értelmében végrendeletet s más, nekik megengedett intézkedéseket tehessenek. Ha valaki végrendelete megtétele után némul vagy süketül meg betegség, vagy más eset folytán, végrendelete érvényes marad. A vak csak atyánk, divus Justinus törvényében foglalt előírás szerint végrendeletre tehető. Az ellenség fogságában lévőnek végrendelete, ha ott írta azt, nem érvényes, még akkor sem, ha visszatért. De az, amelyet még itthon csinált, érvényes, ha visszatért, a *ius postliminii* alapján, ha pedig ott pusztult el, a *lex Cornelia* értelmében.

XIII.

A gyermekek kitagadásáról.

A fentebb kifejtettek szem előtt tartása még nem elég ahhoz, hogy a végrendelet mindenképpen érvényes legyen. Hanem az, kinek fia van, aki hatalma alatt áll, gondoskodni tartozik, hogy fiát vagy örökösévé nevezze, vagy névszerint kitagadja; mert, ha hallgatással mellőzi, érvénytelen lesz a végrendelete, annyira, hogy habár a fiú még apja életében meghalt is, még akkor sem örökölhet senki sem ennek a végrendeletnek alapján, mivel az kezdettől fogva érvénytelen volt. A régi jogban más állt a leánygyermekre s a többi mindkét nembeli férfiági leszármazottakra: mert, ha nem tették meg őket örökösnek vagy nem tagadták ki őket, a végrendelet nem lett érvénytelen, csak ezek a személyek bizonyos vagyonrészre növedékjogot (*ius ad crescendi*) kaptak. Ezeket nem is kellett a szülőknek névszerint kitagadni, hanem ezt a „többiek között” is megtehették. Névszerint kitagadottnak azt kell tekinteni, akit vagy így tagadnak ki: „Titius fiam legyen kitagadva”, vagy: „a fiam legyen kitagadva” - anélkül, hogy nevét is kitennék, ha t. i. nincs más fiú. Az utószülött gyermekeket is vagy örökösül kell nevezni vagy ki kell tagadni. És a tekintetben mindnyájan egyforma helyzetben vannak, hogy akár az utószülött fiú, akár bármely más gyermek (fiú vagy leány) mellőzése esetében érvényes lesz ugyan a végrendelet, de a fiú- vagy leányutószülött világrajöttével megdől s ez okból teljesen érvényét veszti. Ha tehát az a nő, kitől az utószülöttet várni lehetett, elvetél, semmi akadályja annak, hogy a kinevezett örökösök az örökségbe lépjenek. Nőszemélyeket vagy névszerint, vagy a „többiek között” szoktak kitagadni; mégis, ha a „többiek között” tagadják ki őket, hagyományozni kell nekik is valamit, nehogy az legyen a látszat, hogy feledékenységéből nincsenek felemlítve. A fiúutószülötteket pedig, azaz a fiút s a továbbiakat, bevett nézet szerint nem lehet másként jogérvényesen kitagadni, mint névszerint, nevezetesen a következő módon: „aki fiam lesz, legyen kitagadva”. Az utószülöttek helyzetébe jutnak azok is, kik a *suus* örökös helyére kerülve, mintegy „hozzászületés” révén (*adgnascendo*) lesznek a szülők *suus* örökösai. Ha például valakinek fia és ettől származó fiú- és leányunokája van hatalma alatt, akkor, mivel fia közelebbi fokozaton áll hozzá, csupán ezt illetik a *suus* örökös jogai, ámbár a tőle származó fiú- és leányunokák is ugyanazon hatalom alá tartoznak. De ha a fiú még apja életében meghal vagy bármely más okból kikerül hatalma alól, a fiú- és leányunoka rögtön az ő helyére lép és mintegy „hozzászületés” útján megkapja a *suus* örökös jogait. Hogy tehát ilyen módon végrendelete meg ne dőljön, amint a végrendeletre magát a fiát is vagy örökössé kell tennie, vagy ki kell tagadnia ahhoz, hogy végrendelete érvénytelen ne legyen, úgy a fiától való fiú- vagy leányunokáját is szükséges vagy örökössé tenni vagy kitagadnia, nehogy, ha véletlenül fia még az ő életében meghal, a helyére lépő fiú- vagy leányunoka mintegy „hozzászületés” útján megdöntse a végrendeletet. Erről a *lex Junia Vellea* rendelkezett, mely mindjárt meg is jelöli a kitagadás módját az utószülöttekének mintájára. A hatalomból elbocsátott gyermekeket a civiljog szerint sem örökösül kijelölni, sem kitagadni nem szükséges, mert nem *suus*-örökösök. De a praetor szerint mindegyiket, a fiúkat és leányokat egyaránt, ki kell tagadni, ha nem teszik meg őket örökösnek, még pedig a férfiakat név szerint, a nőket akár a „többiek között” is.

Mert ha sem örökösökké nem nevezték, sem a mondottak szerint ki nem tagadták őket, a praetor a végrendelet ellenére bonorum possessiót ígér nekik.

Az örökbefogadott gyermekek mindaddig, míg az örökbefogadó atya hatalma alatt vannak, a törvényes házasságból származottakkal egyenlő jogokat élveznek, tehát vagy örökösökké kell nevezni, vagy ki kell tagadni őket, aszerint, amit a természetes gyermekekről mondottunk; ha azonban az örökbefogadó apa emancipálta őket, akkor sem a polgári jog, sem a praetori edictum értelmében nem számítanak a gyermekek közé. Ennek megfelelőleg, ami - megfordítva - a vérszerinti atyát illeti, amíg az örökbefogadó családban vannak, rá nézve idegennek számítanak úgy, hogy sem örökösül nevezni, sem kitagadni nem szükséges őket. Amikor azonban örökbefogadó atyjuk elbocsátja őket hatalmából, ugyanabba a helyzetbe kerülnek, melyben akkor volnának, ha vérszerinti atyjuk emancipálta volna őket. Mindez azonban csak a régi időben volt így. A mi constitutióink ellenben nem látván semmi különbséget ebben a jogi kérdésben férfiak és nők között, minthogy mindkettőjüknek az ember származásában a természetnek megfelelően egyforma szerepe van s a régi 12 táblás törvény is mindegyiküket egyformán hívta meg a végrendelet nélküli örökösödségre, amit - úgy látszik - később a praetorok is átvettek: ugyanazt az egyöntetű jogot hozta be mind a fiúkra, mind a leányokra s a többi fiági lemenő utódokra, nemcsak a már megszületettek, hanem az utószülöttekre nézve is, hogy ezek mindnyájan, akár suus-ok, akár emancipáltak, egyrészt vagy névszerint legyenek kitagadhatók, másrészt mellőzésük ugyanolyan hatással legyen a szülők végrendeletének megdöntésére, illetőleg örökrészük kikövetelésére, mint amilyent a suus vagy emancipált fiúgyermekek - már megszületettek vagy még az anyaméhben levők és csak később világrajöttek - mellőzése okoz. Az örökbefogadottakra nézve pedig bizonyos felosztást állapítottunk meg, mely az örökbefogadott gyermekekről szóló constitutióinkban található. Ha hadjáratban részt vevő katona végrendeletet tesz s nem tagadja ki névszerint már megszületett vagy születendő gyermekeit, ámbár tudomása van létezésükről, hanem hallgat róluk, a császári constitutiók értelmében hallgatása a névszerinti kitagadással egyértékű lesz. Az anya, vagy anyai nagytya nem kell, hogy gyermekeiket örökösökké nevezzék vagy kitagadják, hanem mellőzhetik őket. Az anya, anyai nagytya s a többi anyai felmenő hallgatása annyit jelent, mint az apa kitagadása. Ugyanis sem az anyának fiát vagy leányát, sem a nagyanyának a leányától származó fiú- vagy leányunokáját, amennyiben nem teszi meg őket örökösének, nem szükséges kitagadnia, akár a polgári jog, akár ama praetori edictum szempontjából nézzük is a dolgot, mely a mellőzött gyermekeknek végrendelet ellenére való bonorum possessiót ígér. Ezek javára más orvoslás van fenntartva, ami röviddel alább világos lesz előttetek.

XIV.

Az örökösök kinevezéséről.

Örökössé lehet nevezni szabad embert éppúgy, mint rabszolgát, saját rabszolgát vagy a másét egyképpen. A saját rabszolgákat régebben sokak véleménye szerint csak szabadonbocsátással kapcsolatosan lehetett jogérvényesen örökösül kijelölni. Ma ellenben már a szabadság megadása nélkül is ki lehet nevezni őket örökösnek constitutióink értelmében. Ezt pedig nem mint újítást hoztuk be, hanem egyrészt, mert igazságosabb volt, másrészt mert Paulus könyveiben, úgy a Massurius Sabinushoz, mint a Plautiushoz írottakban, említi, hogy Atilicinus ezt tartotta helyesnek. Saját rabszolgának kell tekinteni azt is, kire nézve a végrendelkezőnek csupán tulajdonjoga van, míg a haszonélvezet másét illet. Van mégis egy eset, amikor a rabszolga, még felszabadítással kapcsolatosan sem nevezhető ki úrnője által örökössé, amint erről divus Severus és Antoninus constitutiója intézkedik a következő szavakkal: „Észszerű, hogy a házasságtöréssel vádolt rabszolgát az ítélet meghozatala előtt ne tehesse végrende-

letében szabaddá az a nő, kit ugyanebből a bűnből kifolyólag vizsgálat alá helyeztek. Ebből következik, hogy az úrnője részéről történt örökössé nevezés is hatálytalan.” Idegen rabszolgának kell tekinteni azt is, akin a végrendelezőnek haszonélvezete van. Az a rabszolga, kit ura a maga örökösévé tett, ha e viszonyában megmaradt, a végrendelet következtében felszabadul s szükségképpen örökös lesz. Ha ellenben a végrendelező még életében szabadonbocsátotta, saját elhatározásából fogadhatja el az örökséget, mivel így nem lesz szükségképpen örökös, minthogy nem mind a kettőt (t. i. a szabadságot és az örökséget) nyerte az ura végrendeletéből. Ha ura elidegenítette: új ura parancsával fogadhatja el az örökséget: s így ura lesz általa az örökös; mert ő maga, miután elidegenített, sem szabad, sem az örökös nem lehet, még, ha szabadonbocsátással kapcsolatosan neveztetett is örökössé; a tulajdonos ugyanis ilyenkor úgy tekintendő, mint aki azzal, hogy őt elidegenítette, felszabadító szándékától elállott. Az örökössé nevezett idegen rabszolga is, ha ez állapotában megmarad, ura parancsával fogadhatja el az örökséget. Ha ellenben ura őt még a végrendelező életében, vagy halála után, mielőtt az örökséget elfogadta volna, elidegenítette, új ura parancsából fogadhatja el a hagyatékot. De ha a végrendelező életében, vagy halála után, még a hagyaték elfogadása előtt, szabadonbocsátják, saját elhatározásából fogadhatja el az örökséget. Másnak a rabszolgáját ura halála után is érvényesen lehet örökössé kinevezni, mert még függő hagyatékhoz tartozó rabszolgák javára is lehet végrendelezni; a még el nem fogadott örökség u. i. egy személyt képvisel, nem a jövőendő örökösét, hanem az elhaltét; hiszen annak a rabszolgája is joghatályosan tehető örökössé, ki még az anyaméhben van. Több öröklőképes személy közös tulajdonában levő rabszolga, akit egy kívülálló személy örökösévé nevezett, mindegyik ura részére, kiknek felhatalmazásából végezte a hagyatékelfogadást, szerzi meg a hagyatékot az illetők tulajdonhányada arányában.

Örökössé lehet nevezni akár egy embert, akár többet, korlátlan számban, ki mennyit akar. A hagyatékot többnyire tizenkét unciára szokás felosztani, melyeket együtt as-nak nevezünk. A részeknek saját elnevezésük is van az uncia-tól ($\frac{1}{12}$ rész) egész az as-ig; ezek a következők: sextans ($\frac{1}{6}$ rész), quadrans ($\frac{1}{4}$ rész), triens ($\frac{1}{3}$ rész), quincunx ($\frac{5}{12}$ rész), semis ($\frac{1}{2}$ rész), septunx ($\frac{7}{12}$ rész), bes ($\frac{2}{3}$ rész), dodrans ($\frac{3}{4}$ rész), dextans ($\frac{5}{6}$ rész), deunx ($\frac{11}{12}$ rész) és as (egész). Azonban nem mindig szükséges a tizenkét unciára való felosztás; mert annyi uncia alkothatja az as-t, ahányat a végrendelező akar. Ha pld. valaki a fele vagyonára nevez egyetlen örökösöt, ez a felerész magában fogja foglalni az egész hagyatékot, mert ugyanaz a személy nem halhat meg részben végrendelet hátrahagyásával, részben végrendelet nélkül, kivéve a katonát, akinél végrendelezésekor csupán akaratát nézzük. És megfordítva is, szabadságában áll bárkinek tetszése szerint akármilyen sok unciára is felosztani hagyatékát. Ha többeket nevez az örökös örökössé, csak akkor szükséges a részek megjelölése, ha a végrendelező nem akarja, hogy a kinevezettek egyenlő mértékben örökösödjének; eléggé ismeretes ugyanis, hogy az egyes részek meghatározása hiányában mindenki egyenlően örököl. Ha egyes személyeknek meg vannak a részeik határozva s akad valaki, aki része kijelölése nélkül van felemlítve, ha még maradt az as-ból üres rész, az utóbbi ebben a részben lesz örökös; és ha többen vannak részük kijelölése nélkül örökössé nevezve, mindnyájan ezen a fennmaradó részen osztozkodnak. Ha viszont az egész as már ki van merítve, akkor az előbbieket csak a felerész illeti, az utóbbi illetőleg utóbbiak pedig a másik felerészre kapnak igényt. És nem tesz különbséget, hogy elől, középen vagy a végül van-e felemlítve az, akinek része nincs kijelölve: mindig azt a részt kell a neki hagyottnak tekinteni, mely szabadon marad. Lássuk, mi lesz akkor, ha üresen maradt egy rész, és nincs része kijelölése nélkül kinevezett örökös. Teszem azt, ha hárman vannak negyed-negyed részre örökösül kijelölve. Ilyenkor az a szabály, hogy az üresen maradt rész hallgatólagosan hozzájárul az egyes részekhez az örökségi hányad arányában s az egész úgy tekintendő, mintha az illetők harmad-harmad részekre lettek volna örökösül kinevezve; és fordítva, ha a részek összege több az as-nál, hallgatólagosan

mindegyikük része csökken, úgy, hogy ha például négyet jelöltek ki harmad-harmad részre örökösül, úgy kell tekinteni őket, mintha kiki negyedrésze lett volna kinevezve. Ha a felosztás több mint tizenkét unciára történt, az, aki részmegjelölés nélkül van kinevezve, azt kapja, ami a kettős as-ból (dipondius) fennmaradt; ugyanúgy kell eljárni, ha a kettős as is ki van merítve. Mindezeket a részeket az as-ra számítjuk vissza, ámbar több unciából állanak is.

Örököst lehet nevezni föltétel nélkül és föltételesen. Bizonyos időponttól kezdve, vagy egy bizonyos időpontig nem lehet, pld.: „halálom után öt év múlva...”, vagy „ettől és ettől a naptól fogva...” vagy „eddig és eddig a napig legyen az örökösöm”. Ha időpont mégis van megjelölve, nem kell azt tekintetbe venni s úgy kell felfogni, mintha az örökösnevezés feltételmentes volna. Lehetetlen feltételt az örökösnevezésnél, hagyomány- vagy hitbizomány-rendelésnél és felszabadításnál úgy kell tekintenünk, mintha írva sem lenne. Ha az örökösnevezés több feltétel előírásával történt, mégpedig összefoglalólag ekként: „ha ez és az megtörténik”: akkor mindegyiknek eleget kell tenni; ha elválasztólag, - például „ha ez vagy amaz megtörténik”: akkor elegendő, ha akármelyik beteljesül.

Olyanokat is lehet örökösül nevezni, kiket az örökhagyó soha életében sem látott, például ha testvérei távolban született fiait, anélkül, hogy ismerné őket, örököseivé teszi. Mert az, hogy nem ismerte örököseit, nem teszi a végrendelkező intézkedését érvénytelenné.

XV.

A közönséges helyettesítésről.

Végrendeletében bárki több fokozatát állapíthatja meg az örökösöknek; például: „ha ez nem lenne örökösöm, legyen örökösöm az” - s így tovább, ahány helyettest akar, annyit jelölhet meg az örökhagyó, végül pedig kisegítésül egy rabszolgát is kijelölhet szükségképpen örököséül. És kijelölhet többeket egynek a helyére, vagy egyet többére, vagy egyet egynek a helyére, sőt kölcsönösen is az örökösökül kinevezetteket egymás helyére. És ha különböző részekre kijelölt örökösöket rendelt egymás kölcsönös helyettesítésére s ezzel kapcsolatban nem tett említést az egyes részekről, akkor úgy tekintjük, hogy azokat a részeket rendelte a helyettesítésnél is, melyeket az örökösnevezésnél kijelölt: így rendelte ezt leiratában divus Pius császár. Ha valaki a kijelölt örökösnek és az ennek helyetteséül rendelt örököstársának egy más személyt rendelt helyettesül, akkor ezt divus Severus és Antoninus császárok leirata értelmében különböztetés nélkül mindkét örökrészre nézve helyettesnek kell tekinteni. Ha valaki a más rabszolgáját, abban a hiszemben, hogy az önjogú szabad ember, örökösévé nevezte, arra az esetre pedig, ha ő nem lenne örökös, Maeviuszt rendelte helyetteséül, a rabszolgá pedig - ura parancsából - elfogadta az örökséget, Maeviuszt felerészben megilleti az örökség. Azok a szavak ugyanis, hogy „ha nem lesz örökös”, azzal kapcsolatban, kiről az örökhagyó tudja, hogy másnak hatalma alatt áll, úgy értendők, hogy: ha sem maga nem lesz örökös, sem az ő révén más nem lesz örökös; oly személlyel kapcsolatban pedig, kit a végrendelkező családtyának gondolt, azt jelentik, hogy: ha az örökséget sem magának, sem annak, kinek később esetleg a hatalma alá kerül, meg nem szerzi. Ezt Tiberius császár Parthenius nevű rabszolgája személyével kapcsolatban rendelte el.

XVI.

A serdületlenek helyettesítéséről.

Serdületlen gyermekeinek, kik hatalma alatt vannak, nemcsak a fent leírt módon rendelhet valaki helyettest, azaz akként, hogy ha azok nem lennének örökösivé, akkor más örököljön helyettük, hanem messzebbmenőleg úgy is, hogy habár neki örökösivé lesznek is, de még serdületlen korukban meghalnak, másvalaki legyen nekik örökösük. Például így szólhat valaki: „Titius fiam legyen az örökösöm; ha fiam nem lenne örökösöm, vagy ha az lenne, de meghalna, mielőtt a saját maga gyámkodása alá került volna” (azaz felserdült volna), „akkor Seius legyen az örökösöm.” Ebben az esetben, ha a fiú nem válik örökössé, akkor helyettese lesz az apa örököse; ha pedig azzá válik, de felserdülése előtt meghal, akkor a helyettes magának a fiúnak lesz örökösév. A szokás ugyanis szabállyá emelte, hogy ha a gyermekek még abban a korban vannak, mikor maguk még végrendeletet nem tudnak tenni, szüleik végezzék ezt el helyettük. Ettől a gondolattól indítva, törvénykönyvünkbe egy constitutiót iktattunk, mely arról az esetről gondoskodik, hogy ha valakinek gyengeelméjű fiai, unokái vagy dédunokái vannak, bármily neműek is azok s akárhányadik fokon állanak is, legyen szabad számukra a serdületlenek számára való helyettesnevezés mintájára bizonyos személyeket helyettesekül rendelni; ha pedig az említettek eszüket visszanyerik, ez a helyettesnevezés veszítse hatályát e részben is a serdületlenek utáni helyettesnevezés mintájára, amely miután az ifjú felserdül, elenyészik. A serdületlenek imént tárgyalt módon rendelt helyettesítésében tehát tulajdonképpen két végrendelet foglaltatik: az egyik az atyáé, a másik a fiúé, mintha maga a fiú nevezte volna ki örökösét; vagy mindenesetre egy végrendelet két ügyről, azaz két hagyatékról. Ha pedig valaki annyira aggodalmaskodó, hogy félti gyermekorban lévő fiát, nehogy amiatt, mert köztudomásúlag helyettest is kapott, az ő halála után cselvetések veszélyének legyen kitéve: akkor magát a közönséges helyettesítést ugyan nyíltan és a végrendelet első részében kell elrendelnie, azt a helyettesnevezést ellenben, mellyel arra az esetre jelöli ki a helyettest, ha a gyermek örökössé lenne, de felserdülte előtt meghalna, külön a végrendelet végére írhatja s ezt a részt külön zsinórral és külön pecséttel lezárhatja, a végrendelet első részeiben pedig intézkedhet, hogy a záradékot képező lapokat a gyermek életében és serdületlensége folyamán ne nyissák ki. Nyilvánvaló, hogy a serdületlen fiú részére rendelt helyettesítés érvényességét nem csökkenti az, hogy ez azokon a lapokon van írva, melyeken a végrendelkező saját örökösét kijelölte, ámbár ez a gyermekre nézve veszélyes is. Sőt nemcsak örökössé nevezett serdületlen gyermekek számára rendelhetnek helyettest a szülők olyformán, hogy nekik, ha már az örökséghez hozzájutottak is, de serdülettségük elérte előtt meghalának, az legyen az örökösük, akit a szülők kijelölnek, hanem a kitagadott gyermekek számára is. Így tehát ez esetben mindaz, amit a gyermek örökség, hagyomány, vagy a rokonok és barátok ajándékozása folytán szerzett, ez mind a helyettesre száll. Amit a serdületlen gyermekek részére való helyettesítésről mondtunk, akár nevezettek ezek örökössé, akár kitagadtattak, az utószülöttekről is értendő. Gyermekeinek azonban csak akkor csinálhat valaki végrendeletet, ha egyúttal magának is csinál; mert a serdületlen számára készített végrendelet csak része és függeléke az atya végrendeletének úgy, hogy ha az apa végrendelete érvénytelen, a fiáé is az. Helyettest egyébként lehet nevezni akár minden egyes gyermek részére külön-külön, akár csak annak, ki közülök utoljára hal meg még serdületlen korban. Külön-külön akkor, ha nem akarja, hogy közülük egy is végrendelet nélkül haljon meg; az utolsó életbenmaradó részére akkor, ha azt akarja, hogy közöttük a törvényes örökösödési rend megmaradjon. A helyettesnevezés serdületlen részére vagy névszerint történik, például „Titius”, vagy általánosságban „aki örökösöm lesz”; ez utóbbi szavak alapján, ha a fiú serdülettségé elérte előtt meghal, azokat hívják meg a helyettesnevezésből kifolyólag, kik ki is vannak örökösül nevezve és azzá is lettek, mégpedig részeik arányában. Fiúgyermeknek tehát a tizennegyedik, leánynak a tizenkettedik életévéig lehet

helyettest nevezni: e kor betöltése után a helyettesítés érvényét veszti. Családon kívüli személynek vagy már serdült korban lévő fiúnak, ha őket örökössé nevezi valaki, nem rendelhet helyettest olyképp, hogy ha a kinevezett örökössé lesz, de utána bizonyos időn belül meghal, másvalaki legyen neki örököse; csak az van megengedve, hogy a végrendelező hitbizománnyal kötelezze őt, hogy örökségét részben, vagy egészben valakinek kiadja. Hogy ez miféle jogi intézmény, arról a maga helyén szólni fogunk.

XVII.

Hogyan veszítheti el érvényességét a végrendelet?

Egy jogszerűen alkotott végrendelet érvényes mindaddig, míg meg nem dől (rumpitur), vagy érvénytelenné (irritum) nem válik. Megdől a végrendelet akkor, ha a végrendelező jogállásának változatlanul maradása mellett magának a végrendeletnek joghatálya vesz el. Mert ha valaki végrendelete elkészítése után császári engedéllyel önjogú személyt, vagy praetori engedéllyel constitutióink szerint atyai hatalom alatt levő személyt örökbefogad, végrendelete megdől azáltal, hogy mintegy új, suus örököse született. Szabályszerűen alkotott későbbi végrendelet folytán megdől az előző végrendelet. És az sem tesz különbséget, hogy lett-e valaki az utóbbi végrendelet alapján örökössé vagy sem; mert csupán arra nézünk, hogy esetleg lehetett volna-e. Ha tehát a kinevezett vagy nem akar örökös lenni, vagy a végrendelező életében esetleg halála után, de még mielőtt az örökséget átvehette volna, meghalt, vagy a feltétel, melyhez kinevezése fűzve volt, megghiúsult: mindezen esetekben az illető személy végrendelet nélkül (intestatus) hal meg, mivel sem a régebbi végrendelet nem érvényes, minthogy ezt az újabb megdöntötte, sem a későbbinek nincs hatálya, mert ennek alapján senkisémmé lett örökössé. Ha valaki előbbi teljesen jogszerű végrendelete után egy későbbi, hasonlóan érvényest csinál, még ha csak meghatározott dolgokra nevezett is abban örökös, a korábbi végrendelet megdől, mint ahogy azt *divus Severus* és *Antoninus* leiratukban elrendelték. Ennek a constitutióknak szavait ide iktatjuk, minthogy ebben a constitutióban ezenkívül más is foglaltatik. „*Severus* és *Antoninus* császárok *Cocceius Campanus*hoz. Érvényes a másodikként tett végrendelet is, még ha csak meghatározott dolgokra van is abban örökös kijelölve, éppen úgy, mintha az illető dolgokról nem is történt volna benne említés; de a kinevezett örökös köteles lesz arra, hogy - megelégedve a neki juttatott dolgokkal, illetőleg a *lex Falcidia* alapján kiegészített hagyatéki negyeddél - az örökséget adja ki azoknak, akik a régebbi végrendeletben ki vannak jelölve; mindez azért, mert a második végrendelet szavaiban kétségtelen módon kifejezésre van juttatva az örökhagyó akarata, hogy a korábbi végrendelet érvényben maradjon.” Ilyen módon dől meg tehát a végrendelet. Másféle módokon is érvényét veszítheti a jogszerűen csinált végrendelet: nevezetesen, ha a végrendelező *capitis deminutió*t szenved. Hogy ez mi módon történik, azt az első könyvben kifejtettük. Ennek következtében - azt mondjuk - a végrendelet érvénytelenné (irritum) válik, noha a megdőlteket (*rupta*) szintén érvénytelenekké lesznek, s azok is, melyek már eleve jogszerűtlenül készültek, szintén érvénytelenek, viszont azokat, melyek jogszerűen jöttek létre, de később *capitis deminutio* miatt érvénytelenné váltak, szintén teljes joggal nevezhetjük megdőltekeknek. Mivel azonban nyilvánvaló, hogy kényelmesebb a más-más eseteket más-más elnevezéssel megkülönböztetni, azért némelyeket jogszabályellenesen szerkesztetteknek (*non iure facta*), másokat, melyek jogszerűen voltak alkotva, megdőltekeknek (*rupta*), vagy érvénytelenítetteknek (*irrita*) nevezünk. Mindazáltal nem válnak teljesen hatálytalanokká azok a végrendeletek, melyeket kezdetben jogszerűen szerkesztettek, de később *capitis deminutio* miatt érvénytelenültek. Mert ha hét tanú pecsétjével vannak ellátva, a kijelölt örökös a végrendelet értelmében a hagyaték birtokát (*bonorum possessio*) kérheti abban az esetben, ha az elhunyt halála bekövetkeztekor római

polgár és önjogú volt; ha ellenben a végrendelet azért lett érvénytelenné, mert a végrendelkező polgárjogát, sőt szabadságát is elvesztette, vagy, mert örökbefogadtatta magát, s halála idején az örökbefogadó atya hatalmában volt, akkor nem követelheti a kinevezett örökös a végrendelet szerinti bonorum possessiót. Csupán azon az alapon, hogy a végrendelkező később nem akarta fenntartani, nem válik érvénytelenné a végrendelet; annyira, hogyha valaki előbbi végrendelete megtétele után másikat kezdett csinálni és akár közbejött halála miatt, akár, mert ezt ismét megbánta, nem fejezte be azt, divus Pertinax császár oratóijában ki van mondva, hogy az előző, jogszerűen alkotott végrendelet ne legyen érvénytelenné, hacsak az utóbbi nem jutott szabályszerű befejezésre. A be nem fejezett végrendelet ugyanis kétséget kizárólag semmis. Ugyanebben az oratóióban kinyilatkoztatta a császár, hogy sem azoknak az örökségét, kik valami per miatt tették örökösükké a császárt, nem fogja elfogadni, sem a szabályszerűtlenül alkotott azon végrendeleteket, melyekben ugyancsak ő van hasonló ok miatt örökösévé, érvényesnek elismerni nem fogja; sem nem fog pusztán szóbeszéd alapján helyet adni az „örökös” elnevezésnek, sem pedig olyan írásból, melynek érvényességi kellékei hiányoznak, semmit nem fog elfogadni. Ilyen értelemben írtak le igen gyakran divus Severus és Antoninus császárok is, mondván: „Bár a törvények alól mentesek vagyunk, mégis szerintük élünk.”

XVIII.

A kötelességsértő végrendeletről.

Mivel a szülők gyermekeiket legtöbbször ok nélkül tagadják ki vagy mellőzik, azért hozták be, hogy kötelességsértő végrendelet címén perelhessenek azok a gyermekek, akik arról panaszkodnak, hogy méltánytalanul vannak vagy kitagadva, vagy mellőzve, az alatt a szín alatt, mintha a szülők nem lettek volna józan eszűknél a végrendelet elkészítésekor. Ezt nem úgy kell érteni, mintha a szülő valósággal elmeháborodott lett volna, hanem úgy, hogy jogszerűen tett ugyan végrendeletet, de nem a szeretet kötelességét szem előtt tartva; ha ugyanis csakugyan örült volt, akkor a végrendelet semmis. Nemcsak a gyermekeknek szabad azonban szüleik emberségtelen végrendelete miatt perelniük, hanem a szülőknek is a gyermekeké miatt. Leány- és fiútestvér is előnnyel bír a szent constitutiók értelmében becstelen személyekkel szemben; ezek tehát nem mindenféle örökös ellen léphetnek fel perrel. A testvéreknél távolabbi rokonok semmiképpen sem perelhetnek, illetőleg, ha perelnek, nem győzhetnek. Mind a vérszerinti gyermekek, mind - constitutióink felosztása szerint - az örökbefogadottak is csak akkor perelhetnek a végrendelet kötelességsértő volta miatt, ha más jogos úton nem juthatnak az elhunyt hagyatékához. Míg ugyanis más jogalapon hozzájuthatnak az egész örökség vagy egy részének birtokához, kötelességsértés miatt nem perelhetnek. Utószülöttek nem juthatnak örökségükhöz. Mindez azonban csak arra az esetre értendő, ha számukra az örökhagyó végrendeletében éppen semmit sem hagyott. Ezt constitutióink a vérségi kötelék iránti megbecsülésből hozta be. Ha ellenben az örökségnek bármily kevés része, vagy akár egy dolog is rájuk van hagyva, akkor a kötelességsértés miatti panasz mellőzésével az, ami hiányzik nekik, a törvényes negyedrészt erejéig kiegészítendő akkor is, ha nem volt megjegyezve, hogy azt egy tisztességes ember becslése szerint ki kell egészíteni. Ha egy gyám a gyámsága alatt levő serdületlen nevében kapott hagyományt saját atyja végrendeletéből, de magának a gyámnak atyja mitsem hagyott: ez nem akadályozza, hogy a gyám ne perelhesse saját nevében atyja kötelességsértő végrendelete miatt. Megfordítva is: ha a gyámolt nevében, kinek semmit sem hagytak, pert indított kötelességsértés címén, s azt elvesztette, azt, amit ugyanabban a végrendeletben ő maga hagyományul kapott, nem veszti el. Tehát, hogy valaki kötelességsértő végrendelet címén ne perelhesse, a negyedrészt meg kell kapnia akár örökség, akár hagyomány vagy hitbizomány alakjában, akár úgy, hogy halálesetre szóló vagy élők közötti

ajándékozással kapta meg a negyedrészt, de csupán a constitutióknban említett esetekben, vagy más constitutiókban foglalt módokon. Amit a negyedrésztől mondottunk, azt úgy kell érteni, hogy akár egy, akár több személy szerepel is, kik kötelességsértő végrendelet címén perelhetnek, egy negyedrészt kell, hogy kapjanak úgy, hogy arányosan osztassék fel közöttük, azaz a negyedrészt a gyermekrészek arányában adassék ki.

XIX.

Az örökösök fajairól és a közöttük lévő különbségekről.

Az örökösöket vagy *necessarius* (szükségképpeni), vagy *suus et necessarius*, (családbeli és szükségképpeni), vagy végül *extraneus* (családonkívüli) örökösöknek nevezzük. Szükségképpeni örökös az örökössé nevezett rabszolga, akit azért nevezünk így, mert akarva-nemakarva, a végrendelező halála után mindenképpen azonnal felszabadul és szükségképpeni örökös lesz. Ennélfogva azok, kik hagyatékuk fizetőképességében nem igen bíznak, rabszolgáikat szokták első-, másod-, vagy akár távolabbi fokon örökössé nevezni, hogy abban az esetben, ha a hitelezőket nem lehetne kielégíteni, ezek inkább annak, mint örökösnek a vagyonát vegyék birtokba és adják el vagy osszák fel egymás között, mintsem magáét a végrendelezőét. Ezzel a hátránnyal szemben viszont az ilyen rabszolga-örökösnek meglesz az az előnye, hogy mindazt, amit felszabadítója halála után magának szerzett, neki meghagyják, s még ha az elhunyt vagyona nem elegendő is a hitelezők kielégítésére, mégis az ő vagyona, melyet magának szerzett, e címen nem kerül eladásra. *Suus et necessarius* örökösök a fiú- és leánygyermek, a fiútól származó fiú- és leányunokák, s a többi utódok, feltéve hogy az elhunyt halálakor hatalma alatt állottak. De ahhoz, hogy a fiú- vagy leányunoka természetes örökös legyen, nem elegendő, hogy ők nagyatyjuk hatalmában voltak legyen annak halála idején, hanem szükséges az is, hogy atyjuk még saját apjának az életében megszűnt legyen annak *suus* örököse lenni, akár mert meghalt, akár mert valami más úton felszabadult a hatalom alól; ilyenkor u. i. a fiú- és leányunokák atyjuk helyére lépnek. *Suus* örökösöknek pedig azért hívják ezeket, mert családi örökösök, s már atyjuk életében is némileg a vagyon tulajdonosai számába mennek. Innen van, hogy ha valaki végrendelet nélkül hal meg, elsősorban gyermekei következnek öröklésre. Szükségképpeni pedig azért a nevük, mert mindenképpen örökösök lesznek, ha akarják, ha nem - végrendelet nélkül épp úgy, mint végrendelet szerint. De ezeknek megengedi a praetor, hogy ha akarják, tartózkodhatnak az örökség elfogadásától, hogy a fentebbiekhez hasonlóan inkább a szülők vagyona, mintsem az övék kerüljön csődbe.

A többi - a végrendelező hatalmának alá nem vetett örökösnek - *extraneus* (kívülálló) a neve. Tehát azok a gyermekeink is, kik nincsenek hatalmunk alatt, ha örökössé nevezzük őket, kívülálló örökösöknek számítanak. Ennélfogva, akiket az anya nevez ki örökösnek, mindig ide számítanak, mivel a nőknek gyermekeik felett nincsen hatalmuk. Idetartozik az a rabszolga is, kit ura örökössé nevezett, de a végrendelet megtétele után felszabadított. A kívülálló örökösöknél arra kell tekintettel lenni, hogy velük szemben meglegyen a végrendelezési képesség, akár maguk vannak örökösnek kijelölve, akár a hatalmuk alá tartozók. Erre két időpontban kell ügyelni: a végrendelet készítésekor, hogy az örökösnevezés megállhasson, s az örökös halálakor, hogy hatályos legyen. Még inkább meg kell hogy legyen a végrendelezőképesség akkor is, mikor átveszik az örökséget, akár feltétel nélkül, akár feltétellel lettek örökösök, mert az öröklési jog meglétét különösen akkor kell megvizsgálni, mikor megszerzik az örökséget. A közbeneső időben, a végrendelet tétele és az örökös halála vagy az örökösnevezés feltételének bekövetkezte között történt változása az öröklőképességnek nem szolgál az örökös hátrányára, mert, mint mondottuk, három időpontot kell szem előtt tartani. Nemcsak annak van végrendelezési joga, aki maga is tehet végrendeletet, hanem annak is, ki másnak a

végrendeletéből kifolyólag akár magának, akár másnak szerezhethet - bár végrendeletet nem tehet. Ezért az örült, a néma, az utószülött, a csecsemő, a családfiú, s másnak a rabszolgája is végrendeletkezés jogával bírónak mondhatók, mert, bár rendeletet nem tehetnek, végrendeletből kifolyólag maguknak vagy másnak szerezhethetnek. A családonkívüli örökösöknek pedig megvan az a joguk, hogy mérlegeljék, elfogadják-e az örökséget vagy ne. De, ha akár az a családbeli örökös, kinek a hagyatéktól való tartózkodásra van joga, belebocsátkozik a hagyaték ügyeibe, akár az a családonkívüli, akinek fontolgatásra van joga, elfogadja a hagyatékot: többé egyiknek sincs módjában, hogy az örökségtől visszalépjen, kivéve ha huszonöt évesnél fiatalabb; az ilyen korú embereknek ugyanis, mint egyéb ügyekben, ahol csalódtak, úgy akkor is segítségükre siet a praetor, ha eladósodott hagyatékot meggondolatlanul elfogadtak. Tudni kell mindazáltal, hogy divus Hadrianus egy huszonöt évesnél idősebb embernek is megadta ezt a kedvezményt, mikor ugyanis az örökség átvétele után derült ki, hogy van egy nagy kölcsönteher is, melyről az örökség elfogadása idején nem tudtak. Ezt azonban Hadrianus császár különös kegyelemképpen engedte meg egyvalakinek. Később divus Gordianus császár ezt a kedvezményt csupán a katonákra szorította. Mi azonban jóakaró kegyelmünkkel e kedvezményt birodalmunk minden alattvalójára kiterjesztettük, s egy éppoly igazságos, mint fennkölt constitutiót fogalmaztunk, melynek rendelkezéseit ha az emberek szemük előtt tartják, bátran elfogadhatják az örökséget és csak addig felelnek, ameddig az örökségi vagyon terjed, úgyhogy éppen ezért a fontolgatás kedvezményére sincs szükségük, hacsak, constitúciónkat figyelmen kívül hagyva, mégis nem inkább ezt az utóbb nevezett kedvezményt választják és ekként ki nem teszik magukat az örökségelfogadás régi súlyos következményeinek.

A végrendeletben kinevezett vagy végrendelet hiányában a törvényes öröklésre meghívott családonkívüli örökös örökössé lehet továbbá vagy azáltal, hogy örökösként viseli magát (pro herede gestio), vagy azáltal, hogy egyszerűen kijelenti az örökség elfogadására irányuló akaratát. Örökösként viselkedőnek kell tekinteni azt, aki az örökségi vagyont örökösként használja, vagy a hagyatéki dolgok eladásával, a földek művelésével vagy bérbeadásával, vagy bármi módon, akár szóval, akár tettel kifejezi az örökség elfogadására irányuló akaratát; feltéve, hogy tudja, hogy az, kinek vagyonában örökösként viselkedik, végrendelet hátrahagyásával vagy enélkül elhalt, és hogy ő annak örököse. Örökösként viselkedni ugyanis annyi, mint tulajdonos módjára viselkedni: a régiek ugyanis az örökösöket tulajdonosoknak nevezték. A családonkívüli örökös, amint pusztán akaratkijelentésével örökössé lesz, éppúgy ellenkező akaratával azonnal elesik az örökségtől. Semmi akadályja nincs, hogy az, aki némának, vagy süketnek született vagy később lett azzá, örökösként viselkedjék és így megszerezze az örökséget, feltéve, hogy megérti, miről van szó.

XX.

A hagyományokról.

Ezek után térjünk át a hagyományokra. A jognak ez a része kívül esik a tárgyalt anyagon: hiszen itt azokról a módozatokról szólnunk, melyekkel egyetemesen (per universitatem) szerzzük meg a vagyontárgyakat. De miután általánosságban szóltunk a végrendeletekről, s a végrendeletekben kijelölt örökösökről, joggal tárgyalhatjuk a következőkben ezt a joganyagot is.

A hagyomány nem más, mint az elhunyt által hátrahagyott ajándék. Régebben négy neme volt a hagyományoknak: per vindicationem (dologi kereset engedélyezésével); per damnationem (kötelelem létesítésével); sinendi modo (valaminek eltérésére való kötelezéssel) és per praeceptionem (a hagyatékból előre kivétellel); és a hagyomány minden nemére meghatározott szavak voltak előírva, melyek a hagyományok egyes fajtáit jelölték. Azonban ezt a szavakban

rejlő alakszerűséget már régebbi császári constitutiók teljesen megszüntették. A mi constitutióink, melyet hosszú mérlegelés után alkottunk, attól a vágytól vezetve, hogy a halottak akaratát hatályosabbá tegyük, és ezért inkább akaratuknak, mint szavaiknak kedvezve, elrendelte, hogy minden hagyomány egyforma természetű legyen, és akármilyen szavakkal hagyományoztak is valamit, azt a hagyományosok ne csak személy, hanem dologi és jelzálogi keresettel is egyaránt követelhessék. E constitutio megokolt voltát legjobban annak szövegéből lehet megérteni. Sőt, úgy gondoltuk, hogy e constitutiónál sem állhatunk meg. Azt láttuk ugyanis, hogy a régiek a hagyományokat szoros értelmezés alá vették, a hitbizományok számára, melyek inkább következtek az elhalt elhatározásából, tágabb alkalmazást engedtek. Ezért szükségesnek tartottuk, hogy minden hagyományt egyenlővé tegyünk a hitbizományokkal úgy, hogy közöttük semmi különbség ne legyen; hanem ami a hagyománynál hiányzik, az legyen pótolva a hitbizományok természetéből, amiben pedig a hagyomány szélesebb körű, az a hitbizomány fogalmát bővítse. Nehogy azonban a törvények elemi ismertetésénél nehézséget okozzunk a tanulóifjúságnak azzal, hogy ezeket elegyítve tárgyaljuk, a fáradtságra méltónak tartottuk, hogy egyelőre előbb külön a hagyományokat tárgyaljuk s azután a hitbizományokat, hogy mindkét jogi intézmény természetét megismerve, összeelegyítésüket könnyebben, képzetesebb és élesebb elmével érthessék meg.

Hagyományozni lehet nemcsak a végrendelező vagy az örökös dolgát, hanem a másét is úgy, hogy az örökös köteles legyen azt megvenni és szolgáltatni, vagy amennyiben nem tudná megvenni, becsértékét adni. De ha forgalmon kívüli dologról van szó, pld. ha valaki a Marsmezőt, a császári épületeket, templomokat, vagy más közhasználatra szánt dolgokat hagyományozott, akkor a becsértéket sem kell megfizetni, mert a hagyomány semmis. Amit arra nézve mondtunk, hogy a más dolgát is el lehet hagyományozni, azt arra az esetre kell érteni, ha az elhunyt tudta, hogy a dolog másé, nem pedig, ha erről nem tudott; lehet ugyanis, hogy ha tudta volna, hogy a másé, nem hagyományozta volna. Így rendelte el ezt divus Pius császár leiratában. És helyesebb, hogy a felperes, tehát a hagyományos, legyen kötelezve bizonyítani, hogy az elhalt tudta, hogy a másét hagyományozza el, nem pedig az örökös, hogy nem tudta; mert mindig azt nyomja a bizonyítás terhe, aki perel. Ha elzálogosított dolgot hagyományozott valaki, az örökösnek kell azt kiváltania. De ebben az esetben is az a szabály, ami a más dologára vonatkozólag, hogy t. i. az örökösnek csak akkor kell kiváltania, ha az elhunyt tudta, hogy a dolog el van zálogosítva; így rendelte ezt divus Severus és Antoninus leirata. Ha ellenben az elhalt azt akarta, hogy a hagyományos váltsa ki és ezt ki is fejezte, akkor nem tartozik az örökös kiváltani. Ha idegen dolog a hagyomány tárgya, s az még a végrendelező életében a hagyományos tulajdonába került, akkor actio ex testamentóval perelhet a vételárért, amennyiben vette a dolgot; de ha ingyen kapta, pl. ajándékba, vagy valami más, hasonló címen, akkor nem perelhet. Régi szabály ugyanis, hogy egy személy javára ugyanazon dologra nézve nem állhat fenn két ingyenes szerzescím. Ebből következik, hogy ha két végrendelet alapján illet meg valakit ugyanaz a dolog, akkor különbséget tesz, hogy magát a dolgot, vagy annak becsértékét kapta-e meg a végrendeletből kifolyólag; mert, ha a dolgot kapta meg, akkor nem perelhet, mivel ingyen került az a tulajdonába; ha a becsértéket, akkor perelhet. Olyan dolgot is lehet érvényesen hagyományozni, amely még nincs is a világon, csak lesz, például egy bizonyos telek leendő termését, vagy egy rabnő születendő gyermekét. Ha ugyanazt a dolgot kettőnek hagyományozták, akár együttesen, akár különválasztva, ha mindketten elfogadják a hagyományt, akkor az kettejük közt felosztandó. Ha az egyik elesik, akár mert visszautasítja a hagyományt, akár mivel még a végrendelező életében meghal vagy más ok miatt esik el, az egész a társhagyományost illeti meg. Együttes hagyományozás történik, ha valaki így szól: „Stichust Titiusnak és Seiusnak adom hagyományul”; különválasztva így: „Titiusnak adom hagyományul Stichust, Seiusnak adom hagyományul Stichust”; vagy akár ha kifejezte is: „...ugyanazt a Stichust”, mindenképp különválasztott hagyománynak tekintendő. Ha valakinek

a más földjét hagyományozták és ő a tulajdon jogot a haszonélvezet levonásával megvette, s később a haszonélvezet is őreá szállt, s mindezek után a végrendelet alapján pert indít, Julianus szerint joggal perel és követelheti a földet, mert a keresetben a haszonélvezet a szolgalm helyét foglalja el; de a bíró feladata lesz, hogy a haszonélvezet levonásával téríttesse meg a becsértéket. Ha a hagyományosnak saját dolgát hagyományozta valaki, a hagyomány semmis, mert ami valakinek már tulajdona, az jobban nem lehet az övé; és még ha elidegenítette is azt, nem illeti meg sem a dolog, sem annak becsértéke. Ha valaki a maga dolgát hagyományozta úgy, mintha az a másé lenne, a hagyomány érvényes, mert többet ér a valóság, mint a vélekedés. Még, ha azt hitte is, hogy a dolog a hagyományosé, akkor is érvényes lesz a hagyomány, mert az elhunyt akarata megvalósítható. Ha a sajátját hagyományozta a végrendelező, később pedig elidegenítette azt, Celsus véleménye szerint amennyiben nem visszavonó szándékkal adta el, a hagyomány változatlanul fennmarad - amint ezt divus Severus és Antoninus császárok is rendelték. Ugyanezek leiratban azt is kimondták, hogy aki végrendelezése után a hagyományozott telkeket zálogba adta, ezzel még nem tekintendő olyannak, mint aki a hagyományt visszavonta, s ezért a hagyományos perelheti az örökösöt, hogy a földeket váltsa ki a hitelezőktől. Ha valaki a hagyományozott dolog egy részét elidegenítette, az el nem idegenített rész mindenképpen jár, az elidegenített pedig akkor, ha nem visszavonó szándékkal történt az elidegenítés. Ha valaki adósának hagyományul az adósságtól való felszabadulást rendelte, a hagyomány érvényes és az örökös sem magától az adóstól, sem az ő örökösétől, sem senkitől, ki az örökös helyzetében van, nem követelheti a tartozást, sőt az adós be is perelheti az örökösöt, hogy oldja fel őt az adósság alól. Meghagyhatja valaki örökösének azt is, hogy csupán egy ideig ne követelje az adósságot. Megfordítva, ha az adós azt hagyományozza hitelezőjének, amivel tartozott, a hagyomány érvénytelen, hacsak nincs valami több a hagyományban, mint az adósságban volt, mivel a hitelező így nem gyarapodik a hagyomány révén. De ha időhatárhoz vagy feltételhez kötött adósságot tisztán kap hagyományképpen, érvényes a hagyomány azonnali behajthatósága miatt. Ha azonban a határidő vagy feltétel még a végrendelező életében bekövetkezik, Papinianus szerint a hagyomány mégis érvényes, mivel egyszer már fennállott. Ez igaz is, mert nem talált tetszésre azoknak a véleménye, kik úgy vélekedtek, hogy a hagyomány megsemmisült azzal, hogy olyan helyzetbe jutott, melyben létre sem jöhetett volna. Ha a férj feleségének a hozományt hagyományozza, érvényes a hagyomány, mert többet foglal magában, mint a hozományi kereset. De ha olyan hozományt hagyományoz, melyet nem kapott meg, divus Severus és Antoninus császárok rendelete értelmében, ha a hagyomány valami hozzáadás nélkül van, akkor érvénytelen; de ha valami pénz, vagy meghatározott dolog vagy hozományi okirat is szerepel a hagyományi felsorolásban, akkor érvényes a hagyomány. Ha a hagyomány tárgya az örökös ténykedése nélkül megsemmisül, a hagyományost éri a kár; hasonlóan, ha a hagyományozott idegen rabszolga az örökös közrehatása nélkül felszabadul, nem terheli kötelezettség az örökösöt. Ha azonban az örökös rabszolgája volt a hagyomány tárgya és ő szabadítja fel, Julianus írja, hogy akkor kötelezettsége fennáll, nem tévén különbséget, hogy tudta-e vagy sem, hogy a rabszolga az ő terhére hagyományozva volt. Sőt ha a rabszolgát másnak elajándékozta és a megajándékozott szabadítja fel, mégis kötelezve marad az örökös, még ha nem tudta is, hogy az az ő terhére hagyományul van rendelve. Ha a rabnőt gyermekeivel együtt hagyományozta valaki, a gyermekek akkor is megilletik a hagyományost, ha a rabnő időközben meghalt. Ugyanez áll akkor, ha egy olyan rabszolga, kinek magának is vannak rabszolgái (servus ordinarius) van hagyományozva az ő különvagyonában levő rabszolgákkal (servi vicarii) együtt, mikor is, habár az ordinarius meghalt, a vicariusok a hagyományosnak jutnak. Ellenben, ha a rabszolgát az ő különvagyonával (peculium) együtt hagyományozták, akkor a rabszolga későbbi halála, felszabadulása vagy elidegenítése következtében a különvagyonra vonatkozó hagyományozás is megsemmisül. Ugyanez áll, mikor egy felszerelt földbirtok, vagy földbirtok felszereléssel együtt van

hagyományul rendelve; mert ha a földet elidegeníti az örökhagyó, a felszerelés elhagyományozása is elenyészik. Ha a hagyomány egy nyájra szólt, s az időközben egyetlen juhra fogyott le, ami megmaradt, követelhető. Nyáj hagyományozása esetén, mint Julianus írja, azok a juhok is megilletik a hagyományost, melyekkel a nyáj a végrendelet tétele után gyarapodott; a nyáj ugyanis különböző egyedekből álló egy test, mint ahogy az épület is egymáshoz csatlakozó kövek alkotta egy testet képez. Ha tehát épületet hagyományoztak, a végrendelet után hozzáépített oszlopok és márványanyagok is a hagyományhoz tartoznak. Ha különvagyont hagyományoztak, akkor kétségtelen, hogy bármivel gyarapszik vagy csökken az a végrendelező életében, az a hagyományos javára vagy kárára szolgál. Ha a rabszolga a végrendelező halála után, de az örökség elfoglalása előtt is szerzett valamit, arra nézve Julianus azt mondja, hogy ha a különvagyont magának a szabadonbocsátott rabszolgának hagyományozta az örökhagyó, akkor minden, amit az örökség elfogadása előtt szerzett a rabszolga, a hagyományosé, mert az efféle hagyományok esedékessége az örökség elfogadásával áll be; ellenben ha másvalakinek hagyományozta a különvagyont, e gyarapodások nem járulnak hozzá a hagyományokhoz, hacsak nem magukból a különvagyonhoz tartozó vagyontárgyakból állt elő a gyarapodás. A peculium, hacsak külön hagyományozva nem volt, nem illeti meg a felszabadított rabszolgát, bár, ha még ura életében szabadul fel, elegendő, ha az nem veszi el tőle; így rendelték ezt divus Severus és Antoninus császárok leiratukban. Ugyanezek azt is kimondták leiratukban, hogy ha a különvagyont hagyományozták a rabszolgának, ezzel nem nyert jogot annak a pénznek visszakövetelésére, melyet ura javára helyette fizetett. Ugyanezek a császárok azt is rendelték, hogy a különvagyon hagyományozottnak tekintendő, ha az örökhagyó a rabszolgát elszámolás és a felesleges beszolgáltatásának kötelezettségével felszabadította. Testi dolgokat éppúgy lehet hagyományozni, mint nem testi javakat. Tehát lehet hagyományozni az elhunyt követeléseit, úgy, hogy az örökös köteles legyen átengedni kereseteit a hagyományosnak, kivéve, ha a végrendelező még életében behajtotta a pénzt; ez esetben u. i. megsemmisül a hagyomány. Érvényes az ilyen hagyomány is: „Ennek meg ennek a házat köteles legyen örökösöm kitataroztatni”, vagy „adósságait kifizetni”. Ha általánosságban hagyományoztak „egy rabszolgát” vagy valami dolgot, a hagyományost illeti a választás, hacsak az örökhagyó mást nem mondott. A szabad választást engedő hagyomány (*legatum optionis*), például ha a végrendelező meghagyta, hogy hagyományosa szolgálai vagy más dolgai közül szabadon választhat, feltételt foglalt magában, ezért, ha maga a hagyományos még életében nem választott, örökösére e hagyományt nem származtathatta át. De mi constitúciónkban ezt is megjavítottuk, megadván az engedélyt a hagyományos örökösének is, hogy választhasson, bár a hagyományos ezt életében nem gyakorolta. Szorgos megfontolás után azt is hozzáfűztük constitúciónkban, hogy ha akár több hagyományos szerepel, kiknek a választási jog van adva, s véleményük a kiszemelendő tárgyra vonatkozólag eltér, akár ha egy hagyományosnak több örököse van, kik nem értenek egyet a választásra vonatkozólag, mindenik más-más tárgyat kívánva, ne vesszen oda a hagyomány (mint ahogy ezt a jogtudósok többsége kevés jóakarattal érvényre juttatta), hanem a szerencse legyen a választás eldöntője, s akire a sors esik, annak a véleménye legyen a választásban irányadó.

Csak azoknak lehet hagyományozni, akik végrendeleti képességgel bírnak. Határozatlan személy javára régebben sem hagyományt, sem hitbizományt nem lehetett rendelni. Még a katona sem hagyhatott semmit meg nem határozott személyre, mint azt divus Hadrianus császár elrendelte. Határozatlan személynek volt pedig tekintendő mindaz, akiről a végrendelezőnek bizonytalan képze volt, pld. ha így szólt: „Aki fiamhoz feleségül adja a leányát, annak adja ki örökösöm ezt és ezt a földet.” Hasonlóképpen bizonytalan személyek javára történt hagyománynak tekintették azt, ha az örökhagyó a végrendelet elkészítése után választott első consuloknak hagyott valamit; és még sok ilyen eset van. Szabadságot sem lehetett bizonytalan személynek adni, mivel el volt fogadva, hogy a rabszolgákat név szerint kell

felszabadítani. Gyámot is határozottan kellett rendelni. Határozott körülírással, azaz több határozott személy közül egyiknek, aki nincs meghatározva, érvényesen lehetett hagyományozni, például: „Jelenleg élő rokonaim közül ha valaki elveszi leányomat, adja annak örökösöm ezt és ezt a dolgot.” Határozatlan személyeknek tett hagyományt vagy hitbizományt azonban, ha tévedésből már kifizették, a szent constitutiók értelmében nem lehetett visszakövetelni. Idegen utószülöttnek sem lehetett érvényesen hagyományozni; idegen utószülött pedig az, ki világrajötte után nem kerül az örökhagyó suus-örökösei közé, tehát a hatalomból elbocsátott fiútól származandó unoka is a nagyatyja számára idegen utószülött. De az ilyenféle esetek sem maradtak igazságos helyesbítés nélkül, mert codexünkbe egy constitutiót iktattunk be, mellyel e részben segítettünk nemcsak az örökségeket, hanem a hagyományokat és hitbizományokat illetően is, ami a constitutio elolvasásából nyilván kiviláglik. Gyámot azonban meghatározás nélkül a mi constitutióink szerint sem lehet rendelni, mert biztos ítélettel tartozik mindenki utódjai gyámságáról gondoskodni. Idegen utószülöttet azelőtt is lehetett, most is lehet örökössé nevezni, ha csak olyasvalaki nem viseli azt méhében, ki jogszabályaink értelmében feleségünk nem lehetne. Ha a végrendelkező a hagyományos nevében, mellék- vagy előnevében tévedett valamit, attól még teljes érvényben marad a hagyomány, ha a személyazonosság nem kétséges. Ugyanez áll az örökösökre nézve is és joggal, mert a neveket az emberek megjelölése kedvéért találták ki, s ha az ő azonosságukat másképpen fel lehet ismerni, az egyre megy. Ehhez igen közel áll az a jogi szabály, hogy a hibás megjelölés nem teszi érvénytelenné a hagyományt. Például így hagyományoz valaki: „Házamban született Stichus rabszolgámat hagyományul adom”, ámbár nem a házamban született, hanem vásárolták, ha a rabszolga felől semmi kétség sincs: érvényes a hagyomány. Hasonlóképpen, ha így írja körül: „Stichus rabszolgámat, kit Seiustól vásároltam...” holott mástól vette: a hagyomány érvényes, ha a szolga személye bizonyos. Még kevésbé teszi érvénytelenné a hagyományt a téves megokolás. Például mikor így szól valaki: „Titiusnak, ki távollétemben ügyeimet vitte, Stichust adom hagyományul”, vagy így: „Titiusnak, mert az ő védelme alapján mentettek föl főbenjáró bűn alól, Stichust adom hagyományul”, ha sohasem vitte is a végrendelkező ügyeit Titius, sem az ő védelme alapján nem mentették fel a hagyományozót, a hagyomány érvényes. Már akkor más lesz a döntés, ha a rendelés oka feltétel formájában van kifejezve, mint pl. ebben az esetben: „Titiusnak, ha ügyeimet ellátta, hagyományozom a telkemet.” Kérdés, hogy érvényes-e az örökös rabszolgája részére tett hagyomány? A szabály az, hogy a feltétel nélkül tett hagyomány érvénytelen, s az sem segít, ha az a rabszolga a végrendelkező életében kikerül is ennek hatalmából, mert az a hagyomány, mely érvénytelen lett volna, ha az örökhagyó közvetlenül végrendelete tétele után meghalt volna, nem válhat érvényessé azért, mert a végrendelkező tovább maradt életben. Viszont feltétel alatt már érvényesen lehet hagyományozni, ha t. i. kikötjük, hogy a hagyomány megnyílt napján már nem lesz az örökös tulajdonában. De ha megfordítva, valaki a rabszolgát nevezi ki örökösévé, kétségtelen, hogy ura részére feltétel nélkül is érvényesen lehet hagyományozni. Mert ha a végrendelkező közvetlenül végrendelete megtétele után meghalt volna is, örökösénél a hagyományozás ezzel még nem vált volna esedékessé, mivel az örökség külön úton jár a hagyománytól, s a rabszolga révén más is lehet örökös, ha előbb, mintsem ura felhatalmazásával elfogadta volna az örökséget, más hatalmába kerül vagy éppen - felszabadulva - maga lesz örökös; ez esetekben érvényes a hagyomány. De, ha ugyanabban a viszonyban megmarad, s a hagyományos parancsára elfogadja az örökséget, elenyészik a hagyomány. Régezte az örökös kijelölése előtt írt hagyományozás érvénytelen volt, mivelhogy a végrendelet érvényét az örökösnevezéstől kapja s épp ezért az mintegy az egész végrendelet főrészének és alapjának tekintetik. Ennek megfelelőleg szabadság sem volt adományozható az örökös megnevezése előtt. De mi, mivel a joggal ellentétesnek tekintettük, hogy az írás sorrendjét kövessük (amit maguk a régiek is kárhoztattak), ellenben a végrendelkező akaratát mellőzzük, constitutióinkban ezt a hibát is kiigazítottuk akként, hogy legyen

szabad az örökös kijelölése előtt, illetőleg, több örökösnevezés közben is hagyományt rendelni, méginkább pedig szabadságot adományozni, aminek gyakorlása még méltóbb a kedvezésre. Az örökös vagy hagyományos halála utánra tett hagyományozás ugyancsak érvénytelen, pld. ha így szól valaki: „Miután örökösöm meghal, hagyományul adom...” vagy: „...az örökös, vagy hagyományos halála előtti napon...” De ezt is hasonló módon megjavítottuk, megadván az ilyen hagyományoknak is a hatályosságot a hitbizományok mintájára, nehogy akár e vonatkozásban is hátrányosabb helyzetben legyen a hagyományos, mint a hitbizományos. Büntetésképpen sem lehetett hagyományozni, vagy a hagyományt elvonni, vagy másra átruházni. Büntetésképpen való hagyományozásnak pedig az tekintendő, amit azért hagyományoznak, hogy az örököst kényszerítsék valamire, hogy t. i. ez annál fogva tegyen vagy ne tegyen valamit. Pld. mikor így ír valaki: „Ha örökösöm leányát Titiusnak feleségül adja (vagy megfordítva: „ha nem adja feleségül”) adjon Seiusnak tíz aranyat”; vagy, ha így ír: „Örökösöm, ha Stichus rabszolgát eladja (vagy: „ha nem adja el”), Titiusnak tíz aranyat adjon.” Ezt a szabályt annyira megtartották, hogy számos császári constitutióban szintén meg van jegyezve, hogy még a császár sem fogad el olyasmit, amit neki büntetésképpen hagyományoznak. Még a katona végrendeletéből származó ilyesféle hagyományok sem voltak érvényesek, bár a katonák egyéb óhajait a végrendelet körül nagyon tekintetbe vették. Sőt szabadságot sem lehetett büntetésképpen adományozni. Annál kevésbé tartotta Sabinus megengedhetőnek, hogy büntetésképp még egy örököst is lehessen az eddigiekhez kinevezni, például ha így szól valaki: „Titius legyen az örökösöm; ha pedig Titius a leányát Seiushoz férjhez adja, Seius is örökös legyen.” Nem tett ugyanis különbséget, hogy milyen eszközzel kényszeríti a rendelkező Titiumat, hagyományadásal-e, vagy társörökös kinevezésével. Nekünk azonban az ilyen szörszálhasogatás nem tetszett és elrendeltük, hogy általában mindaz, amit a hagyatékból valakinek juttatnak, még ha büntetésképpen hagyták is, vagy vették is el, vagy ruházták másra, semmiben se különbözzék az egyéb hagyományoktól sem az adásban, sem az elvevésben vagy átruházásban. Kivételt képeznek azok, melyek lehetetlenek, vagy törvény tiltja őket, vagy másképpen elvetendő; mert, hogy a végrendelező ilyen rendelkezései érvényesek legyenek, azt korom szelleme nem engedi meg.

XXI.

A hagyományok visszavonásáról és átruházásáról.

A hagyományok visszavonása, akár ugyanabban a végrendeletben, akár fiókvégrendeletben, érvényes, akár ellentétes szavakkal történik, például, mikor így hagyományozott valaki: „hagyományul adom” és így veszi el: „nem adom hagyományul”, akár nem ellentétes, hanem másféle szavakkal. Egyikről a másikra is át szabad ruházni a hagyományt, például mikor így szól valaki: „Azt a Stichus nevű rabszolgát, kit Titiusnak hagyományoztam, Seiusnak adom hagyományul”, akár ugyanabban a végrendeletben, akár a fiókvégrendeletben tette is ezt; ez esetben úgy tekintendő, hogy egyszerre veszi el az örökhagyó Titiumtól s adja oda Seiusnak.

XXII.

A lex Falcidiáról.

Hátra van még, hogy a lex Falcidiáról szóljunk, mely a hagyományokat utoljára korlátozta. Míg ugyanis hajdan a 12 t. törvény szerint a hagyományozás joga korlátozatlan volt, úgy, hogy akár az egész vagyont is ki lehetett meríteni hagyományokkal (hiszen a törvény így rendelkezett: „ki mint rendelkezett vagyona, úgy legyen érvényes”): addig később jónak látták ezt a hagyományozási szabadságot megszorítani, ami maguknak a végrendelezőknek érdekében is

történt, mivel gyakran végrendelet nélkül haltak meg, miután a kijelölt örökösök kevés vagy semmi haszon mellett vonakodtak elfogadni az örökséget. Miután ez ügyben meghozták a lex Furiát és Voconiát - melyek közül azonban egyik sem bizonyult alkalmasnak e dolog rendbehozatalára - legutoljára a lex Falcidia lépett életbe, mely elrendeli, hogy az egész vagyon háromnegyed részénél többet ne lehessen hagyományozni, más szóval, hogy akár egy örökös van kijelölve, akár több, maradjon meg neki vagy nekik a negyedrészt. Felmerült most már az a kérdés, hogy ha két örökös van kijelölve - mondjuk Titius és Seius - és Titius része a névszerint tőle szolgáltatandó hagyományokkal vagy egészen ki van merítve, vagy a mértéken túlterhelve, viszont Seius terhére vagy egyáltalán nincs hagyomány megállapítva, vagy csak annyi, amennyi az ő részét legföljebb a felére csökkenti, vajon, mivel Seius az örökség negyedrésztét, vagy tán többet is megkapta, Titius semmit sem fog-e levonhatni az őt terhelő hagyományokból? A döntés az, hogy szabad visszatartani annyit, hogy saját örökrészének negyede csorbíthatatlanul megmaradjon, mert a lex Falcidia mértéke minden örökösre külön-külön alkalmazandó. A vagyon terjedelmére nézve, mely a lex Falcidia szerinti kiszámításnál alapul fog szolgálni, a halál időpontja irányadó. Ha tehát például valaki, akinek száz aranyat érő vagyona volt, száz aranyat hagyományoz, nem szolgál a hagyományok javára, ha az örökség elfogadása előtt a hagyatéki rabszolgák szerzeménye, vagy rabnők szülése, illetőleg barmok szaporulata folytán annyira megnövekszik az örökség, hogy bár az örökös száz aranyat fizetne is ki hagyományok címén, mégis megmaradna neki az örökség negyedrésze; hanem a negyedrészt a hagyományokból csak le kell vonni. Viszont ellenkezőleg: ha hetvenötöt hagyományozott valaki és az örökség átvétele előtt történetesen annyira lefogy a hagyaték, teszem, tűzvész, hajótörés, vagy rabszolgák halálózása következtében, hogy csak hetvenöt értékű vagy még kevesebb marad meg, a hagyományok teljes értékben kiadandók. Ez a dolog az örökösre sem hátrányos, mert szabadságában áll az örökséget el nem fogadni, s csak azt hozza magával, hogy a hagyományosoknak ki kell egyezniök az örökössel bizonyos hányadban, mert egyébként, ha ez visszautasításával megdönti a végrendeletet, semmit sem kapnak. A lex Falcidia alkalmazása előtt azonban le kell vonni az adósságot, a temetkezés költségeit s a szabadonbocsátott rabszolgák értékét, a maradékra nézve pedig úgy történik a kiszámítás, hogy negyedrésze az örökösöké maradjon, háromnegyedrészt pedig a hagyományosok közt osztassék szét - a kinek-kinek juttatott hagyomány megfelelő része arányában. Ha tehát - mondjuk - négyszáz aranyat hagyományoztak s a vagyon összege, melyből a hagyományokat fizetni kell, szintén négyszázra rúg, akkor az egyes hagyományokból a negyedrészt kell levonni. Viszont, ha feltesszük, hogy a hagyományok összege háromszázötven, akkor nyolcadrészt kell levonni; ha ötszázat hagyományozott, akkor először egyötödét, azután negyedrészt kell levonni, mert előbb kell leszámítani azt, ami a hagyaték összegén kívül áll, azután azt, ami az örököst illeti.

XXIII.

A hitbizományi örökségekről.

Most áttérünk a hitbizományokra. Mégpedig előbb lássuk a hitbizományi örökségeket.

Tudnivaló hogy régen minden hitbizomány kötelező erő nélkül való volt, mivel senkit sem lehetett kényszeríteni arra, hogy megadja, amire kérték. Ha ugyanis valaki oly személy számára óhajtott valamit juttatni, akinek örökséget vagy hagyományt hagyni nem lehetett, akkor ezt azok becsületére bízta, kik a végrendeletből kaphattak; s éppen ezért nevezték hitbizományoknak az ilyen juttatásokat, mivel nem jogi kötelmen, hanem csak az erre felkérteknek tisztességérzetén nyugodtak. Majd aztán legelőször divus Augustus császár, egyszer-másszor egyesek iránti kedvezésből, vagy mivel állítólag valakit az ő (a császár) üdvére kértek meg,

avagy némelyeknek feltűnő hitszegése miatt megparancsolta a consuloknak, hogy tekintélyükkel lépjenek közbe. Ez, mivel igazságosnak látszott és népszerű lett, hamarosan állandó joggyakorlattá vált s a hitbizományok oly kedvelté lettek, hogy hamarosan külön praetort választottak, hogy a hitbizományok tárgyában igazságot tegyen, akit praetor fideicommissariusnak neveztek.

Mindenekelőtt tudni kell, hogy szükség van arra, hogy legyen egy végrendeletben jogszerűen kinevezett örökös s ennek a becsületére legyen bízva, hogy ezt az örökséget másnak átadja; másképp u. i. érvénytelen a végrendelet, ha benne senkit sem jelölnek meg örökösül. Ha tehát valaki így rendelkezett: „Lucius Titius legyen örökös”, hozzá teheti: „Kérlek téged Lucius Titius, hogy mihelyt örökségemet átveszed, azt Gaius Seiusnak add és szolgáltsd ki.” Megteheti valaki, hogy csak bizonyos rész kiszolgáltatására kéri az örökösöt; és szabad tisztán, vagy feltétellel, vagy bizonyos naptól kezdve is hitbizományt rendelni.

Az örökség kiadása után a kiszolgáltató továbbra is örökös marad, míg az, aki kapta az örökséget, néha az örökös, néha a hagyományos helyzetébe került. Tudniillik Nero idejében Trebeilius Maximus és Annaeus Seneca consulsága alatt egy senatusi határozat jött létre, hogy ha a kinevezett az örökséget hitbizomány címén kiszolgáltatta, akkor minden keresetet, mely a polgári jog értelmében az örökösöt vagy az örökös ellen mást megillet, annak és az ellen kell megadni, kinek a hitbizomány címén az örökséget az örökös kiszolgáltatta. Ez után a senatusi határozat után a praetor kiterjesztett kereseteket (utiles actiones) kezdett adni annak vagy az ellen - mintha örökös volna -, aki az örökséget megkapta. De mivel a kijelölt örökösök, miután legtöbbször az egész vagy majdnem az egész örökség kiadására kérték őket, a nyereség teljes hiánya vagy csekélyése miatt visszautasították az örökség elfogadását és így a hitbizomány is megsemmisült: később, Vespasianus császár idején, Pegasus és Pusio consulsága alatt a senatus kimondta, hogy az, kit az örökség kiadására kértek, egy negyedrészt éppúgy visszatarthasson, mint ahogy a lex Falcidia szerint a hagyományokból szabad visszatartania. Ugyanez a levonás meg volt engedve a hitbizományul hagyott egyes dolgokra nézve is. E senatushatározat után maga az örökös viselte a hagyatéki terheket, az pedig, ki hitbizomány útján az örökség egy részét kapta, a részes hagyományos helyzetébe jutott, azaz azéba a hagyományoséba, kinek a vagyon egy részét hagyományozták. A hagyományok e nemét osztályos hagyománynak (partitio) nevezték, mivel a hagyományos osztozkodott az örökössel az örökségen. Ettől kezdve amiféle stipulációkat az örökös az osztályos hagyományossal kötni szokott, ugyanazokat kötötte a hitbizomány révén az örökséget elnyerővel, t. i. hogy az örökségből folyó haszont és kárt egymás közt arányos részben megosszák. Ha tehát a kinevezett örökös az örökségnek háromnegyedénél nem nagyobb rész kiadására kérték, akkor a SC. Trebellianum szerint kellett az örökséget kiszolgáltatni, és az örökségi kereseteket is mindkettőjük ellen arányos részben adták meg, mégpedig az örökössel szemben a polgári jog alapján, az örökséget elnyerő ellen a SC. Trebellianum alapján: mintha örökös volna. Ha azonban háromnegyedrésznél többnek vagy akár az egész örökségnek kiszolgáltatására kérték, akkor a SC. Pegasianumnak lesz helye és az örökös, ha az örökséget egyszer elfogadta - föltéve hogy a maga jószántából fogadta el -, akár visszatartotta a negyedrészt, akár nem óhajtotta megtartani, maga viselte az örökségből folyó összes terheket. De ha a negyedrészt visszatartotta, akkor az osztályrész iránt stipulációkat kötöttek (stipulationes quasi partis et pro parte), mint a részes hagyományos és az örökös kötni szoktak; ha pedig az egész örökséget kiszolgáltatta, akkor az örökségvétele stipulációit (stipulationes emptae et venditae hereditatis) kötötték meg. Ha pedig a kijelölt örökös visszautasítja az örökség átvételét, mondván, hogy az előtte gyanúsak látszik, mint adósságokkal túlterhelt, a SC. Pegasianum gondoskodott arról is, hogy annak kívánságára, kinek számára az örökös a hagyaték kiszolgáltatását kérte, a praetor parancsára az örökös az örökséget fogadja el és adja ki, ekkor azonban annak javára és

az ellen kell a kereseteket megadni, aki az örökséget kapta, mint ahogy ez a Trebellius-féle senatushatározatból következik. Ez esetben semmi stipulációra nincs szükség, mivel egyszerre az is biztosítva lesz, aki kiadta az örökséget és a hagyatéki keresetek is arra szállnak, aki megkapta az örökséget - e tekintetben mindkét senatushatározat megegyezvén. De mivel a SC. Pegasianumból eredő stipulációk már a régieknek sem tetszettek és a kiváló szellemű férfiú, Papinianus, bizonyos esetekben törbeejtőknek nevezte őket; s mivel nekünk a törvényekben a bonyolultságnál az egyszerűség jobban tetszik, ezért mindkét senatusi határozat megegyezéseinek és ellentmondásainak egybevetése után a később keletkezett Pegasus-féle senatusi határozatot eltöröltük s elhatároztuk, hogy teljes hatályossággal a SC. Trebellianum bírjon, úgy, hogy ennek értelmében szolgáltatandók ki a hitbizományi örökségek, akár megkapta az örökös az örökgyó akaratából a negyedrészt, akár ennél többet vagy kevesebbet, sőt akár, ha semmit sem kapott, úgy, hogyha semmi, vagy a negyednél kevesebb maradna meg neki, szabad legyen neki a negyedrészt, vagy ami ebből hiányzik, engedélyünk alapján visszatartania, illetőleg ha már kifizette, visszakövetelnie, mikor is a keresetek - mintegy a SC. Trebellianum szerint - a részek arányában mind az örökös, mind a hitbizományos ellen megadatnak. Ha pedig az egész örökséget önként kiadta, akkor minden örökségi kereset a hitbizományost illeti, illetőleg ellene szól. De azt is, ami a Pegasus-féle senatushatározat különlegessége volt, hogy t. i. amikor a kijelölt örökös visszautasította a neki hagyott örökséget, kötelezve legyen az egész hagyatékot a hitbizományosnak, ha ez kéri, kiadni, mikor is a javára vagy ellene menő keresetek ez utóbbira szállanak át, szintén átvettük a Trebellius-féle senatushatározatba, úgy, hogy már ennek alapján is köteles legyen az örökös, ha maga nem akarná is elfogadni az örökséget, azt a hitbizományos kívánságára ennek kiadni, mely esetben azonban sem veszteség, sem nyereség nem marad az örökös oldalán. Nem tesz különbséget, hogy az egész hagyatékra nevezett örökösöt kérték-e meg az egész örökség vagy ennek egy részének a kiszolgáltatására, avagy a részörökösöt az egész ráeső hagyatéki rész, vagy ennek egy részének kiadására, mert ez esetben ugyanannak a szem előtt tartását rendeltük el, mint amit az egész örökség kiszolgáltatásáról mondtunk. Ha valakit arra kértek fel, hogy valamely, a negyedrészt magában foglaló dolognak - teleknek, vagy másnak - levonásával vagy a hagyatékából előre kivételével adja ki az örökséget, hasonló módon a Trebellius-féle senatusi határozat értelmében történjék a kiszolgáltatás, úgy, mintha a negyedrészt visszatartásával kérték volna az örökség többi részének kiadására. De itt fennáll az a különbség, hogy az egyik esetben, azaz mikor valamely dolognak visszatartásával, illetőleg előre kivételével adják ki az örökséget, a senatushatározat értelmében egészben átszállnak a keresetek s az örökösönél maradó rész minden örökösödési teher nélkül marad az övé, mintha csak hagyomány útján szerezte volna; míg a másik esetben, tehát amikor a negyedrészt visszatartásával kérték az örökösöt a hagyaték kiszolgáltatására és aztán ki is adta, a keresetek megoszlanak és háromnegyedrésztben a hitbizományosra szállanak, negyedrésztben pedig az örökös részén maradnak. Sőt, habár az az egy dolog, melynek híján, illetőleg előre levonásával kérték fel valakit az örökség kiszolgáltatására, a hagyaték túlnyomó nagyrészét magában foglalja, mégis szintén egészben átszállanak a keresetek, s annak, akinek részére az örökség kiadása történik, meg kell gondolnia, hogy vajon hasznos dolog-e számára a kiszolgáltatás. Ugyanez történik akkor is, ha két vagy több dolognak a kivételével, illetőleg levonásával kérték az örökség kiadására. Sőt ugyanez lesz a jogi helyzet, ha valakit egy meghatározott összegnek, mely az örökség negyedét vagy akár nagyobb részét is magában foglalja, levonásával, illetőleg előre kivételével kérték meg a hagyaték kiadására. Itt is, amit mondtunk az egészre kijelölt örökösről, ugyanazt átvisszük a részörökösre is.

A végrendelet nélkül elhalálozó is kérheti azt, kiről tudja, hogy a polgári vagy praetori jog alapján javait örökölni fogja, hogy egész hagyatékát, vagy annak egy részét, vagy valami dolgot, mint telket, rabszolgát, pénzt, adjon ki valakinek; míg ellenben a hagyományozások

csak végrendeletbe foglalva érvényesek. Azt is, kinek kiadnak valamit, fel lehet kérni, hogy azt egészben vagy részben ismét másnak kiadja, vagy akár, hogy másvalamit adjon ki. Mivel pedig kezdetben a hitbizományok csak az örökösök becsületétől függöttek s nevüket és lényegüket is innen vették, és divus Augustus is ezért vonta őket jogi kikényszerítés alá: a minap mi is - e fejedelemmél tovább szándékozván menni -, egy eset alkalmából, melyet Tribonianus, kiváló férfiú, szent palotánk questora terjesztett elénk, constitutiót bocsátottunk ki, melyben elrendeltük a következőket: ha a végrendelkező örökösének hitére bízta, hogy akár az egész örökséget, akár egy meghatározott hitbizományi juttatást adjon ki, és ezt a dolgot sem írással, sem őt tanúval, ami tudvalevőleg hitbizományoknál a törvényes szám, nem lehet bizonyítani, mert vagy csak ötnél kevesebb tanú, vagy akár egyetlenegy sem volt jelen: akkor, akár az örökös atyja, akár másvalaki volt az, aki az örökös becsületére számítva kívánta általa valaminek a kiszolgáltatását, és az örökös hitlenül megtagadja a teljesítést, tagadván, hogy a dolog úgy történt, ha a hitbizományos felajánlja neki az esküt - miután előbb ő is megesküdött, hogy nem csalárdul perel -, az örökös köteles legyen vagy letenni az esküt arra nézve, hogy semmi ilyesmit a végrendelkezőtől nem hallott, vagy pedig, ha ettől vonakodik, kényszeríteni kell őt az egytetemes vagy különös hitbizomány kiszolgáltatására, hogy a végrendelkező utolsó akarata, melyet örököse becsületére bízott, veszendőbe ne menjen. Ugyanezt kell szem előtt tartani akkor is, ha hagyományos, vagy hitbizományos terhére történt hasonló meghagyás. Ha pedig az, akinek terhére az állítólagos hitbizományrendelés történt, beismeri ugyan, hogy terhére rendelt valamit az örökhagyó, de a törvény aprólékosságai mögé akar menekülni, mindenképpen kényszeríteni kell a meghagyás teljesítésére.

XXIV.

Egyes dolgoknak hitbizományul rendeléséről.

Egyes dolgokat is lehet hitbizományul rendelni, mint telket, rabszolgát, ruhát, ezüstöt, készpénzt, és vagy magát az örököst kérni, hogy e dolgokat valakinek szolgáltassa ki, vagy a hagyományost, ámbár a hagyományos terhére további hagyományt nem lehet rendelni. A végrendelkező nemcsak saját dolgait hagyhatja hitbizományul, hanem az örökösét, hagyományosét, hitbizományosét vagy bárki másét is. Így tehát a hagyományost és hitbizományost nemcsak arra lehet kérni, hogy, azt szolgáltassa ki valakinek, amit neki hagytak, hanem, hogy más dolgokat is, akár a magáét, akár a másét. Csupán arra kell figyelemmel lenni, hogy ne kívánják valakitől többnek a kiszolgáltatását, mint amit maga is a végrendeletből kifolyólag kapott, mert ami ezenfelül van, arra nézve érvénytelen a rendelés. Amikor másnak a tulajdonát hagyják hitbizományul, annak, kit megkértek, vagy magát a dolgot kell beszereznie és szolgáltatnia, vagy a becsértékét megfizetnie. Hitbizománnyal szabadságot is lehet adni rabszolgának úgy, hogy az örökhagyó az örököst, hagyományost vagy hitbizományost kéri meg a szabadonbocsátásra. Nem tesz különbséget, hogy tulajdon rabszolgájára nézve kéri-e ezt az örökhagyó, vagy az örökösére, illetőleg hagyományoséra, vagy akár idegenére nézve. Az idegen tulajdonban levő szolgát tehát meg kell vásárolni és szabadon kell bocsátani. Ha pedig az ura nem adja el - oly esetben t. i. mikor a szabadságot hagyó intézkedéséből semmit sem kapott*, - nem enyészik el rögtön a hitbizományi felszabadítás, hanem elhalasztódik, mert idő múltával alkalom nyílhatik a rabszolga megvételére s a szabadság megadható lesz. Aki hitbizomány révén szabadított fel, nem a végrendelkező szabadonbocsátottja lesz, míg ha ennek rabszolgája volt is, hanem azé, aki felszabadította. Az ellenben, ki közvetlenül a

* Ha t. i. kapott, akkor kényszeríteni lehetett a rabszolga eladására. - A fordító jegyzete.

végrendeletben szabadított fel, magának a végrendelkezőnek lesz szabadonbocsátottja, s az ilyent „libertinus orcinus”-nak is nevezik. Közvetlenül a végrendeletből azonban csak az kaphat szabadságot, aki mind a végrendelet tételének, mind az elhalálozásnak idejében a végrendelkező tulajdonában volt. A szabadságot akkor tekintik közvetlenül adottnak, ha az örökhagyó nem mást kér meg a rabszolga felszabadítására, hanem a maga végrendelete alapján óhajtja részesíteni a szabadságban. Hitbizomány-rendelkezéseknél leginkább a következő szavakat szokták használni: kívánom, kérem, akarom, megbízom, becsületére bízom, melyek egyenként is éppoly érvényesek, mintha valamennyit együtt használják.

XXV.

A fiókvégrendeletekről.

Augustus ideje előtt a fiókvégrendelet jogintézménye nem volt ismeretes; legelőször Lucius Lentulus hozta szokásba a fiókvégrendeleteket; az ő személyéhez fűződik a hitbizományok bevezetése is. Amikor u. i. Afrikában meghalt, végrendeletében megerősített fiókvégrendeletet írt, melyben Augustustól hitbizományképp kérte valaminek a teljesítését. És miután divus Augustus az ő akaratát teljesítette, ettől fogva mások is - követte a császár példaadását - teljesítették a hitbizományokat és Lentulus leánya is kifizetett oly hagyományokat, melyekkel jogilag nem tartozott. Mondják, hogy Augustus összehívta a jogtudósokat, köztük Trebatiust, kinek akkoriban a legnagyobb volt a tekintélye és megkérdezte őket, hogy ez elfogadható-e s hogy a fiókvégrendelet használata nem áll-e ellentétben az általános jogelvekkel. Trebatius pedig azzal nyerte meg Augustust, hogy rámutatott ezek hasznosságára és szükségességére a polgárok számára a régen szokásban volt nagy és hosszú utazások miatt, amikor is, ha már végrendeletet nem tehetett valaki, fiókvégrendeletet még tehetett. Mikor aztán Labeo is csinált fiókvégrendeletet, már senki sem vonta kétségbe, hogy a fiókvégrendelet teljes jogérvénységgel vannak felruházva.

Fiókvégrendeletet nemcsak végrendelkezése után készíthet valaki, hanem végrendelet nélkül elhalálozott is bízhat a hitére valakinek valamit fiókvégrendeletben. Ha azonban a fiókvégrendelet a végrendelet előtt készült, Papinianus azt mondja, hogy nincs másképp érvénye, csak, ha utólag külön kifejezett akaratnyilvánítással megerősítést nyer. Azonban divus Severus és Antoninus leiratukban kimondták, hogy a végrendelet megelőző fiókvégrendelet alapján követelhető a hitbizomány, ha nyilvánvaló, hogy a végrendelkező a fiókvégrendeletben nyilvánított akaratától nem állt el. Fiókvégrendeletben örökséget sem adni, sem elvenni nem lehet, hogy a végrendelet és fiókvégrendelet joga össze ne zavartassék; éppen ezért kitagadás sem lehet benne. Fiókvégrendeletben az örökséget közvetlenül sem megadni, sem elvenni nem lehet, jogszerűen ugyanis csak hitbizomány révén lehet az örökséget fiókvégrendeletben hagyományozni. Éppúgy nem lehet a kijelölt örökösnek fiókvégrendeletben feltételt szabni, sem pedig helyettest rendelni. Több fiókvégrendeletet is csinálhat valaki; szerkesztésük semmi ünnepélyességet nem kíván.

HARMADIK KÖNYV.

I.

A végrendelet nélkül megnyíló örökségekről.

Végrendelkezés nélkül hal meg az, aki vagy egyáltalán nem tett végrendeletet, vagy, amit készített, az megdőlt és érvénytelenné vált, vagy általa senki nem lett örökössé!

A végrendelet nélkül meghaltak hagyatéka a 12 t. törvény értelmében elsősorban a suus örökösöket illeti meg. Suus örökösök pedig, mint már fentebb mondtuk, azok, akik az elhunyt hatalma alatt állottak; így a fia és leánya, a fiától származó fiú- és leányunokája, és fiúunokájától való fiú- és leánydédunokája és mindkét nembeli további fiági leszármazottai. Nem tesz különbséget, hogy a gyermekek vérszerintiek-e vagy örökbefogadottak. Ezek közé számítandók azok is, kik nem törvénytörő házasságból születtek ugyan, de akik azzal, hogy városokban decuriói szolgálatba léptek, az erről szóló legfelsőbb constitutiók értelmében a suus örökösök jogait elnyerik; hasonlóképpen azok is, kikre azon constitutióink kiterjednek, melyekben elrendeltük, hogy ha valaki összeállt egy nővel, eredetileg házassági szándék nélkül, úgy azonban, hogy a házasságnak akadályát nem volt köztük, s ettől a nőtől gyermekei születtek és később a vonzalmuk növekedésével vele házassági okiratokat csinált és további fiai vagy leányai születtek tőle: nemcsak a házasságkötés (hozományrendelés) után született gyermekek lesznek törvényesek és állanak atyjuk hatalma alatt, hanem a korábbiak is, mivel a később születetteknek is ezek tették lehetővé törvényes nevük elnyerését. Helyt adunk ennek abban az esetben is, ha a házasság megkötése után nem születtek gyermekek, vagy, ha igen, ismét elhaltak. Az unokák és dédunokák csak akkor tartoznak a természetes örökösök közé, ha az őket megelőző személy már nincs az atya hatalmában, akár mert meghalt, akár más okból, pld. ha emancipálták. Mert, ha a halála idején valakinek a fia még hatalma alá tartozik, az attól való unoka suus örökös nem lehet. Ugyanez szól a távolabbi leszármazókra is. Suus örökösök azok az utószülöttek is, kik, ha atyjuk életében születtek, az ő hatalma alá kerültek volna. A suus családtagok pedig tudtuk nélkül is örökösökké lesznek, és azzá lehetnek, még ha örültek is; mert azokban az esetekben, mikor tudtuk nélkül szerzünk jogokat, az örült is szerezhethet. És rögtön az atya halála után mintegy folytatódik a tulajdonjog: így a gyámja auctoritására sincs szüksége az örökösnek, ha serdületlen, mivel a suus örökösök tudtuk nélkül is megszerzik az örökséget, s az örült sem gondnoka beleegyezésével szerzi meg ezt, hanem már a jog erejénél fogva. Megtörténik, hogy bár valaki a halál idején nem állott hatalom alatt, mégis atyja suus örököse lesz: pld. ha valaki atyja halála után tér vissza az ellenség fogságából: mert ez folyik a visszatérési jogból (ius postliminii). Ellenkezőleg is megtörténik, hogy bár valaki az elhalálozás idején a meghalt családi hatalma alá tartozott, mégsem lehet suus örökös, t. i. akkor, ha atyját halála után hazaárulás miatt elítélik s így emléke is becsteleenné válik; az ilyennek suus örököse nem lehet, mert utána a kincstár örököl, vagy mondhatjuk úgy is, hogy a jog szerint suus örökössé lett, de megszűnt ez lenni. Ha életben van egy fiú- vagy leánygyermek, s másik fiútól származó fiú- vagy leányunoka, egyformán meg lesznek hívva az örökséghez s a közelebbi fokon levő nem zárja ki a távolabbit; méltányos ugyanis, hogy az unokák atyjuk örökébe lépjenek. Ugyanezen elv szerint, ha fiági unokák vannak, valamint fiúunokától származó dédunokák, együtt örökölnek. Mivel a szabály az, hogy az unokák, valamint a dédunokák is atyjuk helyébe lépnek, magától értetődőnek látszott, hogy az örökséget nem fejenként, hanem áganként kell szétosztani, úgy, hogy az egyik fiú az örökség felét kapja, a másik fiútól való két több unoka a másik felét. Éppúgy ha két fiútól származó unokák

maradtak, mégpedig az egyiktől egy vagy kettő, a másiktól három vagy négy, azt az egy vagy kettőt az egyik felerész, a három vagy négyet a másik felerész illeti. Ha felmerül az a kérdés, hogy lehet-e valakit suus örökösnek tekinteni, azt az időpontot kell figyelembe venni, amikor bizonyossá lesz, hogy az örökhagyó végrendelet nélkül halt meg; ugyanez áll a kinevezettek által visszautasított végrendelet esetében is. Ennek értelmében, ha a fiút kitagadták, s kívülállót jelöltek meg örökösül, s azután a fiú közbejött elhalálozása után válik bizonyossá, hogy a kijelölt örökös a végrendelet alapján örökös nem lesz, akár mert nem akar, akár mert nem tud, az unoka lesz a nagyapa suus örököse; abban a pillanatban ugyanis, mikor kiderült, hogy a családanya végrendelet nélkül halt meg, egyedül az unoka található életben. Ez kétségtelen. És ámbár az unoka nagyapja halála után született is, mégis, ha még a nagyapja életében fogantatott, atyja halála után, s nagyatyja végrendeletének ezután bekövetkezett visszautasítása esetén suus örökös lesz. Ha azonban mind fogantatása, mind születése a nagyapa halála utánra esik, atyja halála, s nagyapja végrendeletének későbbi meghíúsulása esetén nem lesz suus örökös, mivel apjának apjával vérrokoni kapcsolat által nem volt közvetlenül érintkezésben.* Így az sem számít a nagyapa gyermekei közé, akit emancipált fia örökbefogadott. Mivel ezek az örökösödés szempontjából nem mennek gyermek- (liberi) számba, nem kérhetik a hagyaték birtokát (bonorum possessio) sem, mint legközelebbi vérrokonok. - Ennyit a természetes örökösökről.

Az emancipált gyermekeknek a polgári jog szerint semmire sincs joguk. Ezek u. i. sem nem suus örökösök, mivel megszűntek szülőjük hatalmában lenni, sem más címen nem hívja meg őket az örökségre a 12 t. törvény. A praetor azonban a természetes méltányosságtól indítva megadja nekik a hagyaték birtokát „mint gyermekeknek” (unde liberi), éppen úgy, mintha atyjuk halála idején még a hatalmában lettek volna, akár csak ők maguk szerepelnek, akár suus örökösökkel versenyeznek. Ha tehát két gyermek van: az egyik hatalomból elbocsátva, a másik a halál idején még hatalom alatt, a polgári jog értelmében egyedül a hatalom alatt álló lesz örökös, azaz suus örökös, de mivel a hatalom alól elbocsátott a praetor jóindulatánál fogva osztályrészét megkapja, az eredmény az lesz, hogy a suus örökös csak részben fog örökölni. Azokat viszont, kik atyjuk hatalmából szabadulva örökbefogadtatták magukat, nem bocsátják, mint vérszerinti gyermekeket, az atyjuk hagyatékához, feltéve, hogy ennek halála idején az örökbefogadó családhoz tartoznak. Ha ellenben örökbefogadó atyjuk még édesatyjuk életében elbocsátja őket hatalmából, éppen úgy részesednek a vérszerinti atya vagyonából, mintha ő maga emancipálta volna őket és mintha sohasem lettek volna az örökbefogadó családban; ennek megfelelőleg az örökbefogadó atya szempontjából ismét idegeneknek kezdenek számítani. Ha örökbefogadó atyjuk édesatyjuk halála után bocsátja el őket, akkor őreá nézve is idegennek számítanak, valamint a vérszerinti szülő vagyonát tekintve sem szerzik meg a gyermekeket illető öröklési fokozatot. Ezt azért hozták be, mert igazságtalan volt, hogy az örökbefogadó atya határozhatta meg, kire szálljon az édesapa vagyona, a gyermekeire-e, vagy az adgnatusaira. Az örökbefogadottak tehát kevesebb joggal rendelkeznek, mint a vérszerintiek. A hatalomból elbocsátott természetes gyermekek ugyanis a praetor kedvezménye folytán visszakapják gyermeki örökjogi helyzetüket, bár a polgári jog értelmében elvesztették azt is. A hatalomból elbocsátott örökbefogadottak ellenben a polgári jog értelmében is elvesztik gyermeki mivoltukat s a praetor sem segít rajtuk. Ez helyesen van így: mert a természetes jogokat a polgári jog nem semmisítheti meg és attól, hogy megszűntek suus örökösök lenni, még gyermekek és unokák maradtak. A hatalomból elbocsátott örökbefogadottak viszont idegenekké válnak, mivel az örökbefogadással szerzett fiú-, illetőleg

* T. i. nagyapja életében még nem élt, sőt fogva sem volt. (A fordító jegyzete.)

leánygyermeki jogot és nevet egy másik civiljogi hatályú ténnyel, az emancipációval, elvesztik. Ugyanez áll arról a bonorum possessióról is, melyet a praetor az atya végrendelete ellenére ad a mellőzött, azaz sem örökösül ki nem nevezett, sem szabályszerűen ki nem tagadott gyermekeknek. Azokat ugyanis, kik a halál idején az atya hatalma alá tartoztak, még elbocsátásuk után is meghívja a praetor ehhez a bonorum possessióhoz; ellenben azokat, kik ez időpontban, mikor a vérszerinti atya meghalt, az örökbefogadó családjában voltak, visszautasítja. Éppígy az örökbefogadott, de aztán az adoptáló atya által emancipált gyermekeket is, mint ahogy már a végrendelet hiányában sem tette, még kevésbé bocsátja a végrendelet ellenére ennek hagyatékához, mivel már megszűntek a gyermekek közé számítani. Meg kell jegyeznünk, hogy azok, kik az örökbefogadó család kötelékében vannak, de kiket édesatyjuk halála után örökbefogadó atyjuk emancipált, abban az esetben, ha édesapjuk végrendelet nélkül halt meg, az edictum azon része szerint, melyben a praetor a gyermekeket hívja meg a hagyaték birtoklásához, nem bocsátatnak az örökséghez, másik része értelmében azonban, mely az elhunyt vérrokonainak meghívásáról szól, ők is meg lesznek hívva. Ezen rész értelmében azonban csak akkor jutnak a hagyatékhoz, ha sem suus örökösivel bíró, sem emancipált gyermekek, sem adgnatusok nem állnak útjukban; a praetor ugyanis először a gyermekeket hívta meg - suusokat és emancipáltakat egyaránt -, azután a törvényes örökösöket, s azután a legközelebbi vérrokonokat. Mindez így volt a régebbi jogban; ellenben bizonyos javításokat eszközölt e tárgyban a mi constitutióink, melyet azokról a személyekről adtunk ki, kiket vérszerinti atyjuk másnak örökbe ad. Találtunk ugyanis nem egy esetet, mikor a gyermekek az édesatyjuk utáni örökségtől is elestek örökbefogadtatásuk folytán, és mivel az örökbefogadás emancipációval könnyen feloldódott, egyik atyjuk után sem hívták meg őket az örökösödésre. Ezt, amint szoktuk, helyesbítettük, constitutiót írva, melyben elrendeltük, hogy ha a vérszerinti atya fiát valakinek örökbe adja, minden jog érintetlenül megmaradjon úgy, mintha a fiú édesapja hatalma alatt maradt volna s a gyermekbefogadás meg sem történt volna, kivéve mégis, hogy az ily fiú végrendelet híján örökbefogadó atyja után is örökölhet. Ha azonban ez csinált végrendeletet, akkor sem a polgári, sem a praetori jog értelmében nem kaphat az örökségből semmit, sem a végrendelet elleni bonorum possessio követelésével, sem a querela inofficiosi testamenti megindításával, mivel az örökbefogadó atyát nem terheli az a kötelezettség, hogy az örökbefogadottat vagy örökösül nevezze, vagy pedig kitagadja, mivel semmi természetes kötelék nem fűzi őt hozzá. Még akkor sem, ha a senatusconsultum Afinianum szerint három fiútestvér közül fogadott örökbe; mivel ebben az esetben sem kell a fogadott fiú részére sem a negyedét fenntartani, sem semmiféle kereset nem illeti meg azt ennek a követelésére. A mi constitutióink értelmében kivétel az, kit az édesapja fogadott gyermekévé; ilyenkor ugyanis, miután ennek személyében mind a természetes, mind a törvényből folyó jogok összetalálkoznak, mi ennél az örökbefogadásnál a régebbi jogot tartottuk fenn, mintha csak egy önjogú személy adta volna magát adrogatióba. Mindezek részletesen és egyenként előbb említett constitutióink szövegéből érthetők meg.

A régiek továbbá, a fiági utódoknak jobban kedvezve, a suusok örökösödéséhez csupán a férfiági fiú- és leányunokákat hívták meg, s helyezték az adgnatusok jogánál az övéket előbbre; a leányoktól származó unokákat és leányunokáktól való dedunokákat ellenben a cognatus rokonok közé számítva, csupán az adgnatusok rendje után hívták meg úgy anyai nagyapjuk és dédapjuk, mint akár apai, akár anyai nagyanyjuk, illetőleg dédanyjuk utáni örökléshez. A dicső császárok azonban nem tűrhették, hogy ilyen, a természettel ellenkező igazságtalanság megfelelő javítás nélkül fennmaradjon, hanem miként az unoka és dedunoka elnevezés mind a férfi-, mind a leányágiakat egyformán illeti, azonképpen ugyanazt az örökösödési fokot és rendet is adományozták részükre. De hogy azok mégis valamivel többet kapjanak, kiket nemcsak a természet, hanem a régi jog is védelmében részesített, úgy gondolták, hogy a férfi- és leányunokák és az utánuk következők részét, kikről már feljebb szólottunk, le kell valamivel

szállítani, hogy harmadrésszel kevesebbet kapjanak, mint amennyit anyjuk, illetőleg nagyanyjuk, vagy, ha egy elhunyt nő hagyatékáról van szó, akár atyjuk, illetőleg anyai nagyatyjuk is kapott volna. És mikor ezek, bár magukban vannak is, elfogadják az örökséget, az adgnatusokat már egyáltalában nem hívták meg. És amint a 12 t. törvény, ha a fiú már nem él, a fiú- és leányunokákat, illetőleg dédunokákat atyjuk helyére hívja meg az örökösödésre: úgy a császári rendelet is anyjuk vagy nagyanyjuk helyére hívja meg őket - a már említett harmadrész levonásával. De mivel még mindig maradt fenn kétség az adgnatusok és a már említett unokák között, mivel az adgnatusok egy bizonyos constitutio rendelete értelmében az örökhagyó vagyonának negyedrésztét maguknak követelték, mi az említett constitutiót törvénykönyvünk-ből kihagytuk és a Theodosius-féle törvénykönyvből való átvételét nem engedjük meg. Saját, e tárgyban kibocsátott constitúciónkkal pedig a benne foglalt egész jogi szabályozást érvénytelenítettük s elrendeltük, hogy ha ilyen leányági unokák vagy dédunokák stb. vannak, akkor az adgnatusok az elhunyt hagyatékából semmi részt sem követelhetnek, nehogy az oldalági rokonok megelőzzék az egyenesági leszármazókat. Ezúttal is elrendeljük, hogy e constitúciónk a maga tartalma és a benne foglalt időbeli rendelkezések szerint érvényes legyen, mégis úgy, hogy amint régi szabályozás szerint a fiúk és a fiági unokák között nem fejenként, hanem törzsek szerint kell az örökséget felosztani, mi ugyanilyen szétosztást rendelünk a fiúgyermek és leánytestvérektől való unokák közt, illetőleg akár az összes fiú- és leányunokák, s távolabbfokú személyek között is, hogy t. i. mindkét nembeli utódok megkapják anyjuk vagy apjuk, nagyanyjuk, illetve nagyapjuk részét minden levonás nélkül úgy, hogy ha az egyik részen egy vagy két örökös, a másikon meg három vagy négy van életben, akkor az egy vagy kettő az egyik felet, a három vagy négy a másik felet kapja.

II.

Az adgnatusok törvényes örökléséről.

Ha nincs suus örökös, vagy azok közül való, kiket a praetor, illetőleg a constitúciók a suus örökösökkel együtt hívnak meg, vagy nem szerzi meg az örökséget, akkor a 12 t. törvény szerint az örökség a legközelebbi adgnatust illeti. Az adgnatusok, mint már az első könyvben megírtuk, azok a vérrokonok, kiket fiági személyek révén való vérségi kapocs fűz össze, mint atyai ágon vérrokonokat. Tehát az egy atyától való fiútestvérek egymásnak adgnatusai; ezeket consanguineusoknak is hívják s nem számít, hogy az anyjuk ugyanaz volt-e. Ugyanígy az atyai nagybátya s a fiú egymásnak kölcsönösen adgnatusai; ugyancsak ide számítanak a fiági unokatestvérek, azaz két fiútestvér leszármazottai, kiket consobrinusoknak is hívunk. Ugyanezen elv alapján jutunk az adgnat rokonság további fokaihoz is. Azok is megszerzik az apai ági testvérek (consanguinei) jogait, kik az atya halála után születnek. A törvény azonban nem adja meg minden adgnatusnak egyformán az öröklést, hanem csak azoknak, akik akkor állottak a legközelebbi fokon, mikor nyilvánvalóvá lett, hogy valaki végrendelet hátrahagyása nélkül halt meg. Az adgnatio jogviszonya örökbefogadás révén is létesülhet, pld. a vérszerinti fiúk közt és azok között, kiket az ő atyjuk örökbefogadott (kétségtelen, hogy ezek szintén consanguineusoknak nevezendők). Ugyanúgy, ha többi adgnatusaid közül valaki, például fiútestvéred, atyai nagybátyád vagy valami távolabbi fokú fogad örökbe valakit, nem kétséges, hogy az adgnatusaid közé számítandó. Egyébiránt adgnatio jogán férfiak között még a legtávolabbi fokon is helye van a kölcsönös öröklésnek. A nőket illetőleg ez úgy volt szabályozva, hogy ők vérrokonság jogán csak akkor kaphassanak örökséget, ha testvérek, távolabbiak nem, viszont a férfiakat, még ha a legtávolabbi fokon állnak is, az utánuk való örökösödéshez engedjük. E szerint fivéred vagy atyai nagybátyád leányának, vagy anyai nagynénédnek hagyatéka téged illet, de a tied nem illeti őket. Ez azért állapított meg ekként, mert helyénvalóbbnak látszott úgy

alkotni meg a szabályt, hogy az örökség többnyire a család férfitagjai kezében egyesüljön. Mivel azonban nyilván méltánytalan volt, hogy a nőket, mintha csak idegenek lennének, teljesen mellőzzék, a praetor a hagyaték birtokába bocsátotta őket az edictum azon része alapján, melyben rokonság címén ígéri a hagyaték birtoklást; ennek a résznek értelmében t. i. akkor bocsátja őket a hagyaték birtokába, ha sem adgnatus, sem közelebbi cognatus nem lép fel. Mindez a 12 t. törvényben teljesen ismeretlen volt, mert ez - az egyszerűséget a törvények barátjának tekintvén - minden adgnatust, a férfiakat és nőket egyaránt, bármily fokon álljanak is, a suus örökösök mintájára kölcsönös örökléshez hívott meg. A közbeeső kor jogtudománya, mely a 12 t. törvénytől újabb, de a császári constitutióknál régebb volt, hozta be, kieszt finomkodással az említett különböztetést s zárta ki a nőket egészen az adgnatusok utáni öröklésből akkor, mikor minden másfajta öröklés még ismeretlen volt; míg nem aztán a praetorok, lassankint korrigálva a polgári jog ridegségét, illetőleg kipótolva azt, ami belőle hiányzik, emberesebb szempontból egy új öröklési rendet vezettek be edictumaikban és közelség (proximitas) neve alatt a vérségi kapcsolatot érvényre juttatván, a nőket bonorum possessióval segítették meg, megígérve nekik edictumaikban a bonorum possessiónak azt a fajtáját, melynek unde cognati a neve. Mi pedig a 12 t. törvényt követve s e részben nyomdokain megmaradva, dicsérjük ugyan a praetorokat emberiségükért, de úgy gondoljuk, hogy a dolgot nem orvosolták egészen. Mert ha ugyanaz a természetes rokonsági fok áll fenn s az adgnatio jogcíme is egyképpen van férfiakra és nőkre is megállapítva: mire való csak a férfiaknak engedni meg, hogy minden adgnatusuk után örököljenek, viszont a női adgnatusok közül csupán a nővér és senki más számára nem nyújtani lehetőséget az adgnatusok utáni öröklésre? Mi tehát, hogy mindeme rendelkezéseket teljessé tegyük és a 12 t. törvény jogához alkalmazzuk, constitutióinkban elrendeltük, hogy minden törvény szerint öröklésre jogosult, azaz férfiágon leszármazó személyt, akár férfit, akár nőt, végrendelet híján egyformán kell meghívni rokonsági fokának sorrendje szerint a törvényes örökléshez s nem szabad azon a címen kizárni, hogy, mint a nővérnél távolabbiaknak, vérrokoni joguk nincs. Constitutióinkhoz azt is hozzáteendők véltük, hogy a rokonság jogán csak egy fokozat jusson a törvényes örökléshez úgy, hogy ne csak a fiútestvér fia és leánya juthasson azok szerint, amiket már megállapítottunk, az atyai nagybátyja utáni örökléshez, hanem a leánytestvér, mégpedig akár teljes, akár csak atyai, vagy anyai oldalról félleánytestvér fia és leánya is, - de csak ezek s nem a távolabbiak is velük együtt, juthassanak nagybátyjuk vagyonához s ha így oly személy hal meg, aki fivére gyermekeinek is nagybátyja (patruus), nővére leszármazóinak is hasonlóképp nagybátyja (avunculus); ezek mindkét oldalról egyenlő módon örököljenek, mintha mindnyájan mint fiági leszármazottak törvényes joguknál fogva jutnának hozzá, feltéve t. i., hogy élő fiú- vagy leánytestvér már nincsen (mert ha ezek a személyek előttük állanak s az örökléshez jutnak, akkor a többi fokozatok az örökléstől teljesen el lesznek zárva). Az örökséget ugyanis nem ágak szerint, hanem fejenként kell szétosztani. Ha az adgnatusok között több fokozat van, a 12 t. törvény határozottan a legközelebbit hívja meg. Ha tehát példának okáért az elhunytnek fiútestvére maradt, valamint egy másik fiútestvérenek fia vagy atyai nagybátyja, akkor a testvér részesül előnyben. Ámbar a törvény az egyes számot használva hívja meg a legközelebbit, mégis nem kétséges, hogy ha ugyanazon a fokon többen vannak, akkor mindnyájan részesülnek az örökségben, mert hiszen a „legközelebbi” jelző is tulajdonképp több fokozatra volna érthető és mégsem kétséges, hogy ha az adgnatusoknak csak egy fokozata van is az adott esetben, megilleti azt az örökség. Arra nézve pedig, hogy ki a legközelebbi, ha az örökhagyó végrendelet nélkül halt meg, azt az időt kell figyelembe venni, amikor ő, kinek örökségéről szó van, meghalt. Ha pedig végrendelet hátrahagyásával halt meg, akkor azt az időpontot kell alapul venni, amikor nyilvánvalóvá lett, hogy végrendelet alapján senki sem fog örökölni, mert csak ekkor tekinthető valaki végrendelet nélkül elhunytnek. Ez pedig néha csak hosszú idő múltán állapítható meg s ezen időtartam alatt nem egyszer megtörténik, hogy a legközelebbi

rokon halálozása folytán olyan valaki lesz a legközelebbi, ki az örökhagyó halála idején nem volt az. Az efféle esetekben régebben az örökségek megszerzésében nem volt helye utódlásnak (successio), ha tehát a legközelebbi rokon, ki a mondottak értelmében az örökséghez meg volt híva, vagy visszautasította az örökséget, vagy még elfogadása előtt meghalt, a törvényes jog alapján nem bocsátották az örökséghez a következő fokú rokonokat. Ezt a praetorok szintén nem megfelelő módon javították meg, viszont mégsem hagyták teljesen jogsegély nélkül, hanem a vérrokonsági öröklés rendje szerint hívták meg őket, miután tudniillik az adgnát-öröklés el volt zárva előlük. Mi azonban arra törekedve, hogy a jog tökéletességéből semmi se hiányozzék, constitutiókkal, melyet emberszeretetből indítatva a szabadonbocsátók jogáról bocsátottunk ki, elrendeltük, hogy az adgnatusok utáni öröklést sem szabad megtagadni az ily személyektől, mivel eléggé képtelen dolog volt, hogy amit a praetor a vérrokonoknak megengedett, az az adgnatusok elől legyen elzárva, főként mivel például a gyámság terhében is, ha az elsőfokú rokon hiányzik, akkor a következő került sorra; ekként az, ami a terhek tekintetében érvényesült, nem volt megengedve az előnyök szempontjából.

A törvényes örökléshez meg van híva az az atya is, ki bizalmi szerződés alapján bocsátotta el hatalmából fiát, vagy leányát, fiú-, vagy leányunokáját stb. Constitutióknál általában behozta, hogy a gyermekek hatalomból való elbocsátását mindig bizalmi szerződés alapján történnék kell tekinteni, holott régebben ez csak olyankor volt így, ha az atya kifejezetten bizalmi szerződés alapján bocsátott szabadon.

III.

A senatusconsultum Tertullianumról.

A 12 t. törvény szigora oly nagy volt, s a férfiági leszármazóknak annyira kedvezett, a női ágon rokonságban állókat pedig annyira kizárta, hogy még az anya és fia vagy leánya között sem adta meg a kölcsönös öröklés jogát; csak a praetorok hívták meg ezeket a személyeket az örökléshez vérségi kapcsolat alapján a bonorum possessio unde cognati megnyitásával. A régi jognak ezeket a szűkkeblűségeit azonban később megjavították. Legelőször divus Claudius adta meg az anyáknak elveszett gyermekeikért való vigasztalásul az utánuk való törvényes öröklést. Később divus Hadrianus idejében létesült senatusconsultum Tertullianum intézkedett erről a szomorú öröklésről, mely az anyát megillette, de a nagyanyát már nem: hogy t. i. az a szabad születésű anya, kinek három, s az a felszabadított nő, kinek négy gyermeke van, kapja meg végrendelkezetlenül elhunyt fia és leánya vagyonát még ha ő maga apai hatalom alatt van is, úgy t. i., hogy ez esetben ennek felhatalmazásával szerezheti meg az örökséget. Megelőzik az anyát az elhunytjának gyermekei, kik suus-ok vagy suus-számba mennek, akár első fokúak, akár távolabbiak. Az elhunyt leánygyermek fiát vagy leányát is elébe helyezik a constitutiók az elhunyt anyjának, azaz a fiú vagy leány nagyanyjának. Mindkettőnek apja is az anya elé kerül, de nagyapja vagy dédapja már nem, ha t. i. csak közöttük merült fel az örökösödés kérdése. Úgy a fiúnak mint leánynak consanguineus fiútestvére kizárta az anyát; viszont a consanguinea nővér az anyával együtt örökölt. Ha azonban consanguineus fi- és leánytestvér, valamint a gyermekek száma által jogosított anya szerepeltek együtt, akkor a fiútestvér kizárta ugyan az anyát, de az örökség egyenlő részben közös volt a fiú- és leánytestvér között. Mi azonban egy constitutióknban, melyet a nevünkkel ékesített törvénykönyvünkbe vettünk fel, úgy véltük, hogy az anyáknak segítségükre kell sietnünk, tekintettel a természet rendjére, a szülésre s ebből kifolyólag az anyákat gyakran érő veszélyre és halálra. Éppen ezért méltatlannak tartottuk, hogy egy véletlen eset szolgálhasson hátrányukra; mert hisz az a szabadon született nő, aki három, az a felszabadított, aki négy gyermeket nem hozott a világra, nyilván méltatlanul volt megfosztva a gyermekei utáni örökléstől; hiszen mit vétett azzal, hogy kevesebbet szült és nem

többet? Ezért mi megadjuk a teljes, törvényes örökjogot az anyáknak, akár szabadon születettek, akár felszabadítottak legyenek is, még ha nem szültek is háromszor vagy négyszer, hanem csak azt az egy fiút vagy leányt hozták a világra, kit a halál elragadott, hogy még ekkor is meghívják őket a gyermekeik utáni törvényes öröklésre. Mivel azonban a régebbi constitutiók a törvényes örökjogokra tekintettel részben kedveztek az anyáknak, részben hátrányosan kezelték őket s nem az egész örökséghez hívták meg, hanem bizonyos esetekben egy harmadrészt levonva, azt egyes törvényes öröklésre jogosult személyeknek adták, máskor meg az ellenkezőjét tették: mi jónak láttuk, hogy az anyát igazságos és egyszerű úton az összes törvény szerint jogosult személyeknek elébe helyezzük, fiai hagyatékát minden levonás nélkül neki juttassuk, kivéve a fiú- vagy leánytestvér személyét, akár consanguineusok ezek akár csak egyéb vérrokoni kapcsolat jogával bírnak úgy, hogy amint az anyát is a törvényes örökösök egész osztályának elébe helyeztük, úgy minden fiú- vagy leánytestvért is, akár törvényes örökösök, akár nem, egyformán meghívunk az örökségben való részesedésre, úgy azonban, hogyha csak adgnát vagy cognát leánytestvérek s az elhunytnak anyja vannak életben, a felét kapja az anya, a másik fele pedig legyen az összes leánytestvéreké együttréve; ha pedig anya és fiútestvér, vagy fiútestvérek egyedül, illetve leánytestvérekkel együtt vannak életben, akár törvényes, akár csupán vérrokonsági örökjogokkal rendelkeznek is, ez utóbbiaknak, ha végrendelet hátrahagyása nélkül hal meg egyikük, hagyatékát fejenként kell szétosztani. De amint mi gondoskodtunk az anyákról, úgy kell nekik is gondoskodniok utódaikról, ezért tudják meg, hogy ha gyermekeik számára nem kérnek gyámot, vagy az elmozdított, illetve felmentett gyám helyébe egy éven belül újat kérni elmulasztanak, akkor a serdült koruk előtt elhunyt gyermekeik utáni öröklésből méltán zárják ki őket. Még ha törvénytelen eredetű is a fiú- vagy leánygyermek, az anya a SC. Tertullianum értelmében vagyonába bocsátható.

IV.

A senatusconsultum Orfitianumról.

Ellenkező viszonylatban azt, hogy a gyermekek is odabocsáttassanak végrendelet nélkül meghalt anyjuk vagyonához, a SC. Orfitianum hozta be, amely Orfitus és Rufus consulsága alatt divus Marcus idejében keletkezett. Ez a tanácshatározat mind a fiúnak, mind a leánynak megadta a törvényes örökjogot, még ha más hatalma alá tartoznak is, elébe helyezve őket az elhunyt anya vérrokonainak éppúgy, mint adgnatusainak. De mivel ez a senatushatározat az unokákat nem hívta meg a nagyanyjuk utáni törvényes öröklésre, ezt később császári határozatokkal oda helyesbítették, hogy a fiú- és leánygyermekhez hasonlóan a fiú- és leányunokákat is hívják meg. Tudni kell, hogy azok az öröklések, melyek a SC. Tertullianumból és Orfitianumból erednek, capitis deminutio folytán nem semmisülnek meg azon szabály értelmében, hogy az újonnan bevezetett törvényes örökléseket nem semmisíti meg a jogállásváltozás, csupán azokat, melyek a 12 t. törvényen alapulnak. Végül tudni kell, hogy a törvénytelen származású gyermekek is anyjuk örökségéhez bocsátandók e senatushatározat alapján.

Ha több törvényes örökös közül némelyek nem tartanak igényt az örökségre, vagy halál vagy más ok akadályozta meg őket ennek elfogadásában, azoknak, kik elfogadják az örökséget, osztályrészük növekszik emezekével; és még ha azok, kik elfogadták a hagyatékot, közben meghaltak is, ez a növedék mégis az ő örökösöiket megilleti.

V.

A vérrokonok örökléséről.

A suus örökösök s azok után, kiket a praetor és a constitutiók a suus örökösök között hívnak meg a hagyatékhoz, valamint a törvényes örökösök után (idetartoznak az adgnatusok s azok, kiket a fentemlített senatushatározatok s a mi constitutióink emeltek az adgnatusok sorába) a praetor a legközelebbi vérrokonokat hívja meg. E tekintetben a természetes rokonság számít. Mert a capitis deminutiót szenvedett adgnatusokat s ezeknek utódait a 12 t. törvény nem számítja a törvényes örökösök közé, de a praetor harmadsorban őket is meghívja, kivéven egyedül az emancipált fiú- és leánytestvért, de ezek gyermekeit már nem, kiket az Anastasius-féle törvény a teljes jogú fiútestvérekkel együtt hív meg a fiú- vagy leánytestvér utáni törvényes öröklésre, de nem egyenlő mértékben, hanem valamelyes levonással, ami nyilván kitetszik magának a constitutióknak szövegéből - így elébe helyezve őket a többi, távolabbi fokú, bár capitis deminutiót nem szenvedett adgnatusoknak - s kétségkívül még inkább a vérrokonoknak. Meghívja pedig a praetor ebben a harmadik fokozatban közelségük alapján az öröklésre azokat is, akik nőági személyek révén állanak egymással oldalági rokonságban. Az örökbe-fogadó családban élő gyermekeket ugyanezen fokban hívják meg vérszerinti szüleik örökségéhez. Általánosan ismert dolog, hogy a házasságon kívül született gyermekeknek nincsenek adgnatusaik, mivel az adgnatio az atya, a cognatio az anya révén létesül; ezeket pedig úgy tekintik, mint akiknek atyjuk nincsen. Ez okból kifolyólag nem tekinthetők egymás között consanguineus (apai részről való) rokonoknak sem, mert consanguineus-rokonság az adgnatiohoz tartozó különleges jogi fogalom; tehát ezek egymás között is csak cognatusok, éppúgy mint az anya rokonaival való viszonylatban is azok. Tehát mindezeket a személyeket az edictum azon része alapján illeti meg a bonorum possessio, melyben a praetor a cognat rokonokat hívja meg rokonkapcsolat címén. Itt azt is meg kell jegyeznünk, hogy adgnatio jogán akár a tizedik fokon állót is az örökséghez bocsátják, akár a 12 t. törvényt tekintsük is, akár azt az edictumot, melyben a praetor törvényes örökösök számára ígéri a hagyaték birtokát. Vérrokonok kapcsolat címén ellenben a praetor csak azoknak ígéri a hagyaték birtokát, kik a hatodik fokon belül vannak; a hetedikből csak az unokatestvérek gyermekeinek.

VI.

A rokonság fokozatairól.

E helyen szükséges kifejezni, hogy hogyan kell a rokonsági fokokat számlálni. E tekintetben legelőször azt kell megjegyeznünk, hogy a rokonságot egyrészt felfelé, másrészt lefelé menő, harmadik részt keresztirányban számítjuk, mely utóbbit oldaláginak is nevezünk. A felmenő rokonság a szülőké, a lemenő a gyermekeké, az oldalági a fiú- és leánytestvéreké és ezek leszármazóié s ennek megfelelőleg az atyai és anyai nagybátyáké és nagynénéké. A felmenő és lemenő rokonság az első ízzel kezdődik, az oldalági a másodikkal. Első fokon áll felfelé az apa, anya, lefelé a fiú és leány. A másodikon fölfelé a nagyapa és nagyanya (avus, avia), lefelé a fiú- és leányunoka (nepos, neptis), oldalágon a fiú- és leánytestvér. A harmadikon fölfelé a dédatya és dédanya (proavus, proavia), lefelé a fiú- és leánytestvér mindkét nemű gyermekei s ennek megfelelőleg az atyai nagybátya és nagynéne (patruus, amita) és anyai nagybátya és nagynéne (avunculus, matertera). Az atyai nagybátya (patruus) az atya testvére, kinek görögül πατρωζ a neve; az anyai nagybátya (avunculus), az anya testvére, görögül μητρωζ vagy váltakozva υειοζ-nak is mondják. Az atya leánytestvérét (amita) s az anyáét (matertera) egyaránt υειο-nak, néhol τητιζ-nek is hívják. A negyedik fokon fölfelé az ükapa és ükanya (abavus, abavia), lefelé a mindkét nembeli ükunokák (abnepos, abneptis) állanak. Oldalágon a fiú- és leánytestvér

mindkét nembeli unokái, valamint ennek megfelelőleg a nagyapa fiú-, vagy leánytestvére (patruus magnus, amita magna), a nagyanya fiú- és leánytestvére (avunculus magnus, matertera magna), valamint az unokatestvérek (consobrinus, consobrina) azaz a fiú- vagy leánytestvérek gyermekei. Némelyek azonban, joggal, úgy vélik, hogy consobrinusoknak inkább csak azokat kell nevezni, kik két leánytestvér leszármazottai, kik tehát consororinusok; azokat viszont, kik két fiútestvértől erednek, tulajdonképpen nagybátyai testvéreknek (fratres patruales) kell hívni (illetőleg, ha két fiútestvérnek leányairól van szó, ezeket sorores patrualesnek); végre azokat, akik egy fiú- és egy leánytestvérnek leszármazottai, voltaképpen amitinusoknak kell nevezni (az atyai nagynénéd fiai téged consobrinusnak neveznek, te őket amitinusoknak). A felszálló ág ötödik fokán áll a szépapa és szépanya (atavus, atavia), a leszállón a mindkét nemű szépunokák (adnepos, adneptis); oldalágon a fiú- és leánytestvérek mindkét nemű dédunokái és ennek megfelelőleg a dédapa fivére és nővére (propatruus, proamita) és a dédanya fivére és nővére (proavunculus, promatertera), a mindkét nembeli atyai és anyai oldalról való unokatestvérek fiai és leányai, az ú. n. prior sobrinus vagy sobrina, azaz a nagyszülők testvéreinek (a patruus magnusnak, amita magnának, avunculus magnusnak és matertera magnának) a fia, leánya, az atyai nagy-nagybátyák és nagy-nagynénéd fiai és leányai. A felmenő hatodik fokon az ősapa és őszanya (tritavus, tritavia), a lemenőn a mindkét nemű ősunokák, (trinapos, trineptis), az oldalágon a fiú- és leánytestvér mindkét nemű ükunokái s megfelelőleg az ükapa fiú- és leánytestvére (abpatruus, abamita), valamint az ükanya fiú- és leánytestvérei (abavunculus, abmatertera), valamint a másodunokatestvérek (az ú. n. sobrini, sobrinae), azaz a férfi- vagy leányágbeli unokatestvérek (fratres vel sorores patruales, illetőleg consobrini v. amitini) gyermekei. Elég legyen idáig bemutatni, hogy a rokonság fokait hogyan kell számlálni; ezekből u. i. nyilván megérthető, hogy távolabbi fokokat hogyan kell számítanunk. Minden egyes új személy születése mindig egy új fok csatlakozását jelenti s éppen ezért sokkal könnyebb megmondani, hogy ki hányadik fokon áll, mint külön rokoni elnevezéssel mindenkit megjelölni. Az adgnatio fokait ugyanígy kell számítani. Mivel azonban az igazság inkább a szem, mint a fül bizonyossága által rögződik az emberek lelkébe, szükségesnek tartottuk, hogy a fokokat felsorolásuk után jelen könyvünkbe bele is írjuk, hogy az ifjak mind fülükkel, mind a szemlélet útján a rokoni fokozatok tökéletes ismeretéhez jussanak.*

Kétségen kívül áll, hogy az edictumnak azon része, mely a rokoni kapcsolat alapján ígéri a hagyaték birtokát, a rabszolgák közti rokonságra nem vonatkozik; mert az effajta rokonságot egyetlen régi törvény sem említi. Mi azonban constitutióinkban, melyet a szabadonbocsátók jogáról tettünk közzé, (- ez a jog ugyanis egészen a mi időnkig nagyon homályos, kétségekkel telt és teljesen zavaros volt -) emberszeretettől indítva azt is megengedtük, hogy ha valakinek, aki rabszolgasorban van, szabad vagy rabszolga nőtől egy vagy több gyermeke van, vagy megfordítva, rabszolanőnek van szabad embertől, illetőleg rabszolgától fiú- vagy leánygyermeke s ezek (a szülők) szabadságra tesznek szert, valamint azok a gyermekek is, kik rabszolga anyától származtak, elnyerik a szabadságot, vagy abban az esetben, mikor az anyák szabadok voltak s maguk a gyermekek tartották rabszolgaságban atyjukat, később ez utóbbi is felszabadult: ezek mindnyájan az atyjuk, illetőleg anyjuk utáni örökléshez jussanak, mellőzve e tekintetben a szabadonbocsátók jogait. Ezeket a gyermekeket u. i. nem csupán a szüleik utáni öröklésre, hanem egyiket a másik utáni kölcsönös öröklésre is meghívtuk fentemlített törvényünk erejénél fogva, - akár csupán olyanok szerepelnek, kik rabszolgaságban születtek s később szabadultak fel, akár más olyan testvéreikkel versenyeznek, kik szüleik felszabadulása után fogamzottak, akár ugyanattól az atyától és anyától, akár más házasságból, a törvényes házasságból születettek mintájára.

* Az eredeti táblázat nem maradt fenn.

Visszatekintve tehát mindarra, amit előadtunk, látjuk, hogy az egyenlő rokonsági fokon állókat nem mindig egyformán hívják meg az örökséghez; még kevésbé rendelkeznek mindig a közelebbi vérrokon elsőbbséggel. Elsősorban u. i. a suus örökösök és azok jönnek, kiket a suus örökösök között már felsoroltunk; így világos, hogy az elhunyt dédunokájának vagy ükunokájának elsőbbsége van az elhunyt testvérével, apjával vagy anyjával szemben, ámbár az atya és anya, mint fentebb mondtuk, elsőfokú rokonok, a testvér másodfokú, a dédunoka viszont a harmadik rokonsági fokon áll és az ükunoka a negyediken; s nem tesz különbséget az sem, hogy az elhaltak hatalmában volt-e vagy nem volt, például, mert a hatalom alól elbocsátották, vagy elbocsátottól, illetve nőágból származott. De eltekintve a suus örökösöktől és azoktól, kiktől mondtuk, hogy a suus örökösök között vannak a hagyatékhöz meghíva, az adgnatus, ha adgnát-joga épségben megvan, még ha nagyon távoli fokú is többnyire előnyben részesül a legközelebbi vérrokonnal szemben is. Így az atyai nagybátya unokája vagy dédunokája megelőzi az anyai nagybátyát és nagynénét. Akkor mondjuk tehát azt, hogy a legközelebbi vérrokonnak van erősebb joga, illetőleg, hogy a vérrokonok egyforma jogon vannak meghíva a hagyatékhöz, mikor a mondtak értelmében sem a suus örökösök, sem az ezek közé számítók jogánál, sem az adgnatio jogánál fogva nem kell senkit előnyben részesíteni, kivéven az emancipált fiú- vagy leánytestvért, kik a fiú- illetve leánytestvéreik utáni öröklésre meg vannak híva, s akik bár capitis deminutiót szenvedtek is, előnyben részesülnek a többi, távolabbi fokú adgnatussal szemben.

VII.

A szabadonbocsátottak utáni öröklésről.

Lássuk most a szabadonbocsátottak hagyatékát. Valamikor a szabadonbocsátott minden hátrányos következmény nélkül mellőzhette végrendeletében szabadonbocsátóját; a 12 t. törvény u. i. csak akkor hívta meg a szabadonbocsátót szabadonbocsátottja örökségéhez, ha ez végrendelet tétele nélkül halt meg, nem hagyva hátra suus örökösöt. Ha tehát a szabadonbocsátott végrendelkezetlenül bár, de suus örökös hátrahagyásával halt meg, vagyona a szabadonbocsátónak semmi joga sem volt. Ha már most vérszerinti gyermekei közül hagyott suus örökösöt, nem is volt ok panaszra; de ha ez az örökös csak örökbefogadott gyermek volt, akkor nyilvánvaló méltánytalanságnak tűnt fel, hogy a szabadonbocsátónak semmi joga ne maradjon. Éppen ezért később a praetor edictumában orvosolta a jogi rendezésnek ezt az igazságtalanságát. Így, ha tett végrendeletet a felszabadított, kötelezte őt, hogy úgy végrendelezze, hogy felszabadítójára hagyja vagyona felét; ha pedig semmit, vagy felénél kevesebbet hagyott reá, megadta ennek a hagyaték felére a végrendelet ellenére való bonorum possessiót. Ha viszont végrendelkezetlenül halt meg, suus örökösül örökbefogadott fiát hagyva hátra, a felszabadítónak ugyanúgy megadta az ilyen suus örökössel szemben a felerészre menő hagyatéki birtoklást. Arra, hogy szabadonbocsátóját kizárja, csupán vérszerinti gyermekei adták meg a felszabadítottnak a jogot, mégpedig nemcsak azok, akik halála idején a hatalmában voltak, hanem a hatalomból elbocsátottak és az örökbeadottak is, de csak akkor, ha bizonyos részre örökösül voltak nevezve, vagy ha mint mellőzöttek a végrendelet ellenére való bonorum possessiót kérték az edictum alapján; a kitagadottak ugyanis semmiképp sem zárhatták ki a felszabadítót. Később a lex Papia kiterjesztette a szabadonbocsátók jogait, ha felszabadítottjaik gazdagok voltak. Azt rendelte ugyanis, hogy annak vagyonából, ki legalább százezer sestertius értékű vagyont hagyott hátra, s kevesebb gyermeke van háromnál, akár végrendelet hátrahagyásával, akár nélkül halt is meg, patronusa egy fejenkénti részt kapjon. Ha tehát a szabadonbocsátott egy fiút, vagy leányt hagyott hátra örökösül, akkor éppúgy megillette a felerész a felszabadítót, mintha a felszabadított gyermektelenül halt volna meg. Ha két fiú-

vagy leányörököszt hagyott hátra, akkor egyharmadrész illetve a felszabadítót; de ha három gyermeke maradt, visszautasították a szabadonbocsátót. A mi constitutióink, melyet, hogy mindenki tudomást vehessen róla, görög nyelven s rövidre szabva szerkesztettünk, e kérdést úgy szabályozta, hogy ha a felszabadított férfinak vagy nőnek százezer sestertiusnál, azaz száz aranynál kisebb a vagyona, (- mi ugyanis úgy értelmeztük a lex Papiában megállapított összeget, hogy ezer sestertiust kell egy aranyra számítani -), ha tett végrendeletet, ne részesüljön a felszabadító az utánuk való öröklésben. Ha azonban végrendelet tétele nélkül haltak meg, gyermekeket sem hagyva hátra, akkor a felszabadító jogát, mely a 12 t. törvényből származott, constitutióink épségben tartotta. Ha viszont száz aranynál többjük van, s van nekik egy vagy több bármilyen nemű vagy fokú leszármazottjuk, aki örökösük vagy hagyatékuk birtokosa legyen, a szülők hagyatékát egészben nekik juttattuk, a szabadonbocsátókat utódaikkal együtt kizárva. Ha ellenben gyermekek nélkül haltak meg, végrendelet hátrahagyása nélkül, az egész örökségre a patronust, illetőleg patronát hívtuk meg. Ha pedig csináltak ugyan végrendeletet, de patronusaikat vagy patronáikat mellőzték, noha nem voltak gyermekeik, vagy, ha voltak is, kitagadták őket, vagy ha anya, illetőleg anyai nagyatya volt az, aki mellőzte gyermekeit úgy, hogy a végrendelet ellen annak kötelességsértő volta címén panaszuk nincs helye: akkor constitutióink értelmében a gyermekek végrendelet elleni bonorum possessio segítségével nem, mint régen, a hagyaték felét, hanem harmadát kapják meg, illetőleg ami ebből hiányzik, az a mi constitutióink parancsából kiegészítendő, ha t. i. a felszabadított vagyonának harmadrésznél kevesebbet hagyott nekik, még pedig minden teher nélkül úgy, hogy még a felszabadított fiai vagy leányai számára sem adhatók ki e részből hagyományok vagy hitbizományok, hanem ez a teher a társörökösöket terheli. Imént említett constitutióinkban sok más esetet is összegyűjtöttünk, melyeknek jogi szabályozását szükségesnek láttuk. Így azt, hogy a patronus, patrona és gyermekeik, valamint az oldalági rokonaik ötödízigen meghívassanak a felszabadítottak utáni öröklésre, mint ahogy ezt a mondott constitutióból meg lehet tudni. Továbbá, ha ugyanennek a patronusnak vagy patronának, vagy két vagy több patronusnak vagy patronának gyermekei találkoznak, közülük a legközelebbi fokon állót kell meghívni a felszabadult utáni öröklésre, mégpedig akként, hogy a hagyaték fejenként s nem ágak szerint osztassék meg; ugyanezt a megosztásmódot kellően megtartani az oldalágiak között is. A szabadon születettek és a felszabadítottak jogait ugyanis az öröklés tekintetében jóformán egyenlővé tettük. Mindez ma már csak olyan felszabadítottakra vonatkozik, kik a felszabadításnál római polgárjoghoz jutottak, mivel ma már nincsenek is másfajta szabadonbocsátottak, miután úgy a *dediticiusok*, mint a latinok osztályát eltöröltük. A latinusok után ugyanis tulajdonképpen nem is volt törvényes öröklés, mert ezek ugyan szabad emberek módjára éltek, de utolsó lehelletükkel életüket s szabadságukat egyképpen elvesztették s felszabadítóik vagyonukat mint rabszolgáiké mintegy *peculiumként* kapták meg a *lex Junia* értelmében. Később a *SC Largianum* azt rendelte, hogy a szabadonbocsátónak nem névszerint kitagadott gyermekei a latinusok hagyatékában előzzék meg az idegen örökösöket. Ezekhez járult még *divus Traianus edictuma*, mely az oly latin felszabadultat, ki patronusa ellenére, vagy tudta nélkül igyekezett a császár kegyéből római polgárságra szert tenni, életében római polgárnak ismerte ugyan el, de halála után latinusnak. Mi azonban egy constitutióinkkal az ilyesféle jogállapotokkal járó, valamint más nehézségek miatt a latinusok rendjével együtt a *lex Junia*t, éppúgy mint a *SC. Largianumot* s *divus Traianus edictumát* mindörökre eltöröltük, hogy minden felszabadított élvezze a római polgárjogot s bámulatra méltó módon néhány hozzáadással azokat az utakat, melyeken a latin jogúság állapotát lehetett elérni, a római polgárság megszerzésére tettük alkalmassá.

VIII.

A felszabadítottak utáni örökjog odautalásáról meghatározott személy részére.

A felszabadítottak vagyonát illetőleg általánosságban meg kell jegyeznünk, hogy volt egy senatushatározat, mely szerint, bár a szabadonbocsátott vagyona a felszabadító minden egyenlő fokon álló utódját egyformán illeti, mégis az atya megteheti, hogy gyermekei közül az egyik részére utalja a szabadonbocsátottat, úgy, hogy halála után csak egyedül ez a kijelölt legyen patronusnak tekintendő és a többi gyermekek, kiket a külön kijelölés elmaradása esetén egyformán bocsátottak volna a felszabadult hagyatékhöz, e vagyont illetőleg semmi joggal se rendelkezzenek, s csak abban az esetben kapják vissza régi jogosultságukat, ha az, kinek a felszabadítottat odautalta a felszabadító, gyermekek hátrahagyása nélkül elhalt. Nemcsak férfi, hanem női szabadonbocsátottat is lehet nemcsak fiúnak és fiúunokának, hanem leánygyermeknek és leányunokának is egyaránt odautalni. E kijelölés joga azt illeti, kinek két, vagy több gyermeke van hatalma alatt, és csak azoknak szabad a felszabadított férfit vagy nőt odautalni, kiket hatalmában tart. Így aztán felmerült az a kérdés, hogyha azt, akinek részére a felszabadítottat odautalta, később emancipálja, megszűnik-e az odautalás? A döntés az volt, hogy megszűnik, mint ahogy azt Julianus s többen mások is így látták jónak. Nem számít, hogy végrendeletben vagy ezen kívül utalta-e oda valaki; valamint bármilyen szavakkal tehetette ezt a patronus azon senatusi határozatnál fogva, melyet Claudius idejében Suillus Rufus és Ostorius Scapula consulsága alatt hoztak.

IX.

A hagyatéki birtokról. (Bonorum possessióról)

A bonorum possessio jogintézményét a praetorok hozták be a régi jog megjavítása végett. A praetor ezen az úton nem csupán a végrendelettel elhunytak hagyatékaire nézve javította meg a régi jogot, mint fentebb elmondottuk, hanem azokéra nézve is, kik végrendelet hátrahagyásával haltak el. Ha például a végrendelező idegen utószülöttet nevezett örökösévé, ez, ámbár a polgári jog értelmében, mivel örökössé kijelölése nem volt érvényes, az örökséget nem fogadhatta el, a ius honorarium értelmében mégis a vagyon birtokosává (bonorum possessor) lett, mivel a praetor segítségére sietett. A mi constitutióink értelmében azonban már az ilyen is érvényesen tehető örökössé, mint a polgárjog előtt sem ismeretlen személy. Némely esetben a praetor nem a régi jog helyesbítése vagy hatálytalanítása, hanem inkább megerősítése céljából ígéri a hagyatéki birtoklását. Ugyanis azoknak is, kik helyesen alkotott végrendeletből kifolyólag lettek örökösök, megadja a végrendelet szerinti bonorum possessiót; ugyanúgy végrendelet hiányában meghívja a suos örökösöket és az adgnatusokat is elhívja a hagyatéki vagyon birtokához; ez esetben azonban bonorum possessio nélkül is őket illeti az örökség a polgári jog értelmében. Akiket azonban csak a praetor hív meg az örökösödésre, azok ettől még nem lesznek jog szerint is örökösök (mivel a praetor senkit sem tehet örökössé; örökös u. i. csak törvény vagy hasonló erejű jogszabály alapján lehet valaki, például senatushatározatok s császári constitutiók által); - de azáltal, hogy a praetor a hagyatéki birtokába utalja őket, az örökösök helyzetébe lépnek s bonorum possessoroknak nevezzük őket. Továbbá a praetor számos más fokozatot is állapított meg a hagyatéki birtoklásának megadásában, abból a célból, hogy senki se haljon meg örökös nélkül. A praetor így az örökség megszerzésének a 12 t. törvényben igen szűk hatások közé szorított szabályait a jog és méltányosság alapján kiterjesztette. A végrendelet alapján adott bonorum possessiók a következők: Először az,

melyet a mellőzött gyermekeknek ad a praetor s melynek végrendelet elleni (contra tabulas) a neve. Másodsorban, melyet minden jogszerűen kinevezett örökösnek ígér, s ezért végrendelet szerintinek (secundum tabulas) hívják. Miután pedig előbb a végrendeletről szólt, áttér a végrendelet nélkül elhaltak utáni öröklésre. Első helyen a suus örökösöknek s a praetori edictum által a suusok közé soroltaknak adja meg a bonorum possessiót, melynek unde liberi a neve. Másodsorban a törvényes örökösöknek. Harmadsorban tíz személynek, kiket az emancipaciónál szerepelni szokott extraneus manumissornak (= családonkívüli felszabadítónak) elébe helyez; (ez a tíz személy a következő: atya, anya, atyai és anyai nagyatya és nagyanya, fiú- és leánygyermek, a fiútól vagy leánytól származó fiú- és leányunoka, valamint az akár apai, akár anyai féltestvérek). Negyedsorban a legközelebbi vérrokonoknak. Ötödsorban a patronus családjából némely személynek.* Hatodsorban a patronusnak, patronának, ezek gyermekeinek és szüleinek. Hetedsorban a férjnek és feleségnek. Nyolcadsorban a szabadonbocsátó rokonainak. Mindezt a praetori jogszolgáltatás hozta be. A mi figyelmünket azonban nem kerülte el semmi, hanem constitúciókkal mindent helyesbítve meghagytuk a contra tabulas és secundum tabulas bonorum possessiókat, mint szükségeseket; hasonlóképpen a végrendelet híján való unde liberi és unde legitimi bonorum possessiókat. Ami pedig a praetor edictumában ötödsorban** következett, azaz a b. p. unde decem personae, arról kegyes szándékkal, rövidre szabott érveléssel kimutattuk, hogy felesleges. Míg ugyanis az említett bonorum possessio tíz személyt helyezett az idegen szabadonbocsátó elé, addig a mi constitúciónk, melyet a gyermekek hatalom alóli elbocsátásáról szerkesztettünk, minden szülőnek megengedte, hogy saját maga mint bizalmi elbocsátó eszközölje a felszabadítást, úgy, hogy maga a felszabadítás tartalmazza ezt a jogot, s felesleges legyen az imént említett című bonorum possessio. A mondott ötödik bonorum possessio eltörlése után helyébe a régebbi hatodik hagyatéki birtoklást léptettük, s ezt tettük meg ötödiknek, azt t. i., amelyet a praetor a legközelebbi rokonoknak ígér. Ami pedig a régebben a hetedik helyen s levő tum quam ex familia, s a nyolcadik helyet betöltő unde liberi patroni patronaeque et parentes eorum nevű hagyatéki birtoklásokat illeti, mindkettőt a szabadonbocsátók jogáról írt constitúciókkal teljesen megszüntettük. Miután ugyanis a felszabadítottak utáni öröklést a szabadonszületettekének megfelelően rendeztük (mindössze, hogy emezekét csak az ötödik ízig terjesztettük ki, hogy legyen a szabadonszületettek és a felszabadítottak közt valami különbség): nekik teljesen elegendő a contra tabulas, valamint az unde legitimi és unde cognati bonorum possessio, melyek révén jogaikat érvényesíthetik, ezzel egyúttal megszüntettünk minden aprólékoskodást és megoldhatatlan tévelygést, mely a kétféle hagyatéki birtokokkal kapcsolatos volt. A másik hagyatéki birtokot, melynek unde vir et uxor volt a neve, s a régi bonorum possessiók közt a kilencedik helyen állt, teljes hatályában megtartottuk, s előbbre való helyre, a hatodikra helyeztük. A régi, tizedik hagyatéki birtoklási jogcímet, melyet unde cognati manumissorisnak hívtak, a már említett okokból kifolyólag méltán eltöröltük, úgy, hogy hat rendes hagyatékbirtoklási jogcím maradt meg teljes érvényben. Ezeket hetedikül követi még egy, melyet a praetorok nagyon helyesen hoztak be. Legvégül ugyanis azok részére is ígérjük a hagyatékba való bocsátást, kiknek részére ezt törvény, senatushatározat vagy constitutio rendel. Ezt a bonorum possessiót a praetor nem sorozta sem a végrendelet híján való, sem a végrendelet szerinti bonorum possessiók közé, mint állandó jogintézményt, hanem mint végső és soronkívüli segítséget alkalmazta, amint a helyzet kívánta, azok javára, kik senatusi határozatok vagy császári constitúciók alapján az újabb joggyakorlat értelmében a végrendeletből

* A szöveg értelme itt hiányos és kétséges. *Lenel* szerint itt főként a patronus emancipált fiairól lehetett szó, míg a nyomban következő mondatban a patronus szüleiről és családtagjairól. (A ford.)

** T. i. az első sorban említett contra tabulas és secundum tabulae b. p.-val együtt ötödik. (A ford.)

kifolyólag, vagy végrendelet híján lépnek fel. Mivel ekként a praetor az öröklésnek több fajtát állapította meg és ezeket sorrendbe szedte, s az egyfajta öröklésnél gyakran több, különböző fokú személy szerepel: ezért, hogy a hitelezők keresetei halasztást ne szenvedjenek, s legyen, aki ellen a pert megindíthassák, s hogy ne kelljen őket - saját maguk kielégítése végett - egykönnyen az elhunyt vagyonaiba beutalni, a praetor a bonorum possessio igénylésére záros határidőt állapított meg. A vérszerinti és örökbefogadott gyermekeknek, valamint az édes és örökbefogadó szülőknek egy évi határidőt, a többinek száz napot adott. Ha pedig valaki ezen az időn belül nem kérte a hagyatéki birtokát, az ő része az ugyanilyen fokú személyekéhez csatlakozik; vagy, ha ilyenek nincsenek, akkor a praetor az öröklési fokozatokról szóló edictum szerint a többieknek sorban ígéri a hagyatéki birtokát, úgy, mintha az előző nem is volna. Ha tehát valaki a neki megnyílt hagyatéki birtoklást visszautasítja, a praetor nem várja meg a bonorum possessiók számára megszabott határidő elmúltát, hanem az ugyanezen edictumból kifolyólag jogosult többieket azonnal a hagyatékhöz bocsátja. A hagyatéki birtok kérelmezésénél azonban csak az erre alkalmas napok (dies utiles) jönnek számításba. Korábbi császárok arról is helyesen gondoskodtak, hogy senki se tanakodjon a hagyatéki birtoklás kérésének módjain, hanem bármi módon nyilvánította is az elnyerésre irányuló szándékát - persze a megszabott időn belül -, annak előnyében hiánytalanul részesülhessen.

X.

Az adrogatio útján való szerzésről.

Van egy másfajta egyetemes jogutódlás is, melyet nem a 12 t. törvény, nem is a praetor edictuma, hanem a közmegegyezésből származó szokásjog hozott be. Amikor u. i. egy önjogú személy adja magát örökbe adrogatióval, azelőtt minden testi és tetetlen dolgai, valamint követelései az adrogálóra szálltak teljes joggal, kivéve azokat, melyek a capitis deminutio következtében elenyésznek, így a munkaszolgáltatásra szóló kötelmek s az adgnatio joga. A használat és a haszonélvezet, bár régebben szintén e megszűnő jogok közé számítottak, a mi constitutióink tilalma folytán többé a legkisebb capitis deminutióval nem szűnnek meg. Az adrogatio útján való szerzést azonban mi újabban a vérszerinti szülőéhez hasonlóan korlátoztuk. A fiú révén ugyanis sem a vérszerinti, sem az örökbefogadó szülők nem szereznek mást, mint haszonélvezetet azokon a dolgokon, melyek a fiúkra kívülről háramlottak; a tulajdonjog azonban teljesen az övéké marad. Ha azonban az örökbefogadott fiú az örökbefogadó család kebelében meghal, a tulajdon is átszáll az örökbefogadóra, ha csak nincsenek más olyan személyek, kik constitutióinkból kifolyólag megelőzik az atyát az említett meg nem szereshető dolgokra nézve. Viszont megfordítva az örökbefogadott tartozásaiért az örökbefogadó ipso iure nem felelős ugyan, de a fiú nevében perelhető, és ha a perben nem akar (a fiú jogán) védekezni, meg van engedve a hitelezőknek, hogy illetékes hatóságok által azt a vagyont, mely az övé volna (beleértve a haszonélvezetet is), ha nem adja magát más ember családi hatalma alá, birtokba vegyék, s törvényes módon rendelkezzenek vele.

XI.

Arról, kinek a szabadság érdekében a vagyont odaítélik.

Divus Marcus constitutiójából a jogutódlásnak még egy új fajtája keletkezett. Ha ugyanis azok, kik oly végrendeletben nyerték el uruktól a szabadságot, melynek alapján senki sem fogadja el az örökséget, kérik a vagyon nekik való átengedését a felszabadítás megmentése céljából, akkor meghallgatást nyernek. Ez van divus Marcusnak Popilius Rufushoz intézett leiratában. A leirat a következőképpen szól: „Ha Virginius Valensnek, ki végrendeletében egyes rabszol-

gáinak szabadságot adott, hagyatéka, tekintve, hogy végrendelet híján való örököse sincs, csődbe jutna: akkor a dologban döntésre hivatott hatóság arra irányuló kérelmedet, hogy az akár közvetlenül, akár hitbizományi rendeléssel adott szabadságrendelések fenntartása érdekében a hagyatékot neked ítélje oda, meg fogja hallgatni, ha a hitelezőknek alkalmas biztosítékot adsz arra nézve hogy egészen meg fogod fizetni kinek-kinek, ami neki jár. És pedig ekkor azok, kiknek közvetlenül adta meg az örökagyó a szabadságot, azonnal felszabadulnak, mintha csak valaki elfogadta volna az örökséget; azok pedig, kiknek felszabadítására az örökös kérte meg, tőled nyerik el a szabadságot. Így van ez, hacsak más feltétel mellett nem akarod magadnak a vagyont odaítéltetni, például úgy, hogy azok is a te felszabadítottaid legyenek, kik közvetlenül kapták meg a szabadságot; ugyanis e kívánságodnak is eleget teszünk, ha azok is beleegyeznek, kiknek jogállásáról szó van. Hogy pedig a rescriptumunk-nyújtotta kedvezmény más ok miatt se hiúsuljon meg, azért, ha a kincstár akarná átvenni a vagyont: tudják meg azok is, kik a mi javainkat kezelik, hogy a szabadság ügye előbbvaló, mint a vagyoni haszon, s a hagyatéki vagyont a kincstár részére csak úgy vonják be, hogy azok szabadsága épségben maradjon, kik ezt az örökségnek végrendelet folytán történt elfogadása esetében megszerezték volna.” Ez a leirat mind a szabadonbocsátásoknak, mind az elhunytaknak érdekeit szolgálja, hogy t. i. ez utóbbiak hagyatéka csődbe ne kerüljön és el ne adassék. Hiszen természetesen, ha a hagyatékot ezen az alapon odaulajkák, elmarad a vagyon eladása, u. i. az elhunyt érdekeinek alkalmas védelmezője támadt, ki a hitelezők teljes kielégítésére biztosítékot nyújt. Ez a leirat elsősorban azokban az esetekben nyer alkalmazást, mikor végrendeletben történt a szabadságadományozás. Hát ha valaki, aki végrendelet nélkül halt el, fiókvégrendeletben rendelt szabadságot, és senki sem jelentkezett törvényes örökösként? A constitutio-nyújtotta kedvezmény itt is helyénvaló. Természetesen ha végrendelet hátrahagyásával hal meg, s fiókvégrendeletben adja a szabadságot, a kedvezmény alkalmazhatósága kétségtelen. A constitutio szavai szerint ennek akkor van helye, ha végrendelet híján sem lép fel örökös; ameddig tehát kétséges, hogy jelentkezik-e vagy sem, a constitutio nem lép hatályba; s csak akkor lesz ennek helye, amikor már kétségtelen, hogy senki sem lép fel. Ha az, ki in integrum restitutio kérésére jogosult, tartózkodik a hagyatéktól, vajon alkalmazható-e a constitutio és megtörténhet-e az odaulajkás - annak ellenére, hogy a kérdéses személy esetleg restituáltatni fog? Mi lesz akkor, ha az odaítélés után megtörténik a visszahelyezés? Mindenesetre azt kell mondanunk, hogy a már egyszer joggal elnyert szabadságot vissza nem lehet vonni. E constitutiót a szabadság megvédése céljából hozták: ha tehát szabadságadományozás nem történt, a constitutio tárgyaltalan. Mi történjék azonban akkor, ha az örökagyó még életében adta a szabadságot vagy halálesetre, s az így felszabadítottak azért kérik a hagyaték odaulajkását, hogy fel ne merüljön az a kérdés, hogy a felszabadítás a hitelezők kijátszására történt-e vagy nem: vajon meghallgatandók-e? Több szól amellet, hogy meg kell hallgatni őket, bár a constitutio erről nem szól. Mi azonban látva, hogy e constitutióból sok efféle részletintézkedés kimaradt, egy mindenre kiterjeszkedő rendeletet bocsátottunk ki, melyben sok eset van felsorolva, s mellyel az effajta jogutódlás szabályozása teljessé van téve, s amely eseteket magának a constitutióknak szövegéből érthet meg bárki.

XII.

A végrehajtási vagyoneledásból, valamint a senatusconsultum Claudianumból folyó jogutódlások eltörléséről.

Az előbb említett utódlást megelőzőleg voltak régebben más egyetemes jogutódlások is. Ilyen volt a bonorum emptio, azaz az adós vagyonának végrehajtási eladása, mely sok körülményeskedés árán nyert befogadást még abban az időben, mikor még a rendes peres eljárás (iudicia

ordinaria) volt divatban. Mivel azonban később a rendkívüli bírói eljárás (extraordinaria iudicia) jött szokásba, a rendes bírói eljárással együtt a vagyoneledások is megszűntek, s ma már csupán az van megengedve, hogy a hitelezők bírói közreműködéssel a vagyont birtokba vegyék s tetszés szerint rendelkezzenek vele, amint ez a Digesták terjedelmesebb könyveiből részletesebben kitetszik. Volt ezenkívül a Claudius-féle senatushatározat értelmében még egy más, nyomorúságos egyetemes szerződmód is. Ha ugyanis szabad nő rabszolgával szerelmi viszonyt folytatott, e senatusi határozat következtében szabadságát magát és vele együtt vagyonát is elvesztette. Mi úgy véltük, hogy ez a rendelkezés korunkhoz méltatlan, s meghagytuk, hogy birodalmunkban hatályát veszítse s Digestáinkból is maradjon ki.

XIII.

A kötelmekről.

Térjünk most át a kötelmekre. A kötelem oly jogi kötelezettség, mely államunk törvényei szerint bennünket valaminek szolgáltatására kényszerít. Fő felosztás szerint az összes kötelmek közt két csoportot különböztetünk meg: t. i. vagy civiljogiak vagy praetoriak. Civiljogiak azok, melyeket törvények hoztak be, vagy amelyeket legalább a polgári jog elismert. Praetoriak azok, melyeket a praetor saját jogszolgáltatása keretében alkotott; ezeket tisztieknek (honorariae) is hívjuk. A következő felosztás négy csoportot különböztet meg: u. i. vagy szerződésből származnak, vagy szerződéshez hasonló jogviszonyból, vagy vétségéből, vagy vétségyszerű tényből. Legelőször is lássuk a szerződésből származókat. Ezek is négy csoportra oszlanak, mert vagy valóságos teljesítéssel (re) jönnek létre, vagy bizonyos szavak használatával (verbis), vagy írás útján (litteris), vagy megegyezés által (consensu). Vizsgáljuk meg ezeket külön-külön.

XIV.

Hogyan keletkezik kötelem teljesítmény (res) által?

Teljesítmény által jön létre a kötelem például kölcsönbeadás útján. Kölcsönkötelem olyan dolgokra nézve állhat fenn, melyek súly, szám és mérték szerint jönnek számba, amilyenek pld. a bor, olaj, gabona, készpénz, réz, ezüst és arany. Ezeket a dolgokat megszámlálva, meg- vagy lemérve úgy adjuk át, hogy azé legyen, ki kapja őket, s hogy majdan ne ugyanazt, hanem más hasonló nemű és mennyiségű dolgot adjon vissza. Innen származott a kölcsön (mutuum) elnevezés is, mert úgy adok neked valamit, hogy az enyémből a tied (ex meo tuum) legyen. Ebből a szerződésből támad az a kereset, melynek *condictio* a neve. Az is teljesítmény által kerül kötelezettségbe, ki tartozatlant kapott attól, ki tévedésből szolgáltat és a felperesnek ellene a visszaadásra irányuló *condictio*-jellegű keresete lesz. Mert az ilyen ellen éppen úgy lehet a „si paret eum dare oportere” *condictio*t indítani, mintha kölcsönt kapott volna. Ennél fogva az a serdületlen, kinek gyámja hozzájárulása nélkül fizettek tartozatlanul tévedésből, éppoly kevésbé van kötelezve a tartozatlan visszaadása iránti kereset (*condictio indebiti*) szempontjából, mint kölcsönadásból folyólag. A kötelemnek ez a fajtája nem szerződésből származik, mivel az, ki lerovó szándékkal ad, inkább megszüntetni, mint létesíteni akarja a kötelezettséget. Akinek egy dolgot használatra, azaz haszonkölcsönbe (*commodatum*) adnak, szintén az átadás tényénél fogva (re) lesz kötelezve s haszonkölcsönkeresettel (*commodati actio*) perelhető be. Ez azonban nagyon különbözik attól, aki kölcsön kapott valamit; a dolgot u. i. nem úgy adják neki, hogy az az övé legyen, s ezért magát a dolgot lesz köteles visszaadni. Továbbá az, aki kölcsönt kapott s valami véletlen eset, pld. tűzvész, házbeomlás, hajótörés, rablók, vagy ellenség betörése folytán az átvett dolgot elveszti, továbbra is kötelezve marad. Ellenben az, aki használatra kapott valamit, a dolog őrzésében ugyan nyilván a legszigorúbb

gondosságot tartozik tanúsítani és nem elegendő, ha csak annyi figyelmet fordított rá, mint amennyit a saját dolgaira szokott fordítani, ha más valaki azt a dolgot gondosabban tudta volna őrizni: azonban nagyobb erőhatalomért (*vis major*), illetőleg nagyobb balesetekért (*casus majores*) nem felelős, hacsak az a baleset nem az ő hibájából jött közbe. Mert ha a haszonkölcsönbe kapott dolgot jónak látvad utazásodra magaddal vinni s ellenséges vagy rablótámadás, illetőleg hajótörés miatt elvesztetted, kétségtelen, hogy a dolog visszaadásáért felelész. Haszonkölcsönbe adottnak pedig sajátosképpen csak akkor tekintjük a dolgot, ha bér fizetése vagy kikötése nélkül kaptad azt használatra. Ha bér is van kikötve, akkor a dolog használatát bérletnek kell tekinteni; a haszonkölcsönnek ugyanis ingyenesnek kell lennie. Továbbá az is, kinél letétbe helyezik a dolgot, a teljesítmény révén lesz kötelezve s perelhető a letéti keresettel (*actio depositi*), ez is a kapott dolog visszaszolgáltatásáért felel. De ez csak azért felelős, ha valamit gonosz szándékkal (*dolo*) követett el, de nem felel hibájáért (*culpa*), azaz hanyagságáért és gondatlanságáért. Így tehát nem felelős az, ki a kevésbé őrzött dolgot lopás folytán elvesztette, mert aki anyag ismerősére bízva holmija őrzését, az saját könnyelműségére vessen. A hitelező is, ki zálogba kap egy dolgot, a teljesítmény által van kötelezve s ő szintén ugyanannak a dolognak, melyet átvett, visszaszolgáltatására perelhető zálogi keresettel (*actio pignoratitia*). Mivel azonban a zálogot mindkettejüknek érdekében adják: az adóséban, hogy könnyebben kapjon pénzt kölcsön, s a hitelezőében, hogy kölcsöne nagyobb biztonságban legyen, elfogadásra jutott az a nézet, hogy elegendő, ha az elfogadó a dolog őrzésében a teljes gondosságot tanúsítja; ha ennek eleget tesz s véletlen eset következtében elveszti a dolgot, nem felelős, s követelése perlésében nem gátolható.

XV.

A szóbeli kötelemelekről.

Szóval jön létre a kötelelem kérdés és felelet által, amikor valaminek adását vagy tevéését stipuláljuk (= ígértetjük) magunknak. Ebből két kereset támad: *condictio*, ha a stipulatio határozott tárgyú, vagy *actio ex stipulatu*, ha határozatlan. Ezt az elnevezést azért használják, mert a stipulus szó régen valami szilárdat jelentett, talán a stipes-ből (törzs, karó) eredőleg.

Régebben ennél a következő szavak voltak szokásosak: Fogadod-e? - Fogadom. Ígéred-e? - Ígérem. Hitedre mondod-e? - Hitemre mondom. Kezeskedel-e? - Kezeskedem. Fogsz-e adni? - Fogok. Meg fogod-e tenni? Megteszem. Nem számít, hogy a stipulatiót latin, görög vagy más nyelven kötötték, akkor, ha a szóbelileg szerződők közül mindegyik érti a nyelvet. Az sem kell, hogy mindketten ugyanazt a nyelvet használják. Csupán egybevágóan kell a kérdésre felelni; sőt két görög latin nyelven is létesíthet kötelelem. Ezek az ünnepélyes szavak azonban csak régebben voltak használatban; később Leo császár kibocsátotta *constitutióját*, mellyel az ünnepélyes kifejezéseket megszüntetve, csupán a mindkét részről fennálló szándékot s közös megállapodást kívánta meg, bármilyen szavakkal fejezték is ezt ki.

Minden stipulatio vagy feltétel nélkül, vagy határidőre, vagy feltételesen megy végbe. Feltétel nélkül, pld. így: „Fogadod-e, hogy adsz öt aranyat?” Ez rögtön követelhető. Időhatározással úgy, hogy a pénz fizetési határidejét is hozzáfűzik a stipulatiohoz, pld.: „Fogadod-e, hogy március elsején tíz aranyat adsz?” - Azzal, amit határidő kitűzésével stipulálnak, az adós rögtön tartozik ugyan, de a határnap eljövetele előtt nem lehet követelni. Még magán azon a napon sem követelhetünk, melyre a stipulatio történt, mert ezt az egész napot a fizető tetszésére kell hagyni. És mielőtt az a nap, melyre ígélet történt, el nem telt, nem is válik bizonyossá, hogy a teljesítés nem történt meg. De ha így stipulálsz: „Fogadod-e, hogy amíg élek, évenként tíz aranyat adsz?” - akkor a kötelelem feltétel nélkülinek tekintendő s állandó hatályú, mivel a

tartozás időponthoz nem köthető. Az örököszt azonban, ha követelné, az egyezményből származó kifogással (*exceptio pacti*) vissza lehet utasítani. Feltételesen történik a *stipulatio*, mikor a kötelelem létrejötté bizonyos esemény bekövetkeztéig elhalasztatik, úgy, hogy a *stipulatio* csak akkor lép érvénybe, ha valami megtörténik, vagy ha nem történik meg. Pld.: „Ha Titius consul lesz, fogadod-e, hogy adsz öt aranyat?” - Ha valaki így *stipulál*: „Ha nem megyek fel a Capitoliumra, fogadod-e, hogy adsz?” - akkor az annak számít, mintha arra szerződött volna, hogy halálakor adjanak neki. Feltételhez kötött *stipulatióból* csak a remény van meg, hogy majdan tartozni fognak nekünk, s magát ezt a reményt örökítjük át, ha előbb ér el a halál, mintsem a feltétel bekövetkezik. A hely meghatározását is bele lehet foglalni a *stipulatióba*, pld: „Fogadod-e, hogy Carthagóban adsz?” - Ez a *stipulatio*, bár feltétel nélkülinek tekintendő, mégis, a dolog természeténél fogva annak az időnek a kötelemben való bevonását jelenti, melyre az ígérőnek szüksége van ahhoz, hogy a pénzt Carthagóban adhassa. Ha tehát valaki Rómában így *stipulál*: „Fogadod-e, hogy ma adsz Carthagóban?” - akkor érvénytelen a *stipulatio*, mert az ígéret teljesítése lehetetlen. A múlt vagy a jelen időre vonatkozó feltételek vagy rögtön érvénytelenné teszik a kötelmet, vagy egyáltalán nem függesztik fel. Pld.: „Ha Titius consul volt”, vagy: „Ha Maevius él, fogadod, hogy adsz?” - Mert ha ezek nincsenek így, érvénytelen a *stipulatio*, ha pedig így vannak, akkor azonnal érvényes. Azok a dolgok ugyanis, melyek természetüknél fogva bizonyosak, nem halaszthatják el a kötelmet, bárha a mi számunkra kétségesek is.

Nemcsak dolgok, hanem cselekmények is lehetnek a *stipulatio* tárgyai, így, ha arra nézve szerződünk, hogy valami megtörténjék, vagy hogy ne történjék meg. Az ilyenféle *stipulatióknál* a leghelyesebb kötbért kikötni, nehogy a *stipulatióban* foglalt összeg bizonytalan lévén, a felperesnek kelljen bizonyítani, hogy mennyi az érdeke. Ha tehát valaki arra köt *stipulatiót*, hogy megtörténjék valami, akkor így kell a kötbért kikötnie: „Fogadod-e, hogy ha ez nem történik így, nekem kötbér címén tíz aranyat adsz?” De ha valaki egy mondatban arra szerződik, hogy bizonyos dolgok megtörténjenek, mások meg ne, akkor a következő záradékot kell csatolni: „Fogadod-e, hogy nekem kötbér címén tíz aranyat fogsz adni, ha valami ezek ellenére megtörténik, vagy nem történik meg?”

XVI.

Két hitelező és adós részvételéről a *stipulatióban*.

A *stipulatióban* mind hitelezőként, mind adósként ketten vagy többen is szerepelhetnek. Hitelezőként úgy, hogy az ígérő (*promissor*) valamennyi hitelező kérdésének feltétele után felel: „Fogadom”. Például, ha két külön-külön *stipulálónak* (kérdezőnek) a kérdésére az ígérő így felel: „Fogadom, hogy mindkettőtöknek adok.” Ha ugyanis először Titiusnak ígért, azután a másik kérdésére felel, akkor a kötelelem is más-más lesz, s nem mondható, hogy ugyanabban a *stipulatióban* két hitelező van. Két vagy több adós ilyenképpen ígér: „Maevius, fogadod-e, hogy adsz öt aranyat? Seius, fogadod-e, hogy adod ugyanazt az öt aranyat?” S erre egyenként felelnek: „Fogadom.” Az ilyesféle kötelmek alapján a hitelezők közül is mindegyiknek az egész jár, viszont az adósok is egyenként az egészhez tartoznak; de mindkét kötelelem ugyanazon egy dolog körül forog, s ha az egyik hitelező megkapja a követelést, illetőleg az egyik adós fizet, ezzel mindegyikre nézve megszünteti a kötelmet, illetőleg mindegyiket feloldja ez alól. Két adós közül az egyik föltétel nélkül, a másik időhatár vagy feltétel kikötésével is kötelezheti magát és az időhatár vagy feltétel nem lehet akadály a kötelezettől a hitelező követelhesen.

XVII.

A rabszolgák stipulációjáról.

A rabszolgának ura személyéből folyólag van joga stipulálni. A hagyaték is legtöbb viszonylatban az elhunyt személyét helyettesíti; úgy, hogy amit a hagyatékhoz tartozó rabszolga az örökség elfogadása előtt stipulatio útján ígértet magának, azt a hagyaték számára szerzi, s ezáltal a leendő örökös számára is. Akár urának, akár magamagának, akár rabszolgatársának, akár pedig személy nélkül stipulál is a rabszolga, urának szerez. Ugyanez áll a gyermekekre is, amíg atyjuk hatalmában vannak, azokra az esetekre, melyekben atyjuknak szereznek. Amikor azonban valami cselekedet a stipulatio tárgya, akkor az csupán a stipuláló személyére érvényes, például amikor a rabszolga köti ki stipulációval, hogy átjárási vagy hajtási szolgáltatást gyakorolhasson, akkor csupán őt magát nem szabad ebben megakadályozni, de nem egyszermind az urát is. Közös rabszolga stipulációjával mindegyik tulajdonosának tulajdonrésze arányában szerez, hacsak azok közül nem egynek a parancsából, vagy név szerint egyikük részére stipulált; ilyenkor csak ennek az egynek szerez. Amit a közös rabszolga stipulált, ha urai közül egyik számára nem szerzheti meg, akkor egészben a másiknak szerzi, pld. ha az a dolog melynek szolgáltatására stipulált, az egyik urának tulajdona.

XVIII.

A stipulációk osztályozásáról.

A stipulációk közül némelyek bíróiak, mások praetoriak, ismét mások vegyesek, úgy praetoriak, mint bíróságiak. Bíróiak azok, melyek csupán a bíró tisztéből származnak: pld. a családsági vagy a szökött rabszolga üldözése ügyében, vagy a vételár visszafizetése tárgyában adott óvadék. Praetoriak azok, melyek merőben a praetor tisztéből erednek, pld. fenyegető kár miatt, vagy hagyományok kiadása tárgyában. A praetori stipulációkat úgy kell érteni, hogy ebben az aedilisek is bennefoglaltatnak, mert ezek is a jogszolgáltatásból folynak. Egyezményesek azok, melyek a két fél megegyezéséből származnak, tehát nem a bíró vagy a praetor parancsából, hanem a szerződést kötő felek megállapodásából; ezeknek annyi fajtája van, mint - mondhatnám - ahányféle lehet a szerződés. Vegyes stipulatio például a gyámolt vagyonának épségbentartására vonatkozó - mert a praetor is parancsolja a biztosítékadást a gyámolt vagyonának épségben megőrzésére nézve, s néha a bíró is, ha a dolog másképp nem intézhető el; vagy ilyen a jóváhagyásra vonatkozó (de rato) stipulatio is.

XIX.

Az érvénytelen stipulációkról.

Minden tulajdonunkban levő dolog lehet stipulatio tárgya, akár ingó, akár ingatlan. De ha valaki oly dolog adását ígérteti stipulációval, mely a természet világában nincs vagy nem is lehet, pld. Stichust, ki már nem él, vagy a hippocentaurust, amely nem létezhet, akkor a stipulatio érvénytelen. Ugyanez áll akkor is, ha valaki szent, vagy a holtak tiszteletével kapcsolatos dolognak adását stipulálta, melyet közönséges jog alá tartozónak vélt, vagy nyilvános dologét, mely a nép állandó használatára van rendelve mint a fórum és a színház, vagy rabszolgának vélt szabad emberét, vagy olyan dologét, melyre nézve nincs szerzőképessége, vagy a saját dolgáét. És a stipulatio függőben sem marad azért, mert a nyilvános dolog esetleg magánjelleget válhat, vagy a szabad ember rabszolgaságba kerülhet, vagy a stipuláló megszerezheti a szerzőképességet, vagy a dolog megszűnhet a stipulálóé lenni: hanem a szerződés nyomban érvénytelen. Ezzel szemben viszont, ha kezdetben a dolog érvényesen

lehetett stipulatio tárgya, viszont később a fentebb említett állapotok valamelyikébe jut, az adós közreműködése nélkül, akkor a stipulatio érvénye megszűnik. Már kezdettől fogva érvénytelen az ilyen stipulatio: „Fogadod-e, hogy nekem adod Lucius Titiust, ha rabszolgává lesz?”, - és az ehhez hasonlóak, mert az olyan dolgok, melyek természetüknél fogva tulajdonbavétel alól ki vannak véve, kötelem tárgyai egyáltalában nem lehetnek. Ha valaki azt fogadja, hogy más fog adni vagy tenni valamit, akkor nem lesz kötelezve; pld. ha azt ígéri, hogy Titius ad öt aranyat; viszont, ha azt fogadja, hogy ő majd kieszközli, hogy Titius adjon, akkor kötelezve van. Ha valaki más javára stipulál, mint akinek hatalma alá van vetve, az érvénytelenül ügyködik. Már a teljesítést nyilván át lehet irányítani egy családonkívüli személyre is (ha pld. így stipulál valaki: „Fogadod-e, hogy nekem vagy Seiusnak adni fogsz?”): úgy, hogy a követelést ugyan a stipuláló szerzi meg, de teljesíteni, akár az ő ellenére is, Seiusnak is lehet, s a kötelem alóli szabadulás ipso iure beáll; neki viszont Seius ellen megbízási keresete (actio mandati) van. Ha valaki a maga és más számára, kinek hatalma alá vetve nincsen, tíz aranyat stipulált, érvényes a stipulatio, arra nézve azonban kétségek merültek fel, hogy a stipulációban foglalt egész összeg jár-e, vagy csak a fele? Az a nézet győzött, hogy csupán a fele illeti a stipulálót. Ha hatalmadnak alávetett egyén számára stipulálsz valamit, azt magadnak szerzed, mert a te szavad mintegy a fiadé, éppúgy, mint ahogy a fiad szava is a tiednek számít azokra a dolgokra nézve, melyeket ő neked szerez. Érvénytelen a stipulatio ezenkívül akkor is, ha valaki arra, ami iránt megkérdezték, nem felel, pld. ha valaki azt stipulálja, hogy te tíz aranyat adj neki, te pedig ötöt ígérsz, vagy megfordítva; vagy, ha ő feltétel nélkül stipulál, te pedig feltételesen ígérsz, vagy fordítva; de ez csupán akkor áll, ha ezt ki is fejezted, pld. ha valakinek, ki feltétel mellett vagy határnap kikötésével stipulál, azt feleled, hogy: „...a mai nap fogadom”. Ha u. i. csak azt feleled „ígérem”, akkor úgy tekinthető, hogy röviden ugyanarra a határnapra vagy ugyanaz alatt a feltétel alatt fogadtad, mert nem szükséges a feleletben mindazt megismételni, amit a stipuláló mondott. Ugyancsak érvénytelen a stipulatio, ha olyantól kötsz ki stipulációval valamit a magad számára, ki a te hatalmad alá tartozik, vagy ha ez stipulál tőled. A rabszolga nemcsak urával, hanem mással szemben sem állhat kötelezettségben, a családi hatalom alatt levő fiúk viszont állhatnak másokkal szemben kötelezettségben. Néma nyilvánvalólag sem nem stipulálhat, sem nem ígérhet; ez a süketekre nézve is el van fogadva, mert aki stipulál annak az ígérő szavait, aki pedig ígér, annak a stipuláló szavait hallania kell. Ebből kitűnik, hogy nem arról beszélünk, ki nagyot hall, hanem arról, ki egyáltalán nem hall. Az örült semmiféle ügyet sem vihet, mert nem érti, hogy mit cselekszik. A gyámság alatt álló serdületlen minden ügyletet jogérvényesen intézhet, de úgy, hogy amikor gyámi hozzájárulás szükséges, akkor közreműködjék a gyám, t. i., ha ő vállal kötelezettséget; mástól u. i. gyámja hozzájárulása nélkül is szerezhet magának követeléseket. Amit a serdületlenekről mondottunk, az azokra áll, kiknek már van valamelyes értelmük; mert a csecsemő és a hozzá közelálló kisgyermek nem sokban különbözik az örülttől, az ilyenkorú gyermekeknek u. i. nincs meg a kellő értelmi képességük. De a csecsemőkorhoz közelállókkal kapcsolatban egy kedvezőbb jogmagyarázat alakult ki, úgy, hogy ugyanaz a jog álljon fenn rájuk nézve, mint azokra, akik a serdült korhoz állnak közel. Az atyja hatalma alatt álló serdületlen még atyja hozzájárulásával sem lehet kötelezve. Ha a kötelemhez lehetetlen feltételt fűznek, a stipulatio érvénytelen. Lehetetlen téltételnek azt kell tekinteni, melynek bekövetkeztét a természet rendje kizárja; pld. ha valaki így szól: „Fogadod-e, hogy adsz, ha ujjammal az eget megérintem?” De ha így kötik a stipulatiót: „Fogadod-e, hogy adsz, ha ujjammal nem érintem az eget?” - akkor a kötelmet feltétel nélkül létrejötnék kell tekinteni, s ezért rögtön követelhető. Nem érvényes a távollevők között kötött stipulatio sem. Mivel azonban ez a perlekedő természetű embereknek anyagot szolgáltathat pereskedésre, s esetleg idő múltán olyan ellenvetéseket hozhatnak fel, hogy vagy ők maguk, vagy ellenfeleik nem voltak jelen, ezért constitutióinkban, melyet a caesareai ügyvédekhez intézve a perek eldöntésének meggyorsítása végett adtunk ki, elrendeltük, hogy

az olyan okiratoknak, melyek a felek jelenlétét jelzik, mindenképpen hitelt kell adni, hacsak az, ki ilyen gonosz kifogásokat támasztott, nyilvánvaló bizonyítékokkal, írás vagy alkalmas tanúk útján, nem igazolja, hogy azon az egész napon keresztül, melyen az okmány készült, ő maga vagy ellenfele más helyen volt. Halála utánra régebben senki sem stipulálhatott magának szolgáltatást, valamint annak halála utánra sem, kitől az ígéretet szerezte. Az, aki másnak a hatalmában volt, szintén nem stipulálhatott ura halála utáni időre, mert az ő beszédét úgy tekintették, mint atyja vagy ura szavait. Sőt, ha valaki úgy stipulált: „halálom előtti napon”, vagy „haláloed előtti napon?” - akkor is érvénytelen volt a stipulatio. De mivel, mint már mondtuk, a stipulatiók a szerződők megegyezéséből veszik érvényüket, helyesnek láttuk, hogy a jogéletnek ezen a pontján is megtegyük a szükséges javítást, úgy, hogy a stipulatio érvényes legyen, akár a stipuláló vagy ígérő halála utánra, akár halála előtti napra szól is a stipulatio. Ha valaki így stipulál: „Fogadod-e, hogy ma adsz, ha majd a hajó Ázsiából megérkezik?” - érvénytelen volt a stipulatio, mert fonákul volt fogalmazva. Mivel azonban a fennkölt emlékü Leo császár a hozományok ügyében kötött ugyanilyen fonákul fogalmazott stipulatiót nem tartotta elvetendőnek, ezért mi is helyesnek láttuk, hogy ezt is teljes hatállyal ruházzuk fel, úgy, hogy ne csak a hozományoknál, hanem mindig legyen érvényes az így szerkesztett stipulatio. Az ekként megfogalmazott stipulatio, mikor pld. Titius így szól: „Fogadod-e, hogy adsz, mikor meghalok”, vagy „mikor meghalsz?” - régen is használatban volt, s ma is érvényes. - Hasonlóképp harmadik személy halála utáni időre is érvényesen stipulálhatunk. Ha az okiratban az áll, hogy valaki „ígért”, akkor úgy kell tekinteni, mintha ez megelőzőleg feltett kérdésre volna a felelet. Amikor több dolog van egy stipulációban összefoglalva s az ígérő egyszerűen azt feleli: „Fogadom, hogy adok” - akkor mindenikre nézve kötelezve van. Ha viszont azt fogadja, hogy ezek közül egyet vagy néhányat fog adni, akkor a kötelelem azokra nézve, melyeket ígért, létrejön; a több stipulációból u. i. egy vagy egyesek létrejöttéknek tekinthetők, mert a kérdést is, a feleletet is egyes dolgokra külön kell fogalmaznunk. Más javára, mint fentebb mondtuk, senki sem stipulálhat; ezeket a kötelemekeket u. i. azért találták ki, hogy kiki magamagának szerezze meg azt, ami érdekében áll; hogy pedig másnak adjanak valamit, ahhoz nem fűződik a stipuláló érdeke. Mégis, ha valaki ezt akarná tenni, hasznos lesz kötbért kikötnie, hogy ha nem úgy történnék valami, ahogy megegyeztek, esedékes legyen a kötbérikötés az ő számára is, kinek semmi érdekeltsege sincsen. Amikor u. i. kötbért köt ki valaki, akkor nem azt nézik, hogy mennyi az érdeke, hanem hogy mekkora összeg volt kikötve a stipulációban. Ha tehát valaki azt stipulálja, hogy Titiusnak adjanak, akkor az nem érvényes; de ha a kötbérre vonatkozólag hozzáfűzi: „Ha nem adsz, fogadod-e, hogy ennyi, meg ennyi aranyat adsz?” - akkor hatályba lép a stipulatio. De ha valaki úgy stipulál a más számára, hogy az magának is érdekében áll, akkor érvényes a stipulatio. Ha u. i. valaki, aki egy gyermek felett gyámságot kezdett gyakorolni, az ügykezelést gyámtársának átengedte, és stipulált arra nézve, hogy a gyámolt vagyona épségben fog maradni, érvényes a kötelelem, mert a stipulálónak érdekében áll, hogy megtörténjék, amit stipulált, mert, ha amaz a vagyont rosszul kezelné, ő lenne kötelezve a gyámolttal szemben. Ha tehát valaki azt ígérteti magának, hogy ügyvivőjének adjanak valamit, a stipulatio érvényes. És ha valaki hitelezője számára stipulál olyasmit, amiben maga is érdekelve van, pld. annyiban, hogy saját kötbére ne váljék esedékessé, vagy, hogy a zálogba adott jószágát el ne idegenítsék, érvényes lesz a stipulatio. Megfordítva, ha valaki azt ígéri, hogy más cselekszik valamit, akkor nincs kötelezettségi viszonyban, hacsak maga kötbért nem ígért. Továbbá senki sem stipulálhat egy dolgot, mely majd az övé lesz, arra az esetre, amikor majd az övé lesz. Ha más dologra gondolt a stipuláló és másra az ígérő, éppúgy nem támad kötelelem, mintha a kérdésre feleletet sem adtak volna; például, ha valaki tőled Stichus rab-szolgát stipulálja magának, te pedig Pamphilusra gondoltál, kiről azt hitted, hogy Stichusnak hívják. Amit valaki erkölcstelen célzattal ígért, pld. ha valaki emberölés vagy szentségtörés elkövetését ígéri, az nem érvényes.

Ha valaki feltétel mellett stipulál a maga részére valamit, bár még a feltétel beállta előtt meghalt, az örökös a feltétel későbbi beállta után perelhet. Ugyanez áll az ígérő részéről is. Aki azt stipulálta, hogy ebben az évben vagy ebben a hónapban kapjon valamit, az nem követelhet érvényesen az év vagy hónap teljes leforgása előtt. Ha telek vagy rabszolga adására kötsz stipulatiót, nem indíthatsz rögtön keresetet, csak annyi idő elmúltá után, amennyi alatt a szolgáltatás megtörténhetett volna.

XX.

A kezesekről.

A stipulatio-adósért (promissor) mások is szoktak kötelezettséget vállalni, kiket kezeseknek neveznek; ezeket az embereket akkor szokták alkalmazni, mikor arról akarnak gondoskodni, hogy követelésük hathatósabban legyen biztosítva. Kezeseket mindenfajta kötelemmel kapcsolatban lehet alkalmazni, tehát akár a teljesítmény által, akár szóval, akár írással, akár megegyezéssel létrejött szerződés mellett. Még az sem tesz különbséget, hogy az a kötelem, melyben a kezes szerepel, civiljogi-e vagy természetes, olyannyira, hogy még rabszolgáért is kötelezheti valaki magát, akár idegen az, ki a rabszolgától kezeset kap, akár maga a tulajdonos kapja arra vonatkozólag, amivel neki a rabszolga naturaliter tartozik. A kezes nemcsak magára nézve vállal kötelezettséget, hanem hátrahagyott örökösét is kötelezi. A kezességvállalás akár megelőzi, akár követheti is a kötelezettségvállalást. Ha több kezes van, akárhányan vannak is, egyenként az egészért vannak kötelezve; a hitelező tehát tetszése szerint attól követelheti az egészet, akitől akarja. Azonban divus Hadrianus leveléből folyólag a hitelezőt kényszeríteni lehet, hogy minden egyes kezestől, kik a litis contestatio idején fizetéképesek, csak a megfelelő részt követelje. Ha tehát valaki a kezesek közül abban az időben nem fizetéképes, ez a többieket terheli. Ha ellenben az egyik kezestől az egészet megkapta a hitelező, akkor csupán ennek a kára lesz, ha az, kiért kezeskedett, nem tud fizetni; az ilyen magára vessen, hiszen segíthetett volna magán divus Hadrianus levele alapján s kívánhatta volna, hogy vele szemben csak a része erejéig adják a keresetet. Többre, mint amennyivel az tartozik, kiért kötelezettséget vállaltak, nem lehet kötelezni a kezeseket; az ő kötelemük u. i. a főkötelem járuléka, s nem tartalmazhat többet a járulék, mint a fődolog. Ellenkezőleg, úgy hogy kevesebbrel tartozzanak, kötelezhetők. Ha tehát az adós tíz aranyat ígért, a kezes érvényesen vállalhat kötelezettséget öt erejéig; de megfordítva nem lehet kötelezve. Hasonlóképpen: ha az adós feltétel nélkül ígért, a kezes ígérhet feltétel mellett, de ellenkezőleg nem teheti. Nemcsak a mennyiség, hanem az idő szempontjából is értendő a több és a kevesebb, mert több az, ha valaki rögtön ad valamit, kevesebb, ha bizonyos idő múlva. Amit a kezes az adósért kifizetett, annak a visszaszerzésére megbízási keresete van. Görögül leginkább így szokták a kezességet létesíteni: Τη εμη πιστει χελενω, λεγω, υελω (Hítemre parancsolom, mondom, akarom) vagy βονλομοι (akarom), sőt ha φημι-t (mondom) mondott is, az annyit számít, mintha azt mondta volna: λεγω. Tudnivaló, hogy a kezesek stipulatioiban általában el van fogadva, hogy mindaz, ami úgy van írásba foglalva, mint megtörtént dolog, az megtörténtnek is tekintetik. Ezért az a szabály, hogy ha valaki írásba adta, hogy kezességet vállalt, akkor úgy tekintetik, mintha a formaságnak eleget tett volna.

XXI.

Az írásbeli kötelmekről.

Valamikor írásból keletkezett az a kötelem, melyről azt mondták, hogy az adós nevének beírásával jön létre. Az ilyesféle követelések ma már nem szokásosak. Természetesen ha valaki írást ad róla, hogy tartozik, olyan pénzre vonatkozólag, melyet neki nem számoltak le, hosszabb idő múlva nem emelheti a pénz le nem számolására vonatkozó kifogást (*exceptio non numeratae pecuniae*), mint ezt gyakran elrendelték a constitutiók. Így történik, hogy még ma is az írásból folyólag lesz kötelezve az ilyen ember, miután tudniillik többé nem indíthat panaszkeresetet a pénzeszámlás elmaradása miatt; ilyenkor ebből az írásból ered a *condictio*, hiszen szóbeli kötelem nincs. A hosszú idő ennek a kifogásnak alkalmazásánál azelőtt császári rendeletek értelmében öt évre terjedt; hogy azonban a hitelezők sokáig ki ne legyenek téve a kifogásnak, mely talán jogos követelésüktől fosztaná meg őket, *constitutió*kkal ezt az időt szűkebbre szabtuk, úgy, hogy két évnél továbbra az ilyen kifogás nem terjedhet.

XXII.

A megegyezésen alapuló kötelmekről.

Megegyezéssel jön létre a kötelem adásvétel, bérlet, társaság és megbízás esetén. Azért mondjuk, hogy e módokon pusztán megegyezéssel kötik a szerződést, mert sem írásra, sem a felek jelenlétére, sem valamiféle átadásra nincs szükség ahhoz, hogy a kötelem érvényt nyerjen, hanem elég, ha az ügyletkötők megegyeznek. Éppen ezért a távollevők között is köthetők ezek az ügyletek, például levél vagy küldönc útján. Az efféle szerződésekben az egyik a másikkal szemben arra van kötelezve, hogy amivel egymásnak az igazság és méltányosság alapján tartoznak, azt szolgáltatassák, míg a szóbeli kötelmeknél az egyik csupán ígéretet fogad el (*stipulál*), a másik csupán ígér.

XXIII.

Az adásvételről.

Az adásvétel megtörténik, mihelyt a felek az árra nézve megegyeznek, bár a vételárat még ki sem fizették és foglalót sem adtak. Amit u. i. foglaló címén adnak, az a megkötött adásvétel bizonyítéka. Ez azonban csupán azokra az adásvételekre vonatkozólag áll, melyeket írásba foglalás nélkül kötöttek, mert az ilyen adásvételeknél semmi újítást sem hoztunk be. Az írásbeliekénél azonban elrendeltük, hogy az adásvétel csak akkor jön létre, ha a vételi okiratot elkészítették, akár a szerződők saját kezével írva, akár ha más írta, a szerződő fél által aláírva, illetőleg ha jegyző készítette, akkor, ha az irat záradékkal el van látva és a felek által aláírva. Amíg ezekből bármi hiányzik, helye van a meggondolásnak s a vevő, valamint az eladó büntetéspénz fizetése nélkül visszaléphet a vételtől. Mindazáltal büntetéspénz nélkül csak akkor engedjük meg nekik a visszalépést, ha foglaló címén még semmit sem adtak; mert ha ez megtörtént, akár írásban, akár írás nélkül kötötték az eladást, a szerződés teljesítésétől vonakodó, ha ő a vevő, elveszti, amit adott, ha pedig ő az eladó, a kétszerest kell neki fizetni, jóllehet, a foglalóra nézve nincs semmi kikötve. Mindenekelőtt az árat kell megállapítani, mert ár nélkül nincs vétel. Még pedig az árnak határozottnak kell lennie. Egyébként a régiek között erős kétségek voltak az iránt, hogy vajon érvényes-e a vétel, ha egyesek között az a megállapodás van, hogy a vétel azon az áron történjék, amennyire Titius a dolgot becsülni fogja. Döntvényünk ezt úgy szabályozta, hogy amikor úgy van az eladás megállapítva, hogy: „amennyire ez és ez becsülni fogja”, akkor a szerződés e feltevés értelmében álljon meg,

nevezetesen úgy, hogy ha az, kit megneveztek, az árat megállapította, mindenben az ő döntése szerint kell a vételárat is fizetni, a dolgot is szolgáltatni, hogy az eladás érvényt nyerjen, mikor is a vevő vételi (ex empto), az eladó eladási (ex vendito) keresettel perelhet. Ha pedig az, akit kijelöltek, nem akarja vagy nem tudja az árat megállapítani, akkor az eladás érvénytelen, mert vételárat nem állapítottak meg. Ezt a jogszabályt, melyet az eladásokra hoztunk be, nem lehetetlen a bérleti szerződésre is átvinni. Továbbá az ár készpénzben kell, hogy álljon. Hogy állhat-e más dolgokból, például, hogy rabszolga, telek vagy tóga lehet-e az ára valaminek, az nagyon vitás volt. Sabinus és Cassius úgy vélték, hogy az ár más dologban is megállapítható; ezért szokták közönségesen azt mondani, hogy az adásvételt a dolgok cseréjével kötik s ez az adásvétel legrégebb fajtája; bizonyítékul felhozták Homerus görög költőt, ki valahol mondja, hogy az achivok serege bizonyos dolgok cserélésével bort vett magának; a következő szavakkal:

A fürtös görögök ott borítottak vettek,
Vagy ragyogó vassal, vagy rézzel fizettek,
Némelyike bőrrel, másika tulokkal,
Volt, aki foglyokkal.

A másik iskola képviselői ellenkezőleg vélekedtek s úgy gondolták, hogy más a dolgok cserélése és más az adásvétel. Különböző is a dolgok cseréjénél nem lehet megállapítani, hogy melyik dolgot adták el és melyiket szolgáltatott vételár fejében; már pedig a józan ésszel nem fér össze, hogy mindkettőt egyszerre eladottnak s vételárképpen adottnak is tekintsük. Így méltán lett uralkodóvá Proculus véleménye, ki a cserét sajátos, az adásvételtől független szerződésformának tekinti, mivel őt is támogatják más homerusi versek, meg aztán erősebb okfejtésekkel is érvel. Ezt a régebbi császárok is elfogadták s a mi Digestáinkban is bővebben van szó róla. Amikor pedig a felek az adásvételt megkötötték (ami, miként mondtuk, megtörténik írás nélküli szerződésnél, mihelyt az árban megállapodtak), az eladott dolog kockázatát rögtön a vevő viseli, bár a dolog neki még át sincs adva. Ha tehát a rabszolga meghalt vagy testének valamely részében sérülést szenvedett, vagy az épületek egészben vagy részben tűzvész által megemésztettek, vagy a telket a folyam ereje részben vagy egészben elsodorja, vagy az a vizek áradása s forgószéltől kidőlt fák miatt sokkal kisebb, illetőleg silányabb lett: ez a vevő kára, kinek a vételárat meg kell fizetnie, még ha a dolgot meg sem szerezte is. Ami u. i. az eladó szándékos vagy gondatlan magatartása nélkül történik, azért ő nem felelős. Viszont, ha a vétel után a telek hordalék folytán valamivel megnövekedett, az a vevő haszna; mert azénak kell a nyereségnek is lenni, ki a veszélyt viseli. Ha az eladott rabszolga megszökött vagy ellopták, de úgy, hogy ebben az eladó sem szándékosan, sem gondatlanul nem játszott közre, akkor azt kell tekintetbe venni, hogy őrzését az átadásáig magára vállalta-e az eladó. Ha u. i. elvállalta, akkor az ő veszélyére történt ez az eset; de, ha nem vállalta, akkor mentes lesz. Ugyanez értendő a többi állatokra s más dolgokra is. Mindenesetre azonban tulajdoni keresetét s condictióját át kell ruházni a vevőre, mert hisz mindaddig, míg a dolgot a vevőnek át nem adta, ő a tulajdonos. Ugyanez áll a lopás és a jogtalan károkozás miatti keresetekről is. A vételt mind feltétellel, mind enélkül meg lehet kötni. Feltétellel például így: „Ha Stichus bizonyos időn belül megnyeri tetszésedet, eladom neked ennyi meg ennyi aranyért.” Felszentelt s vagy temetőül szolgáló, valamint nyilvános jellegű területeket, például fórumot, császári palotát, tudva hiába akarna megvenni bárki is; de, ha az eladó megcsalta őt s mint magánjog alá eső, illetőleg világi dolgot vette meg, akkor vétel címén (ex empto) lesz keresete azon az alapon, hogy nem jutott a dolgok háborítatlan birtokába, annak az érdeksérelemnek megtérítésére, mely az ő becsapásából rá nézve előállott. Ugyanez áll, ha szabad embert vett rabszolgaképpen.

XXIV. A bérletről.

A bérlet nagyon közel áll az adásvételhez s azonos jogszabályok alá esik. Amint az adásvétel létrejön, ha a felek a vételárra nézve megegyeznek, úgy a bérletet is akkor kell megkötöttnek tekinteni, ha a bérösszeg meg van állapítva. A bérbeadót az *actio locati*, a bérlőt az *actio conducti* illeti meg. Amit fentebb mondtunk arról az esetről, ha a vételár megállapítása másnak becslésére volt hagyva, ugyanez áll a bérletre is, ha a bérösszeg meghatározását a felek másvalakinek a becslésére bízták. Ha tehát valaki ruháját átadja a ruhatisztítónak tisztítás és megőrzés, vagy szabónak javítás végett anélkül, hogy a bért rögtön megállapították volna, hanem úgy, hogy majd később fizet annyit, amennyire nézve megegyeznek, akkor köztük tulajdonképpen nem bérleti szerződés jön létre, hanem az ügyletből folyólag *actio praescriptis verbis* kell adnunk. Továbbá amint szélteben vitáztak azon, hogy a dolgok cseréje folytán adásvétel jön-e létre: ugyanígy gyakran felmerült ez a kérdés a bérletnél is akkor, ha például valaki neked használatra vagy gyümölcsöztetésre bizonyos dolgot adott s tőled azért viszont más dolgot kapott használatra vagy gyümölcsöztetésre. A döntés az lett, hogy ez nem bérlet, hanem más, külön szerződésfajta. Ha pl. valakinek van egy ökre s a szomszédjának is egy és megegyeznek, hogy bizonyos munka elvégzésére tíz-tíz napra átengedik egymásnak az ökröket s az egyik ökröt a másik félnél megdöglött, akkor sem *locati* vagy *conducti*, sem *commodati* akciónak nincs helye, mivel az átengedés nem volt ingyenes, hanem *praescriptis verbis* akcióval kell perelniök. Az adásvétel és a bérlet annyira rokonok egymással, hogy némely esetben fel szokott merülni az a kérdés, hogy adásvételt kötöttek-e a felek vagy bérletet. Így van ez például azoknak a telkeknek esetében, melyeket egyeseknek állandó gyümölcsöztetésre adnak, tehát úgy, hogy mindaddig, míg értük a bért, illetőleg járadékot a tulajdonosnak megfizetik, nem szabad azt visszavenni sem magától a bérlőtől, sem az örökösétől, sem senkitől, kinek a bérlő vagy örököse azt a telket eladta vagy elajándékozta vagy hozományul adta vagy más címen elidegenítette. De mivel a régiek kételkedtek s az efféle szerződést némelyek eladásnak, mások bérletnek tekintették, keletkezett Zeno császár törvénye, mely az örökhaszonbérleti szerződésnek (*emphyteusis*) külön jelleget adott, mely sem a bérbeadáshoz, sem az eladáshoz nem hajlik és külön egyezményekre támaszkodik; ha pedig valamire nézve a felek megállapodnak, azt úgy kell tekinteni, mint a szerződés természetes kiegészítő részét. Ha viszont a dolog kockázatára nézve nem történt megegyezés és az egész dolog elenyészte következett be, akkor a tulajdonost fogja a veszély terhelni; ha pedig csak egy részéé, akkor az *emphyteuticarius* érje a kár. E jogot alkalmazzuk mi is. *Vita* tárgya továbbá, hogy ha Titius megegyezett az ötvössel, hogy az neki saját aranyából bizonyos súlyú és alakú gyűrűket készítsen s ezért - teszem - tíz aranyat kapjon, akkor adásvételt vagy bérszerződést kötöttek-e? Cassius azt mondja, hogy az anyagra nézve adásvételt, a munkára bérszerződést kötöttek. De győzött az a nézet, hogy csak adásvételt kötöttek. De, ha saját aranyát adta Titius s a munkáért bért kötöttek ki, nem kétséges, hogy ez bérszerződés.

A bérlőnek mindent a bérszerződés kikötései szerint kell csinálnia és ami ezekből kimaradt, azt a jog és méltányosság szerint kell teljesítenie. Aki ruhák, ezüst vagy szarvasmarha használatáért bért adott vagy ígért, attól olyan örízet kívántatik meg, mint amilyent a leggondosabb családátya saját dolgaival szemben tanúsít. Ha ezt teljesítette s valami véletlen eset folytán elveszti a dolgot, annak visszaadásáért nem felel. Ha a bérlő a bérlet ideje alatt meghal, örököse a bérleti időre ugyanolyan joggal követi őt.

XXV.

A társasági szerződésről.

Társaságra szoktunk lépni vagy az egész vagyona kiterjedőleg - amit a görögök külön névvel: *χοινοπρῶξις*-nak (közös ügyvitelnek) neveznek - vagy pedig egy bizonyos ügyre vonatkozólag, így rabszolgák vétele és eladása, vagy olaj, bor és gabona vétele és eladása végett. Ha a felek a nyereség és veszteség megosztására vonatkozólag külön nem egyeztek meg, akkor mind a nyereségben, mind a veszteségben egyenlő részesedést kell érteni. Ha a részesedést megjelölték, akkor ezt kell szem előtt tartani, mert sohasem volt kétséges, hogy a megállapodás érvényes, ha ketten akként egyeznek meg, hogy az egyiket illesse a kár és haszon kétharmada, a másikat a harmadrésze. Már arra a megegyezésre nézve joggal merült fel a kérdés, hogy érvényes-e, mikor Titius és Seius úgy egyeztek meg, hogy Titius illesse a haszon kétharmada és a kár egyharmada, Seius a kár kétharmada és a haszon harmadrésze? Quintus Mucius úgy vélte, hogy az ilyen megegyezés ellentétes a társasviszony természetével, s ezért nem tartható érvényesnek. Ellenkezőleg vélekedett Servius Sulpicius, kinek véleménye általánossá lett, mivel a társasviszonyban gyakran olyan értékes egyesek működése, hogy igazságos dolog őket jobb feltételekkel venni fel a társaságba. Mert nem kétséges, hogy úgy is lehet társi viszonyra lépni, hogy az egyik pénzzel járuljon hozzá, a másik ne, s a nyereség mégis közös legyen, mivel a munka gyakran felér a pénzzel. És annyira szembehelyezkedtek Quintus Mucius véleményével, hogy oly egyezményt is megengedtek, mely szerint valaki a nyereségben részesüljön, de a veszteséget ne viselje, amit magához következetesen Servius is elfogadott. Ezt azonban úgy kell érteni, hogy ha bizonyos dologban nyereség, a másikban veszteség állt elő, akkor kiegyenlítve csupán a maradékot kell nyereségnek tekinteni. Az kétségtelen, hogy ha az egyik viszonylatban meghatározták a részesedés arányát, például csak a nyereségre, vagy csak a veszteségre vonatkozólag - a másikra nézve pedig elmulasztották: akkor az utóbbiban is ugyanazt az arányt kell megtartani. Fennmarad a társaság mindaddig, míg a felek ugyanabban a megegyezésben megmaradnak; de mihelyt valaki felmondja a társaságot, a társasviszony feloszlik. Ha azonban valaki csalárdul azért mondja fel a társaságot, hogy valami felmerülő nyereséget egyedül maga kapjon meg, pld. az egész vagyona vonatkozó társaság tagja, örökösévé léve valakinek, azért mondja fel a társasviszonyt, hogy a hagyatékot egymaga nyerje el, kényszerül nyereségét megosztani; de, ha valami más nyereség éri, amit nem sejtett, az egyedül őt illeti; viszont az, kinek felmondták a társaságot, magának szerzi mindazt, amit a társasviszony felmondása után szerez. Feloszlik a társaság a társ halálával is, mert aki társasviszonyra lépett, az meghatározott személyt választott. Sőt, ha többek megegyezéséből jött is létre a társaság, egy társ halála folytán feloszlik, bárha a többiek életben maradnak is, ha csak a társaság létesítésekor másban nem egyeztek meg. Ugyancsak, ha a társaságot meghatározott ügyre nézve kötötték, s az ügyet lebonyolították, megszűnik a társaság. Nyilvánvaló, hogy vagyonekobbzás miatt is felbomlik a társaság, t. i. akkor, mikor a társtól egész vagyonát elkobozzák; mihelyt ugyanis helyébe más lép, őt meghaltnak kell tekinteni. Ugyancsak feloszlik a társaság, ha a társak közül egy, adósságai terhétől nyomva, vagyonát átengedte a hitelezőknek, s ezért köz- vagy magántartozásai miatt vagyonát eladják. De ebben az esetben, ha még mindig fennáll a társaságra vonatkozó megegyezésük, új társaság alakul. Felmerült az a kérdés, hogy vajon az egyik társ a másiknak - a letéteményes mintájára - csak abban az esetben legyen-e felelős a társasági kereset (pro socio actio) értelmében, ha valami csalárdságot követett el, vagy gondatlanságért (culpa) is, azaz nemtörődomség és hanyagság miatt; győzött az a nézet, hogy gondatlanságért is felelős. A gondatlanságot azonban nem a legszorgosabb gondossághoz kell mérni, mert elég, ha a társ a közös ügyekben annyi gondosságot tanúsít, mint amilyent a saját dolgaiban szokott. Mert aki kevésbé gondos társat választott, az magára vessen.

XXVI. A megbízásról.

Megbízás ötféle módon jöhet létre: vagy a maga érdekében ad valaki neked megbízást, vagy a saját és te érdekedben, vagy csak a máséban, vagy a maga és más érdekedben, vagy a tiedben és máséban. De ha csupán a magad érdekében bíz meg valaki, akkor felesleges a megbízás s ezért belőle köztetek sem kötelelem, sem megbízási kereset nem támad. Csupán a megbízó érdekében jön létre a megbízás, ha megbíz valaki, hogy ügyeit intézd, pl. hogy számára földet végy, vagy nevében vállalj kötelezettséget. A tiédben és a megbízóéban, ha azzal bíz meg, hogy kamat kikötésével pénzt kölcsönözz valakinek, ki azt az ő (a megbízó) dolgára fogja fordítani; vagy mikor te be akarod őt perelni kezességéből kifolyólag és megkér, hogy a főadóst pereljed az ő (a megbízó) veszélyére, vagy hogy az ő felelősségére fogadj el stipulatio-ígéretet olyantól, kit ő utalt hozzád adóssága fejében. Csak másnak érdekében történik a megbízás, ha téged azzal bíz meg, hogy Titius ügyeit vigyed, vagy Titiusnak földet végy, vagy Titiusért kezességet vállalj. A maga és más érdekedben, ha maga és Titius közös ügyeinek intézésével bíz meg valaki, vagy hogy neki és Titiusnak földet vásárolj, vagy hogy az ő és Titius javára kezességet vállalj. A magad és másvalakinek az érdekedben, ha azzal bíz meg, hogy Titiusnak kamatra hitelezz; mert, ha azzal bíz meg, hogy kamatmentesen kölcsönözz, akkor csak más érdekedben van a megbízás. A te magad érdekedben van a megbízás például, ha arra bír rá valaki, hogy pénzedet inkább földek vásárlására fordítsd, mintsem hogy kamatra kölcsön add, vagy megfordítva, hogy inkább kamatra kölcsönözd ahelyett, hogy földbirtok vásárlására fordítanád. Ez a fajta megbízás inkább tanács, mint megbízás s éppen ezért nem is kötelező, mert a tanácsadásból kifolyólag senki sem kerül megbízási kötelezettségbe, még akkor sem, ha a tanács nem használt annak, akinek adták, mert mindenkinek szabadságában áll megvizsgálni, hogy a tanács hasznára lesz-e? Ha tehát gyümölcsetlenül heverő pénzed van otthon s arra biztatott valaki, hogy rajta bizonyos dolgot megvégy, vagy hogy add kölcsön, akkor még akkor sem lesz kitéve a megbízási keresetnek, ha nem volt számodra hasznos dolog azt a dolgot megvenni vagy hitelt nyújtani. Ez pedig annyira így van, hogy kétségbe vonták, vajon felelős-e a megbízásért az, ki azzal bízott meg, hogy Titiusnak kamatra pénzt kölcsönözz; ez ügyben azonban Sabinus nézete győzött, mely szerint ebben az esetben kötelelem származik a megbízásból, minthogy másképpen nem hiteleztél volna Titiusnak, ha ezzel meg nem bíztak volna. Az a megbízás sem kötelező, amely a jó erkölcsökkel ellentétben van; például ha Titius megbíz, hogy lopj, vagy kárt csinálj, vagy jogtalanságot kövess el. Mert ha ezekért a cselekményekért netalán büntetést fizettél is, még sincs Titiussal szemben semmiféle kereseted.

Az, ki a megbízást végrehajtja, nem lépheti túl megbízása határait. Ha pl. valaki száz arany erejéig bízott meg azzal, hogy telket végy, vagy hogy Titius helyett kezességet vállalj, akkor nem vehetsz többért, sem nagyobb pénzüsszegre nem állhatsz jót; másképpen nem illet meg ellene a megbízási kereset. Sőt Sabinus és Cassius egyenesen úgy vélték, hogy még akkor is sikertelenül perelnél, ha csupán száz aranyra akarnád beperelni; az ellenkező iskola tudósainak nézete szerint száz arany erejéig érvényesen perelhetsz, s ez a vélemény nyilván méltányosabb. Ha kevesebbért vettél, akkor természetesen lesz ellene kereseted, mert aki megbízást ad földbirtok vételére száz aranyért, az nyilván azzal is megbízott, hogy, ha lehet, kevesebbért vedd meg.

Az érvényesen kötött megbízás megszűnik ha visszavonják, mielőtt még bármi is történt volna. Hasonlóképpen megsemmisül a megbízás, ha a megbízás teljesítése előtt valamelyiknek a halála jön közbe, vagy a megbízóé, vagy a megbízotté. Gyakorlati szempontból elfogadták azonban azt, hogy ha nem tudva megbízód haláláról, elintézed a megbízást, perelhess a megbízási

keresettel, mert másképpen jogos és igazolt tévedésed kárt okozna neked. Ehhez hasonló az a döntés, mely szerint, ha az adósok, nem tudva, hogy Titius már felszabadította pénzkezelő rabszolgáját, ennek mint már szabadonbocsátottnak fizetnek, mégis szabaduljanak, holott szigorú jogi értelmezéssel nem szabadulnának, mivel másnak fizettek, mint akinek fizetniük kellett volna. A megbízást szabad el nem fogadni; de a már egyszer elvállaltat el kell intézni, vagy pedig róla minél hamarabb lemondani, hogy a megbízó az ügyet vagy maga, vagy más által elintézhesse. Ha u. i. nem úgy mond le a megbízott, hogy a megbízónak még módja legyen az ügyben intézkedni, mielőtt abban valami történt volna, akkor továbbra is helye lesz a megbízási keresetnek, hacsak nyomós oka nem volt a lemondásra, illetőleg az alkalmatlan időben való lemondásra.

Megbízást lehet adni időhöz kötve, vagy feltétel mellett is. Általában tudni kell, hogy ha a megbízás nem ingyenes, akkor más ügyleti forma alá tartozik; mert, ha bért kötnek ki, akkor bérletté válik. Általánosságban azt mondhatjuk, hogy azokban az esetekben, mikor bér kikötése nélkül megbízási vagy letéti ügyletet kötnének a felek, ha bért kötnek ki, bérleti szerződés jön létre. Ezért tehát, ha a ruhatisztítónak tisztítás és gondozás végett, vagy a szabónak javítás céljából ruhát adsz át bérmegállapítás nélkül, akkor a megbízási kereset lesz helyén.

XXVII.

A szerződészerű jogviszonyokból eredő kötelekekről.

A különböző szerződésfajták felsorolása után lássuk azokat a köteleket, melyek tulajdonképpen nem tekinthetők szerződésből származóknak, mégis, mivel lényegüket nem bűncselekmény alkotja, olybá mennek, mintha szerződésből származnának. Így mikor valaki egy távollévőnek ügyeit intézte, közöttük mindkét részről keresetek támadnak, melyeket ügyviteli keresetnek (*actiones negotiorum gestorum*) nevezünk. A vitt ügylet urát az ellen, aki vitte, az egyenes kereset (*actio directa*) illeti meg; az ügyvivőt pedig a *contraria actio*. Nyilvánvaló, hogy ezek a keresetek tulajdonképpen nem erednek semmiféle szerződésből, mivel az ilyen keresetek úgy támadnak, hogy valaki megbízás nélkül fogott mások ügyeinek intézésébe, s éppen ezért azok, kiknek az ügyeit intézték, tudtukon kívül is kötelezettségbe kerülnek. Ezt célszerűség okából fogadták el, hogy az oly távollévőeknek, kik hirtelen sietséggel voltak kénytelenek elutazni, anélkül, hogy dolgaik intézését bárkire is bízhatták volna, ügyeik elhanyagolva ne legyenek, mert bizonyára senki sem törődne velük, ha nem lenne keresete az iránt, amit rájuk költött. Amint pedig azzal az ügyvivővel szemben, aki célszerűen vitte az ügyeket, az ügy ura kötelezve van, úgy ő is köteles ügykezeléséről számadást adni. Ilyen esetben mindenkinek a legteljesebb gondosságról kell számot adnia és nem elég, ha annyi gondosságot tanúsított, amennyit a saját ügyeiben szokott, ha más gondosabb ember helyesebben vitte volna az ügyeket. A gyámokat - kik gyámsági keresettel (*actio tutelae*) vannak kötelezve - szintén nem lehet úgy tekinteni, mint akik szerződésből folyólag vannak kötelezve (hiszen a gyám és a gyámolt között semmiféle szerződés nincs), hanem, mivel nyilván nem bűncselekmény miatt vannak kötelezve, olyanoknak tekintendők, mintha szerződésből volnának kötelezve. Ebben az esetben is kölcsönösek a keresetek, mert nemcsak a gyámoltnak van a gyám ellen gyámsági keresete, hanem megfordítva, a gyámnak is van a gyámolt ellen *tutelae contraria actio*-ja, ha valamit költött a gyámolt vagyonára, vagy érte kötelezettségbe került, vagy saját dolgát a gyámolt hitelezőjének lekötötte. Ugyancsak, ha bizonyos dolog egyesek közt közössé lett anélkül, hogy társasági viszony volna köztük, pld. ha egyenlően hagyományoztak vagy ajándékoztak nekik valamit és egyikük felel a másiknak az *actio communi dividundo* nevű keresettel azért, mert, teszem, a dologból származó gyümölcsöket egyedül ő szedte be, vagy mert társa arra a dologra szükséges kiadásokat eszközölt: az ilyen ember szintén nem

tekinthető sajátosképpen szerződés alapján kötelezettnek, mivel nem szerződtek egymással; de, minthogy nem bűncselekmény folytán vannak kötelezve, úgy tekinthetők, mintha szerződés alapján felelnének. Ugyanez a szabály áll arra nézve is, ki társörökösének örökségi osztozkodási keresetéből (*actio familiae herciscundae*) kifolyólag hasonló okokból van kötelezve. Az örököst sem lehet a hagyományok tekintetében tulajdonképpen szerződés alapján kötelezettnek tekinteni (hiszen valójában nem mondható, hogy a hagyományos akár az örökössel, akár az elhunyttal bármi ügyletet kötött volna), mégis, minthogy az örökös nem bűntényből kifolyólag van kötelezve, úgy tekintendő, mintha szerződés alapján tartoznék. Ugyanígy az is, kinek valaki tévedésből tartozatlant fizetett; mintegy szerződés alapján tartozik, és annyira nem tekinthető tulajdonképpen szerződés alapján kötelezettnek, hogy ha szorosabban vesszük, a fentebb mondottak értelmében inkább mondható a kötelelem feloldásából (*ex distractu*), mint megkötéséből folyólag (*ex contractu*) kötelezettnek; aki ugyanis fizetési céllal ad pénzt, úgy tekinthető, hogy ezt inkább az ügylet feloldása, mint létesítése céljából teszi. Az elfogadó viszont mégis kötelezettségbe kerül, mintha csak kölcsönt kapott volna, s ezért *condictio*val perelhető. Bizonyos esetekben mégsem lehet visszakövetelni, amit tévedésből tartozatlanul fizettek. A régiek ugyanis úgy állapították meg, hogy azon esetekben, melyekben a tagadás a per tárgyát megnöveli, a tartozatlan fizetést ne lehessen visszakövetelni, pld. a *lex Aquilia* és a hagyomány esetében. Ezt pedig a régiek csak azokra a hagyományokra tartották így, melyek meghatározott összegben *per damnationem* voltak valakinek hagyományozva. *Constitutio*nk azonban, mely minden hagyományt és hitbizományt egyugyanazon jelleggel ruházott fel, a pertárgynak ezt a megnövekedését minden hagyományra és hitbizományra ki akarta terjeszteni, de viszont nem adta meg minden hagyományosnak, hanem csak azoknak a hagyományoknak és hitbizományoknak esetében, melyeket a szent egyháznak és más oly tiszteletreméltó helyeknek hagytak, melyeket vallási és kegyeleti okokból szoktak hagyományokkal megtisztelni; ha ilyeneket fizettek ki tartozatlanul, azokat nem lehet visszakérni.

XXVIII.

Mely személyek által szerzünk kötelmet?

Miután megismertettük azokat a kötelemfajtákat, melyek szerződésből, vagy quasi *ex contractu* erednek, meg kell jegyeznünk, hogy nemcsak magatok, hanem a hatalmatokban levő személyek, nevezetesen rabszolgáitok és fiaitok révén is szerezhettek, mégpedig úgy, hogy amit rabszolgáitok szereznek nektek, az egészen a tietek lesz, amit pedig a hatalmatok alatt lévő gyermekeitek szereznek a kötelemből kifolyólag, azt meg kell osztani a dolgokra vonatkozó tulajdon és haszonélvezet szerint, melyet *constitutio*nk megkülönböztet; úgy, hogy ami előny egy keresetből támad, annak hasznát élvezze az atya, de a tulajdonjog maradjon a fiúé, ha t. i. az atya a mi új *constitutio*nk megkülönböztetése szerint indítja a keresetet. Hasonlóképpen jóhiszeműen birtokolt szabad emberek és idegen rabszolgák révén is szerezhettek, de csak két esetben, t. i. akkor, ha saját munkájukkal, vagy a ti vagyonotok segítségével szereznek. Haszonélvezeti vagy használati jogotok alatt álló rabszolga révén ugyancsak e két esetben szerezhettek. Közös rabszolga kétségtelenül urainak ezek tulajdonrészei arányában szerez, kivéve azt, amit csak egyikük számára stipulál, vagy átadás útján szerez, pld. mikor így stipulál: „Fogadod-e, hogy adsz Titiusnak, az én uramnak?” - Ha a szolga egyik ura parancsára stipulál, akkor - noha régebben ez kétséges volt - döntvényünk értelmében az a szabály, hogy csak annak szerez, ki erre neki parancsot adott, mint ezt fentebb már mondottuk.

XXIX.

Hogyan szűnik meg a kötelem?

Minden kötelem megszűnik a tartozás teljesítésével, vagy ha valaki hitelezője beleegyezésével ehelyett valami mást teljesít. Nem számít, hogy ki teljesít, vajon az-e, aki tartozik, vagy helyette másvalaki; az adós ugyanis akkor is szabadul, ha más teljesít, akár az ő tudtával, akár tudta nélkül, sőt ellenére történik is a teljesítés. Ha a főadós teljesít, akkor azok is mentesülnek, kik érte kezkeskedtek. Ugyanez történik, ha a kezes teljesít: nemcsak ő maga mentesül, hanem a főadós is. Továbbá *acceptilatio* is megszünteti a kötelmet, mert az *acceptilatio* képletes teljesítés. Ha u. i. Titius el akarja engedni azt, ami neki szóbeli szerződésből folyólag jár, ez úgy történhet meg, hogy eltűri, hogy az adós a következő szavakat mondja: „Megkaptad-e, amit ígértem neked?” - s Titius felel: „Megkaptam.” Az elfogadás görögül is történhetik, csak úgy menjen végbe, mint latinul szokott: „Megkaptál-e ennyi és ennyi dénárt?” - „Megkaptam.” Ezen a módon, mint már mondtuk, csak azok a kötelezettségek szűnnek meg, melyek ünnepélyes szavak használatával jönnek létre, de a többiek nem; mert következetesnek látszott, hogy a szavak útján keletkezett kötelem más szavakkal felbontható legyen. De azt is, amivel más címen tartozik valaki, lehet *stipulatio* tárgyává tenni, s aztán *acceptilatio*val megszüntetni. Amint pedig az adósságot részben is lehet teljesíteni, úgy az *acceptilatio* is vonatkozhat a tartozás egy részére is. Létrejött egy *stipulatio*, melyet általában Aquilianának neveznek; ezzel a *stipulatio*val elérhető, hogy mindenféle kötelmet *stipulatio*-adóssággá lehessen átalakítani és *acceptilatio*val meg lehessen szüntetni. Az Aquilius-féle *stipulatio* u. i. minden kötelmet megújít; s ezt Gallus Aquilius így szerkesztette meg: „Bármit bármi címen tartozol nekem adni vagy tenni most, vagy fogsz tartozni egy későbbi időpontban; és bármi ügyben van vagy lesz nekem ellened keresetem vagy dologi követelésem vagy bármi más keresnivalóm rajtad; bármit bírsz, tartasz, birtokolsz az én dolgaimból, vagy birtokoltál, illetőleg csalárdul szüntél meg birtokolni: amennyit a most említett ügyek bármelyike kitesz, annyi pénz adását ígértette magának Aulus Agerius s ígérte Numerius Negidius.” Erre aztán Numerius Negidius viszont megkérdezte Aulus Ageriust: „Megkaptad-e mind, amit ma az Aquilius-féle *stipulatio*val ígértem neked?” Erre felelte Aulus Agerius: „Megkaptam és kielégítésemre fordítottam.” Ezenkívül újítás (*novatio*) útján is megszűnik a kötelem. Például ha azt, amivel te Seiusnak tartozol, ő Titiustól *stipulál*ja magának. Újabb személy bekapcsolódásával ugyanis új kötelem keletkezik, s az első megszűnik azáltal, hogy a másodikba átmegy, úgy, hogy előfordul, hogy bár a későbbi *stipulatio* érvénytelen, az előbbi mégis megsemmisül az újítás folytán; pld. mikor Titius azt, amivel te neki tartozol, gyámi hozzájárulás nélkül egy gyámoltól ígértette magának, mely esetben a követelés elvész, u. i. az előbbi adós is mentesül, s a későbbi kötelem is semmis. Más lesz az eredmény akkor, ha valaki rabszolgától *stipulált*, mert ilyenkor az előbbi adós épp annyira kötelezve marad, mintha későbbi *stipulatio* nem is történt volna. Ha a későbbi *stipulatio*ban ugyanattól a személytől vettél ígéretet, akkor csak úgy történik újítás, ha a későbbi *stipulatio*ban valami új foglaltatik, pld. ha feltételt, határnapot vagy kezes csatolatok hozzá, vagy vettetek el. Amit arról mondtunk, hogy feltétel hozzáadása esetén újítás történik, úgy kell érteni, hogy akkor mondjuk az újítást megtörténtnek, ha a feltétel beállt; mert, ha meghiúsul, akkor az előbbi kötelem érvényben marad. De miután már a régiéknél vitán kívül volt, hogy újítás csak akkor történik, mikor a felek újítási szándékkal mennek bele a másik kötelem létesítésébe és ennél csak az volt kétséges, hogy mikor tekinthető ez újítási célzattal csinálnak - amire nézve az esetek különbözősége szerint némelyek ilyen, mások olyan véleményeket állítottak fel -: ezért *constitutio*t bocsátottunk ki, mely nyilván megszabta, hogy csak akkor jön újítás létre, amikor a szerződők ki is fejezik, hogy az előbbi szerződés megújítása végett szerződtek; ellenkező esetben megmarad az előző kötelem, s ahhoz járul hozzá a második, úgy, hogy mindkét címen fennmarad a kötelem *constitutio*nk határozmányai

szerint, mint ezt ennek végigolvasásából tisztán meg lehet tudni. Sőt a puszta megegyezéssel kötött kötelek ellenkező akaratra jutás folytán feloldódnak. Ha u. i. Titius és Seius megállapodtak abban, hogy Seius megveszi a tusculumi kertet száz aranyért, azután pedig a dolog lebonyolítása, tehát az ár megfizetése és a telek átadása előtt, egymás között megegyeznek, hogy az adásvételtől elállnak, akkor kölcsönösen mentesülnek a kötelemtől. Ugyanez áll bérleti, valamint minden olyan szerződésre, melyek, mint már mondtuk, puszta megegyezéssel létrejönnek.

NEGYEDIK KÖNYV

I.

A vétségből eredő kötelmekről.

Miután az előbbi könyvben a szerződésből és a szerződések hasonlatosságára keletkező kötelmeket előadtuk, következik, hogy a büntettekkel eredő kötelmeket vizsgáljuk. Míg amazok, mint ezt a maga helyén mondtuk, négy fajtára oszthatók, addig ezeknek egy fajuk van, u. i. mindnyájan *ex re* származnak, azaz magából a bűncselekményből, teszem, a lopásból, rablásból, kártételből vagy a személy bántalmazásából.

Lopás: a dolog csalárd birtokbavétele; mégpedig vagy magáé a dologé, vagy használatáé, illetőleg birtokáé; ennek elkövetését természeti törvény is tiltja. A lopás (*furtum*) elnevezés vagy a *furvus*, azaz fekete szóból ered, mivel titkon és alattomban történik és legtöbbször éjjel; vagy a csalárdság (*fraus*), vagy az elvétel, illetőleg elvitel (*ferre*, *aufferre*) szavakból; vagy a görög nyelvből, melyben a tolvaj neve $\varphi\upsilon\rho$, sőt a görögök is a $\varphi\epsilon\rho\epsilon\upsilon\nu$ (vinni) igéből vették a $\varphi\upsilon\rho$ nevet. A lopásnak két faja van: *furtum manifestum* és *nec manifestum* (tettenért és tetten nem ért lopás). Az ú. n. *furtum conceptum* és *oblatum* ugyanis inkább a lopással összefüggő keresetnek változatai, mintsem magának a lopásnak fajtái, amint ez alább ki fog tűnni. Tettenért tolvaj az, kit a görögök $\epsilon\pi \alpha\tau\omicron\varphi\omicron\rho\omega$ -nak (tettenértnek) neveznek; ez nemcsak az, kit magán a lopáson fognak rajta, hanem az is, akit a tetthelyen fognak el, pld. aki a házban lopott, s a kapun való kilépés előtt elfogták, vagy aki olajfakertben olajbogyókat, vagy szőlőskertben szőlőt lopott, s még az olajfakertben vagy szőlőben fogták el. Sőt a tettenért lopás kiterjesztendő arra az esetre is, ha akár a tulajdonos, akár más látta vagy elfogta a tolvajt, akár nyilvános, akár magánhelyen, a lopott dologgal birtokában, mielőtt még odaért volna, hova a dolgot vinni vagy rejteni akarta. Ha azonban már elvitte oda, ahova óhajtott, bárha a lopott dologgal együtt fogják is el, nem tettenért tolvaj. A mondottakból megérthető, hogy mi a tetten nem ért lopás; mert ami nem tettenért (*manifestum*), az az ú. n. *nec manifestum*. *Furtum conceptum*nak nevezik azt, mikor valakinél tanúk jelenlétében keresték és találták meg a lopott dolgot; az ilyen ellen külön kereset volt megállapítva, bár ő nem tolvaj; ennek neve *actio concepti*. *Oblatum furtum*nak nevezik azt az esetet, mikor valaki neked lopott dolgot ad át, s azt nálad megtalálják, ha t. i. azzal a szándékkal adta neked, hogy azt inkább nálad, mint nála, az átadónál, találják meg. Az ellen, ki a lopott dolgot neked átadta, bárha ő nem tolvaj is, neked kereseted van, melynek neve *actio oblata*. Van egy *actio furti prohibiti* is az ellen, ki megakadályozta, hogy valaki a lopott dolog után tanúk jelenlétében kutasson. A praetor edictuma ezenkívül egy *actio furti non exhibiti* nevű keresettel büntetést állapít meg arra, ki a nála keresett és feltalált dolgot nem szolgáltatotta ki. Ezek a keresetek azonban, t. i. a *furti concepti*, *oblata*, valamint a *furti prohibiti* és *non exhibiti* feledésbe mentek. Mivel ugyanis a lopott dolog kutatása ma már nem a régi eljárás szerint történik, érthető következképpen a fentemlített keresetek is eltűntek a közhasználatból, mivel nyilvánvaló, hogy mindenki, aki lopott dolgot tudva befogad és elrejt, tetten nem ért lopásban bűnös. A tettenért tolvaj büntetése a négyszeresre megy akár rabszolga-tettesnél, akár szabad embernél, a tetten nem érté kétszeres.

Lopás nemcsak akkor történik, mikor valaki eltulajdonítási szándékkal elvesz idegen dolgot, hanem általában, mikor valaki a tulajdonos ellenére *contrectálja* (= megragadja) annak dolgát. Ha tehát a hitelező a zálogtárgyat, vagy az, kinél a dolgot letétbe helyezték, azt használja, vagy az, aki a használatra kapott dolgot másra használja, mint amely célra neki adták, az lopást

követ el. Például, mikor valaki arra a célra, hogy barátait ebédre hívja, használatra ezüst-
edényeket kapott, s ezt utazására is elvitte magával, vagy a sétalovaglásra kölcsönzött lovat
hosszabb útra vitte el, - mint ahogy ezt a régi jogtudósok írták arról, ki a lovat háborúba vitte.
Mindazáltal ez a döntés azoknál, akik a haszonkölcsönbe kapott dolgot másként használják,
mint amire kapták, csak akkor szól úgy, hogy lopást követnek el, ha tudják, hogy ezt a
tulajdonos ellenére cselekszik, s tudják, hogy az, ha tudna róla, nem engedné meg az ilyen
használatot; mert ha abban a hitben vannak, hogy megengedné, akkor büntelenek; s ez a meg-
különböztetés egészen helyes, mert lopást erre irányuló szándék nélkül nem lehet elkövetni.
Sőt, még ha azt hiszi is valaki, hogy a haszonkölcsönbe kapott dolgot a tulajdonos ellenére
contrectálja, holott ez a tulajdonos beleegyezésével történt, azt kell mondani, hogy lopás nem
forgott fenn. Így felmerült az a kérdés, hogy ha Titius felbízta Maevis rabszolgáját, hogy
bizonyos dolgokat gazdájától lopjon el és vigye hozzá, s a rabszolga ezt elárulta Maevisnak,
Maevis pedig, hogy Titius a büntetlen rajtakapja, megengedte rabszolgájának, hogy néhány
dolgot hozzá vigyen: vajon ilyenkor lopás, vagy rabszolga megrontása miatti keresettel (*actio
servi corrupti*) felelős-e Titius, vagy egyikkel sem? S midőn e vitás kérdést elénk terjesztették
és láttuk a régebbi tudósoknak e tárgyban folytatott vitáit, kik közül némelyek sem a lopási,
sem a rabszolga megrontása miatti keresetet nem tartották helyénvalónak, mások meg csak a
lopási keresetet: azért, hogy az ilyen csalárdságoknak elejét vegyünk, döntvényünkben meg-
szabtuk, hogy az ilyen ember ellen ne csak a lopási keresetnek, hanem a rabszolga megrontása
címén valónak is helye legyen. Mert igaz ugyan, hogy ezt a rabszolgát a bujtogató egyáltalán
nem tette rosszabbá, s ezért nem forognak fenn azok az ismérvek, melyek a rabszolga meg-
rontása miatti keresetet megalapozzák, mégis, mivel a bujtogató szándéka a szolga becsüle-
tességének megrontására irányult, ezért legyen vele szemben büntető keresetnek helye, mintha
a szolgát tényleg megrontotta volna már magával a cselekedetével, nehogy az ilyesmi büntet-
lenül maradván, valaki egy más rabszolgánál, kit már meg lehet rontani, ilyen büntetést
megkíséreljen. Néha szabad emberen is elkövetnek lopást, pld. ha valaki a hatalmunk alatt lévő
gyermekeket elrabolja. Némelykor saját dolgán is lopást követhet el valaki, pld. ha az adós a
hitelezőnek zálogul adott dolgot visszalopja.

Néha lopási kereset van az ellen is, ki maga nem lopott; ilyen az, akinek segítségével vagy
tanácsával követték el a lopást. Ideszámít az is, mikor valaki a pénzt kiütötte kezéből, hogy
azt más elrabolhassa, vagy elállja utadat, hogy másvalaki dolgot elvehesse, vagy juhaidat,
szarvasmarháidat szétriasztotta, hogy más megfoghassa azokat; a régiek idesorolták azt is, ki
az igazságszót vörös posztóval megvadította. Ha azonban az ilyesmit pajkosságból, s nem a
lopás előmozdítását célzó szándékkal tette, akkor *in factum actio* van helyén. Mikor pedig
Titius Maevis segítségével követett el lopást, akkor mindkettőjük ellen lopási keresetnek lesz
helye. Az is segédnek tekintendő a lopásnál, aki létrát támaszt az ablak alá, vagy magát az
ablakot, vagy az ajtót feltöri, hogy más lopást követhessen el, vagy aki a betöréshez feszítő-
vasat, vagy az ablak alá támasztás céljából létrát adott kölcsön, tudva, hogy e dolgok mi célt
fognak szolgálni. Persze az, aki a lopás elkövetéséhez tettel nem járult hozzá, hanem csupán
tanáccsal szolgált, vagy bátorított a lopás elkövetésére, az lopás miatt nem felelős. Ha azok,
kik szüleik vagy uraik hatalma alatt vannak, lopnak el ezektől valami dolgot, szintén lopást
követnek el ellenük, s ez a dolog is lopott dolog helyzetébe jut s ezért azt senki el nem
birtokolhatja, míg a tulajdonos hatalmába vissza nem kerül, lopási kereset azonban nem
keletkezik, mivel más címen sem támadhat közöttük kereset. Ha ellenben más valakinek
segítségével, vagy tanácsára történt a lopás, mivel a lopást tényleg elkövették, következőképp
ez a más ki lesz téve a lopási keresetnek, mert a lopás valóban az ő közreműködésével, illetve
tanácsára történt.

A lopási kereset azt illeti meg, kinek érdekében áll, hogy a dolog érintetlenül maradjon, bárha nem ő is a tulajdonos; tehát még a tulajdonost sem illeti meg másként, mint ha érdekében van, hogy a dolog ne vesszen el. Ezért kétségtelen, hogy a hitelező az ellopott zálogtárgyért lopási keresettel perelhet, még, ha fizetőképés adósa van is, mert érdekében áll, hogy inkább a kézizáloghoz ragaszkodják, mint hogy személyes keresetet indítson; annyira, hogy még akkor is megilleti a hitelezőt a lopási kereset, ha maga az adós lopta el azt a dolgot. Továbbá ha a ruhatisztító tisztítás és rendbehozás, vagy a szabó megvarrás végett bizonyos bér kikötése mellett ruhákat vett át, s azokat lopás folytán elvesztette, akkor őt illeti a lopási kereset, nem a tulajdonost, mivel a tulajdonosnak nem érdeke, hogy az a dolog ne vesszen el, mivel holmiját a bérszerződés alapján követelheti a ruhatisztítótól vagy a szabótól. A jóhiszemű vevőt is mindenesetre épp úgy megilleti a lopási kereset, ha a vett dolgot ellopták, mint a hitelezőt. A ruhatisztítót és szabót viszont csak akkor illeti meg a lopási kereset, ha fizetőképese, azaz, ha a tulajdonosnak a dolog becsértékét meg tudják fizetni; ha ellenben nem fizetőképese, akkor, mivel tőlük a tulajdonos nem hajthatja be a magáét, őt magát illeti a lopási kereset, mivel ez esetben neki magának érdeke a dolog sértetlensége. Ugyanez áll akkor is, ha a ruhatisztító, vagy szabó részben fizetőképese. Amit a ruhatisztítóról és szabóról mondtunk, azt a régiek szerint meg kell állapítani arra nézve is, kinek a dolgot haszonkölcsönbe adták; amint u. i. a ruhatisztító a kapott bér fejében az őrzésért felelős, úgy az is, ki a használat előnyében részesül, hasonlóképpen köteles az őrizetért felelni. Gondoskodásunk azonban döntvényeinkben ezt is megjavította, úgy, hogy a tulajdonos tetszésétől függjön, vajon az ellen indítson-e haszonkölcsöni keresetet, ki a dolgot haszonkölcsönbe kapta, vagy az ellen lopásit, ki ellopta a dolgot; de bármelyiket választotta is a tulajdonos, nem folyamodhat a másik keresethez, még ha választását megbánta is. Ha azonban a tolvaj felelősségrevonását választotta, akkor az, ki a dolgot használatra kapta, teljesen szabadul. Ha pedig a haszonkölcsönbe adó az ellen fordul, ki a dolgot használatra kapta, őt magát egyáltalán nem illetheti meg a tolvaj ellen a lopási kereset, az viszont, kit a haszonkölcsönbe adott dologért beperelnek, megkaphatja a tolvaj ellen a lopási keresetet, de csak akkor, ha a tulajdonos tudatában volt a dolog ellopásának, mikor a dolgot haszonkölcsönben bíró ellen kezdett eljárni. Ha viszont kétségei vannak és nem tudja, hogy a dolog nincs-e a haszonkölcsönzőnél és haszonkölcsöni keresetet indít, később azonban a tényállást megismerve, be akarja szüntetni a haszonkölcsöni keresetet, s a lopásira akar áttérni, akkor meg kell adni neki ezt a szabadságot és semmi akadályt sem kell gördíteni a tolvaj elleni perlése elé, mivel azért indított a dolgot használatban bíró ellen haszonkölcsöni keresetet, mert bizonytalanságban volt (kivéve, ha ez a tulajdonost kárpótolta, mert ilyenkor a tolvaj mindenképpen szabadul a tulajdonos lopási keresetétől, viszont keresetet indíthat ellene az, ki a haszonkölcsönbe kapott dolog fejében a tulajdonosnak kárpótlást adott). Nyilvánvaló, hogy ha a tulajdonos kezdetben, nem tudva, hogy a dolgot ellopták, haszonkölcsöni keresetet indított, később azonban ez tudomására jutva, a tolvaj ellen fordult, akkor a dolgot haszonkölcsönben bíró mindenképpen mentesül, bármi legyen is annak a pernek kimenetele, melyet a tulajdonos a tolvaj ellen indított. Ezek a szabályok állnak fenn, ha akár részben, akár egészben fizetőképese a haszonkölcsönbevevő. Az ellenben, akinél a dolgot letétbe helyezték, az őrizetért nem felelős, csupán azért a kárért, amit maga követett el gonosz szándékkal; éppen ezért, ha a dolgot tőle ellopják, mivel ő letét címén a dolog pótlására nem köteles, s ezért nem is áll érdekében a dolog épsége, nem perelhet a lopás miatt, hanem a tulajdonost illeti a lopási kereset. Végül tudni kell, hogy felmerült az a kérdés, vajon, ha a serdületlen elveszi másnak a dolgát, lopást követ-e el. Elfogadást nyert az a nézet, hogy mivel a lopás az erre irányuló szándékon alapul, e büntetért a serdületlen csak akkor felelős, ha a serdült korhoz közel áll, s ezért tudja, hogy büntet követ el. Akár a kétszeresre, akár a négyszeresre irányuló lopási kereset csak a büntető üldözést célozza, mert a tulajdonosnak ezenkívül magának a dolognak követelésére is joga van, melyet vindicatioval, vagy condictióval érhet el. A vindicatio a birtokló ellen irányul,

akár maga a tolvaj birtokol, akár bárki más; a *condictio* pedig a tolvajjal magával, vagy örökösével szemben van helyén, még ha nem birtokolnak is.

II.

A rablási keresetről. *Actio vi bonorum raptorum.*)

Aki más dolgát elrabolja, az lopásért is felel (hiszen kicsoda *contrectálja* a más dolgát inkább a tulajdonos ellenére, mint aki erőszakkal rabolja el? - ezért helyesen mondják, hogy az ilyen gonosz tolvaj); a praetor ennek a büntetnek címén mégis külön keresetet hozott be, melynek erőszakkal elrabolt javak iránti kereset (*actio vi bonorum raptorum*) a neve, és egy éven belül a négyszeresre, egy éven túl az egyszeresre szól. Ez a kereset alkalmazható, ha valaki csak egy dolgot, akár a legkevesebbet érőt, rabol is el. A négyszeres pedig nem csupán büntetés úgy, hogy a büntetésen kívül még a megtérítésre is lehetne perelni, mint a tettenért tolvaj elleni keresetnél mondtuk, hanem a négyszeresben benne van maga a vagyoni megtérítés is úgy, hogy a büntetés a háromszorosra szól, akár rajtakapják a rablót büntetén, akár nem. Nevetséges volna ugyanis, hogy könnyebb helyzetben legyen az, ki erőszakkal rabol, mint aki titokban lop. Mivel azonban ez a kereset csak akkor van helyén, ha valaki gonosz szándékkal rabolt: fel kell menteni azt, ki tévedésből azt hitte, hogy az elvett dolog az övé, s járatlan lévén a jogban, azt abban a hiszemben ragadta el, hogy mint tulajdonosnak, szabad neki erőszakkal is elvenni a saját dolgát a birtoklótól. Ennek megfelelően lopásért sem felel az, aki ugyanilyen hiszemben rabolt. De hogy ilyen meggondolások utat ne nyissanak a rablók kapzsiságának kielégítésére, a császári constitutiók e tekintetben jobban gondoskodtak úgy, hogy senkinek se legyen szabad ingó vagy önmagától mozgó dolgot erőszakkal elragadni, bárha a sajátjának gondolja is azt a dolgot; ha pedig valaki e rendelet ellen cselekszik, akkor a saját dolga tulajdonát elveszti, ha pedig a dolog másé, akkor visszaadáson kívül a dolog becsértékét is meg kell fizetnie. Ezt a constitutiók nemcsak az elrabolható ingó dolgokra, hanem az ingatlanoknál előforduló foglalásokra nézve is alkalmazandónak tartották, hogy ez okból az emberek mindenféle rablással felhagyjanak. E keresetnél természetesen nem kell tekintetbe venni, hogy a dolog a felperes tulajdona-e, mert akár a tulajdona, akár nem, ha csak az ő vagyonából való, e keresetnek helye lesz. Ezért akár haszonkölcönben, akár bérben, akár zálogban vagy letétben van is az Titiusnál úgy, hogy érdekében áll neki, hogy azt el ne vegyék, például ha a letétbe helyezett dologra nézve gondosságot is ígért; akár jóhiszeműen birtokolja a dolgot, akár haszonélvezete van rajta, akár más valami jogosultsága, melyből kifolyólag érdekében van, hogy el ne rabolják: azt kell mondani, hogy megilleti őt ez a kereset, hogy visszakapja - nem a tulajdonát, hanem csupán azt, ami tőle, az ő vagyoni állagából elvonatott azzal, hogy a rablást elszenvedte. Általában azt kell mondani, hogy amely esetekben, ha titkon követték el a dolgot, a lopási kereset van helyén, ugyanez esetekben mindenkit megillet e kereset.

III.

A *lex Aquiliá*ról.

A jogtalan kártétel miatti kereset (*actio damni iniuriae*) a *lex Aquiliá*ból ered. Ennek első fejezete azt rendeli, hogyha valaki a más rabszolgáját vagy a barmok közé számító négylábú állatát jogtalanul megöli, azt arra kell ítélni, hogy adjon a tulajdonosnak annyit, amennyi annak a dolognak abban az évben legmagasabb értéke volt. Annak pedig, hogy a törvény nem általában a négylábúakról, hanem csak a barmokhoz számítódókról rendelkezik, az a jelentősége van, hogy ne gondoljuk, hogy a törvény a vadállatokról vagy kutyákról rendelkezett, hanem

csak azokról az állatokról, melyek voltaképpen legelni szoktak, amilyenek a lovak, öszvérek, szamarak, szarvasmarhák, juhok, kecskék. Ugyanezt fogadták el a disznókra vonatkozólag is; a disznókat ugyanis szintén a barom elnevezés alá foglaljuk, mivel ezek is nyájokban legelésznek. Már Homerus is így mondja az Odysseióban, amit Aelius Marcianus is idéz Institutióiban:

Megtalálod ötet Korax hegye alján,
Korax hegye alján, Arethusa partján,
Arethusa partján gyöpre telepedve,
Disznai csordáját gyöpön legeltetve.

Jogtalan megölésen azt kell érteni, mikor valaki minden jogalap híján öl. Aki tehát a rablót megöli, az nem felelős, ha másként nem tudta a veszélyt kikerülni. Ennek a törvénynek alapján még az sem felelős, aki véletlenül öl, de csak akkor, ha gondatlansága egyáltalán nem forog fenn; máskülönben u. i. szándékosságért éppúgy mint gondatlanságért egyképpen felelős e törvény alapján. Ha tehát a hajítódárdával játszó vagy gyakorlatozó arra járó rabszolgát keresztülszúrja, akkor különbséget kell tenni. Ha ugyanis ezt katona követte el a mezőn, vagy ott, ahol gyakorlatozni szoktak, akkor semmi vétséget sem lehet neki felróni; de ha más követett el ilyesmit, akkor gondatlansága miatt bűnös. Ugyanez a szabály érvényes a katonára is, ha a katonák számára megállapított gyakorlóhelyen kívül követte ezt el. Ugyancsak, ha a favágó a fáról ledobott ággal arra járó rabszolgát megölte, akkor gondatlansága miatt bűnös, ha nyilvános út, vagy ösvény közelében követte ezt el és nem kiáltott előre, hogy a baleset elkerülhető legyen; de ha előre kiáltott s a rabszolga nem vigyázott magára, akkor a favágó nem bűnös. És nem bűnös akkor sem, ha az úttól távol, például a telek közepén vágta a fát, még ha nem kiáltott is előre, mert azon a területen idegennek nem volt joga forgolódni. Úgy-szintén az orvos is, ha rabszolgádon műtétet végzett s a gyógykezelését elhanyagolta, aminek következtében a rabszolga meghalt, gondatlanságból kifolyólag bűnös. A hozzánemértés is vétségszámba megy, például ha az orvos azzal ölte meg szolgát, hogy rosszul operálta meg, vagy ártalmas orvosságot adott neki. Ha rabszolgát a megbokrosodott öszvérek, melyeket az öszvérhajcsár hozzánemértése miatt nem tudott megfékezni, elgázolták, az öszvérhajcsár vétkes. Sőt ha gyengesége miatt nem tudta is őket megfékezni, holott más, erősebb ember vissza tudta volna őket tartani, hasonlóképpen hibájáért felel. Ugyanaz a nézet nyert elfogadást az oly lovasról is, ki lovaglása közben nekivadult lovát gyengesége vagy hozzánemértése miatt megfékezni nem tudta. Ezek a szavak: „...amennyit abban az évben legtöbbit ért”, azt a gondolatot fejezik ki, hogyha valaki rabszolgát megölte, ki ma már ugyan sánta, félszemű vagy béna, de még abban az évben sértetlen és értékesebb volt, akkor a tettest nem annyiban marasztalják el, amennyit az ma ért, hanem ami abban az évben a legmagasabb értéke volt. Ebből származott az a hiedelem, hogy az e törvényből származó kereset büntetőjelleget, mert nemcsak annyira kötelez valakit, amennyi kárt csinált, hanem néha sokkal többre; innen van, hogy e kereset az örökösre kétségkívül nem száll át, holott átszállana, ha a perérték a kárt sohasem haladná felül. Az már nem a törvény szavaiból folyik, hanem a magyarázat alapján nyert elfogadást, hogy a mondottak értelmében nemcsak az elpusztított tárgy értékét kell felbecsülni, hanem ezenkívül mindazt, ami kár benneteket annak a tárgynak elpusztítása folytán ért, pld. ha rabszolgát, kit valaki örökösül nevezett, megöli valaki, mielőtt az rendeletre az örökséget elfogadta volna: kétségtelen, hogy az elveszett örökséget is számításba kell venni. Ha tehát párba való öszvérek közül az egyiket, vagy négyesfogatból egy lovat, vagy színésrabszolgák közül egyet öltek meg, akkor nemcsak a megölt értékét kell felbecsülni, hanem ezenkívül az is számításba veendő, hogy a hátramaradottak értéke mennyivel csökkent. Akinek rabszolgáját ölték meg, annak szabadságában áll, hogy a lex Aquiliából folyó magánkeresettel követelje kárát, térítést, vagy, hogy főbenjáró bűn miatt emeljen vádat a tettes ellen.

A lex Aquilia második fejezete nincs használatban. A harmadik fejezet minden egyéb kártételről intézkedik. Ha tehát valaki egy rabszolgát vagy barmok közé számító négylábú állatot megsebesít, vagy a barmok közé nem tartozó négylábút, teszem kutyát, vagy vadállatot, megsebesít vagy megöl, akkor ellene a kereset e fejezet alapján keletkezik. E rész alapján perlendő az a kár is, mely egyéb állatokon, valamint bármely lélekkel nem bíró dologon jogtalanul okoztatott. Mindazért a kárért ugyanis, melyet égetéssel, rongálással, töréssel okozott valaki, e fejezet alapján lesz ellene kereset, bár hisz a rongálás kifejezés elég lett volna mindezekre az esetekre, mert megrongálnak kell tekinteni mindent, amit bármi módon rongáltak meg. Ezért nemcsak az elégetett és eltört, hanem az elszakított, összezúzott és kiöntött, vagy bármi más módon elpusztított vagy silányabbá lett dolog is beleértődik e szóba. Végül egy responsumban azt is kimondták, hogyha valaki másnak a borába vagy olajába olyasmit öntött, ami a bor, vagy olaj természetes jóságát megrontja, az a törvény e részének alapján felelős. Nyilvánvaló, hogy amint az első fejezet alapján csak az felelős, kinek szándékos vagy vétkes magatartása következtében múlt ki a rabszolga vagy a négylábú állat, úgy e fejezetből kifolyólag is a többi kárért kiki csak szándékos vagy vétkes cselekménye alapján felelős. E fejezetből kifolyólag azonban nem annyinak a fizetésére van kötelezve a károkozó, mint amennyit a dolog abban az évben, hanem amit az utolsó harminc napban ért. Sőt még a „legtöbb” szó sincs hozzátéve a törvényben; Sabinus azonban helyesen vélekedett úgy, hogy a becslést aszerint kell megejteni, mintha e helyen is ott lenne a „legtöbb” szó; a római nép ugyanis, mely Aquilius tribunus indítványára e törvényt hozta, megelégedett azzal, hogy ezt a szót csak az első résznél használta.

Egyebekben e törvényből, általános nézet szerint, csak akkor támadt kereset, ha valaki tényleg saját testi behatásával okozta a kárt. Ezért az ellen, ki a kárt másképpen okozta, utilis actiókat (kiterjesztett kereseteket) szoktak adni: ha például valaki másnak a rabszolgáját vagy barmát úgy zárja be, hogy azok éhen pusztulnak, vagy az igás állatát oly sebesen hajtja, hogy megrokkann, vagy barmát annyira megkergeti, hogy megszakad, vagy ha más rabszolgájának azt tanácsolja, hogy másszon fel a fára, vagy szálljon le a kútba s ez a fel-, illetőleg lemászás folytán meghalt vagy valamely tagjában megsérült, akkor ellene utilis actiót adnak. Ellenben, ha valaki a más rabszolgáját a hídról vagy partról taszítja be a folyóba s ez belefulladás, akkor nem nehéz az esetet úgy felfogni, hogy azzal, hogy belelökte, saját testi közrehatásával okozta a kárt, így egyenesen a lex Aquilia keresete alapján felel. De ha nem saját közrehatásával történt a károkozás, sem pedig a dolog testi sérülést nem szenvedett, hanem más módon ér valakit kár: mivel ekkor nem áll rendelkezésre sem a közvetlen, sem a kiterjesztett legis Aquiliae actio, a bűnöst in factum actióval kell felelősségre vonni, pld. ha valaki szánalomtól indítatva másnak a megkötözött rabszolgáját feloldozza, hogy elmenekülhessen.

IV. A személysértésekről.

Általában iniuriának nevezzük mindazt, ami nem jogosan történik; sajátos értelemben ez majd becsületsértés (contumelia), melyet a contemnere (megvet) szóról neveztek így s amit a görögök $\nu\beta\rho\tau\zeta$ -nek (gög) hívnak; majd meggondolatlanságból folyó vétség (culpa), amit görögül $\alpha\delta\iota\chi\eta\mu\alpha$ -nak (jogtalan cselekmény) mondanak, ahogy a lex Aquiliában a *damnum iniuria* kitétel föl van fogva, ismét máskor méltánytalanság és igazságtalanság, amit a görögök $\alpha\delta\iota\chi\iota\alpha$ -nak (jogtalanság) hívnak. Amikor tehát a praetor vagy a bíró jogtalan ítéletet hirdet ki valaki ellen, akkor erről azt mondják, hogy iniuriát szenvedett. Sérelmet nemcsak akkor követ el valaki, ha mást, teszem, ököllel vagy husággal leüt, vagy csak megver, hanem akkor is, ha szóbeli gyalázkodást követ el valaki ellen, pld. ha olyasvalaki, aki tudja, hogy amaz neki

semmivel sem tartozik, ennek vagyonát, mint adósát elfoglalja, vagy ha valaki másnak a gyalázatára gúnyiratot vagy verset ír, szerkeszt, kiad, vagy gonosz szándékkal közreműködik ilyesmi létrejöttén, vagy pedig valaki családanyát vagy fiút vagy lányt nyomon kíséretet vagy szemérme ellen támadást követ el. És végre köztudomásúlag sok más módon is el lehet követni személyisértést. Sérelmet szenvedhet valaki nemcsak a maga, hanem hatalma alatt álló gyermekei személyén keresztül, valamint feleségén keresztül is, ami túlnyomólag szintén elismerésre jutott. Ha tehát valakinek a leányán, ki Titius felesége, sérelmet követ el, akkor nemcsak a leány nevében lehet ellened iniuriarum actiót indítani, hanem az atya és férj nevében is. Megfordítva azonban, ha a férjen esett sérelem, a feleség a sérelem miatt nem perelhet, mert az méltányos, hogy a feleséget a férje megvédje, de az nem, hogy a férfit is a felesége. A menyé nevében az ipa is indíthat keresetet, ha annak férje az ő hatalma alá tartozik. A rabszolgákon magukon ugyan nem követhető el sérelem, de rajtuk keresztül gazdájukon igen; de nem ugyanazokon a módokon, mint ahogyan a gyermekek vagy feleség személyén keresztül, hanem, ha valami nagyobb durvaságot követnek el ellenük és ha ez nyilván a tulajdonos gyalázatára irányul. Például ha valaki másnak a rabszolgáját megkorbácsolja, ez esetben alkalmazást nyer a kereset, de ha szóval leszidja vagy ököllel megüti, emiatt semmilyen kereset sem illeti meg a tulajdonost. Ha közös rabszolgát ért sérelem, akkor méltányos, hogy a sérelem felbecsülése ne az egyesek tulajdoni részeinek aránya szerint történjék, hanem a tulajdonos személye szerint, mivel rajtuk magukon esett sérelem. Ha a rabszolga hasznélvezete Titiusé, a tulajdonjoga Maeviusé, akkor inkább úgy kell tekinteni, hogy a sérelem Maeviusra érte. Ha neked jóhiszeműleg szolgáló szabad emberen követtek el sérelmet, akkor nem neked lesz kereseted, hanem ő a saját nevében perelhet, kivéve, ha a te csúfságodra verték meg, mikor téged is megillet a sérelem miatti kereset. Ugyanez áll az olyan idegen rabszolgára, aki neked jóhiszeműen szolgál, hogy t. i. mindannyiszor helye lesz részedre iniuriarum actiónak, valahányszor a te megszegényítésedre követték el rajta a sérelmet.

A sérelem büntetése a 12. t. törvény szerint egy testrésztönkretétele miatt talio (hasonlóval való megtorlás) volt; csonttörésért pedig pénzbüntetések voltak megállapítva, talán a régiek nagy szegénysége miatt. Később a praetorok megengedték a sérelmet szenvedetteknek, hogy azt maguk becsüeljék fel s hogy a bíró tetszése szerint vagy annyiban marasztaljon, amennyire a sértett becsülése rúg, vagy kevesebbre. Az iniuriának a 12. t. törvényből származó büntetése feledésbe ment; az a másik, amelyet a praetorok vezettek be s amelyet tisztinek is neveznek, a bíróságok előtt ma is gyakorlatban van. A sérelem felbecsülése ugyanis növekszik vagy csökken a sértett méltóságának és tisztességének foka szerint; s az elmarasztalásnak e fokozatát méltán alkalmazzák szolgarendű személyénél is; így más fokozatot állapítanak meg az ügykezelő rabszolgára, mást a közepesfajta s mást a leghitványabbra vagy bilincseket viselőre. A lex Cornelia is szól az iniuriáról és egy iniuriarum actiót vezetett be, melynek akkor van helye, ha valaki azt állítja, hogy megütötték, megverték, vagy házába erőszakkal behatoltak. Háza alatt pedig érteni kell, akár a saját házában lakik, akár bérletben vagy ingyenesen, vagy vendégül látva. Súlyosnak minősül a sérelem vagy a cselekmény minemúsége szerint, pld. ha megsebeznek vagy husáanggal ütnek le valakit; vagy a hely szerint, például a sérelmet színházban, köztéren vagy a praetor szemeláltára követték el valakin; vagy a személy szerint, például ha egy magistratus szenvedett sérelmet, vagy egy senator alacsonyrendűtől, vagy szülő, illetőleg felszabadító gyermekeitől, illetőleg felszabadítottjaitól; mert másképpen becsülik fel a senator, szülő, vagy felszabadító sérelmét, mint egy kívülállóét és alacsonyrangú személyét. Nem egyszer a megsebesülés helye is súlyossá teszi a sérelmet, pld. ha a szemét ütik meg valakinek. Kevés különbség van aköz, hogy családtyán vagy családba tartozó fiún követték-e el az effajta sérelmet, mert utóbbi is súlyosnak minősül. Általában tudni kell, hogy minden sérelem esetében perelhet a sérelmet szenvedett vagy bűnvádi vagy polgárjogi úton. És ha polgári úton perel, akkor a mondottak szerint becsülés alapján szabja ki a bíró a büntetést. Ha

pedig bűnvádi úton perel, akkor a bíró tisztéből folyólag szab ki a vádlottra rendkívüli büntetést, szem előtt tartva, amit Zeno császár constitutiója hozott be, hogy illustris című és ezek felett álló személyek iniuriarum actiót bűnvádi úton is indíthatnak, illetőleg mint vádlottak lefolytathatnak képviselő útján is a constitutio tartalma értelmében, amint ez belőle magából nyilván kitűnik. Nemcsak a sérelmet elkövető, azaz aki maga ütött, van kitéve a sértés miatti keresetnek, hanem az is, aki szándékosan előidézte vagy elősegítette, hogy valakit ököllel megverjenek. Ez a kereset, igénybenemvétel folytán, elenyészik; éppen ezért, ha a sérelmét elhanyagolja valaki, azaz rögtön, elszenvédeése után nem méltatja figyelmére, később, meggondolva magát, a mellőzött sértést nem hozhatja fel többé.

V.

A vétségszerű helyzetekből eredő kötelmekről.

Ha a bíró a pert „magáévá tette” (litem suam facere, - hibás ítélet folytán), nem lehet őt olyannak tekinteni, mint aki egyenesen büntetből eredőleg van kötelezve; de mivel nem is szerződés folytán került kötelezettségbe s bizonyos úgy vehető, hogy elkövetett valami hibát, még ha tudatlanságból kifolyólag is, tehát olyan lesz a helyzet, mintha bűncselekmény alapján felelné s akkora büntetést fog elszenvedni, amekkorát az ítélelhozó az ügyből kifolyólag méltányosnak lát. Ha valakinek a saját vagy bérelt vagy ingyen lakott ebédlszobájából valaki kidob vagy kiönt valamit úgy, hogy az másnak kárt okoz, akkor ezt is úgy tekintjük, mintha vétség alapján volna kötelezve. Mégpedig azért nem egyenesen vétség alapján, mert jobbára másoknak, t. i. a rabszolgájának vagy gyermekének vétségéért vonják felelősségre. Ehhez hasonló az, mikor valaki oly helyen, ahol rendesen járni szoktak, úgy helyez el vagy függeszt fel valamit, hogy az, ha leesik, árthat valakinek; erre az esetre tíz arany van büntetésül megállapítva. A kidobott vagy kiöntött dolognál ellenben az okozott kár kétszeresére szóló kereset van megállapítva. Szabad ember megölése esetén ötven arany büntetés van megszabva; ha pedig életben maradt, csupán kárt szenvedett, akkora összegre szóló keresetet ad a praetor, amennyit a bíró méltányosnak fog látni; a bírónak ugyanis számításba kell vennie az orvosnak kifizetett díjakat s a többi gyógyítási költségeket; valamint a munkamulasztást, mely már bekövetkezett vagy be fog következni amiatt, hogy munkaképtelenné vált. Ha egy fiú atyjától külön lakik, s ebédlőjéből kidobtak vagy kiöntöttek valamit, vagy olyasmit helyeztek el vagy függesztettek ki, aminek leesése veszélyes, Julianus szerint az atya ellen nem támad kereset, hanem egyenesen a fiút kell perelni. Ezt akkor is szem előtt kell tartani, ha a fiú, mint bíró, a pert magáévá tette. Ugyancsak a hajó vendégfogadó és istálló tulajdonosa is mintegy büntetből felelős a hajón, vendégfogadóban vagy istállóban elkövetett csalárdságért vagy lopásért, föltéve, hogy nem ő maga bűnös, hanem azok közül valaki, kik a hajón, vendégfogadóban vagy istállóban alkalmazva vannak. Mivel ez a kereset nem szerződésből keletkezik ellene és némileg még gondatlanság vétségének vádja alá is esik amiatt, mert gonosz emberek munkáját vette igénybe, ezért olyannak tekinthető, mintha vétségből folyólag volna felelős. Ezekben az esetekben azonban in factum actiónak van helye, mely megilleti az örökös is, de az örökös ellen nem megy.

VI. A keresetekről.

Hátra van még, hogy a keresetekről szóljunk. A kereset nem egyéb, mint az a jog, hogy követeléseinket bírói úton érvényesíthetjük.

A kereseteknek, melyekkel a bírák vagy az arbiterek előtti peres eljárás a felek közt lefolyik, fő felosztás szerint két faja van: vagy dologiak (in rem), vagy személyiek (in personam). Mert vagy az ellen indít keresetet valaki, aki szerződés vagy bűncselekmény folytán kötelezve van vele szemben, amikor is in personam keresetekről van szó, melyek intenciójában azt állítja a felperes, hogy ellenfele „adni tartozik” (dare oportere) vagy „adni és tenni tartozik” (dare facere oportere) neki valamit, vagy még bizonyos más módokon fogalmazza intencióbeli követelését; vagy pedig az ellen perel, ki vele szemben semmi jogi lekötöttségben sincsen ugyan, azonban bizonyos dologra vonatkozólag vitát támaszt irányában. Az ebben az esetben keletkező keresetek dologiak; pl. mikor egy testi dolgot birtokol valaki, melyről Titius azt állítja, hogy az az övé, viszont a birtokló magát mondja tulajdonosnak. Mert ha Titius intenciója így szól: „rem a suam esse”, akkor in rem actio forog fenn. Ugyancsak, ha valaki arra indít pert, hogy joga van egy telek vagy épület hasznélvezetére, vagy a szomszédja telkén való átjárásra, áthajtásra, vagy a szomszédja telkéről víz vezetésére, akkor ez in rem actio. Ugyanilyen nemű az a kereset, mely a városi telkeken való jogokról szól, pl. ha arra perel valaki, hogy joga van épületét magasabbra emelni, hogy kilátás-, erkély- vagy gerenda-bebocsátási szolgálma van a szomszéd házában. A hasznélvezet és a mezei és városi telkek szolgálmai körül megfordított irányban is keletkeznek keresetek; pl. valaki intencióját úgy fogalmazza, hogy ellenfelének nincs joga a hasznélvezetet gyakorolni, átjárni, áthajtani, vizet vezetni, valamint magasabbra építkezni, kilátást élvezni, erkélyt kiugratni vagy gerendát bebocsátani; ezek is dologi keresetek, de nemlegesek. A kereseteknek ez a fajtája nem fordul elő a testi dolgok feletti vitáknál, mert ezeknél az perel, ki nem birtokol; annak pedig, ki birtokol, nincs olyan keresete, mellyel tagadhatná, hogy a dolog a felperes tulajdona. Csupán egy esetben tölti be a birtokló mégis a felperes szerepét, mint ez a Digesták terjedelmesebb könyveiből jobban kiviláglik. Ezek az eddig felsorolt s az ezekhez hasonló keresetek törvényes és polgárjogi eredetűek. Másokat a praetor saját jogszolgáltatása körében szerkesztett, részint in rem, részint in personam actiókként; ezeket is szükséges példákkal bemutatni. Így p. o. gyakran helyt ad dologi keresetnek olyformán, hogy vagy a felperes állítja, mintha a dolgot elbirtokolta volna, holott nem birtokolta el, vagy ellenkezőleg a birtokló mondja, hogy ellenfele nem birtokolta azt el, holott elbirtokolta. Ha ugyanis valakinek jogos címen bizonyos dolgot átadtak, pl. vétel, ajándék, hozomány vagy hagyomány címén, de mégsem lett annak a dolognak tulajdonosává: ha annak a dolognak birtoklásából valami eset folytán kiesett, semmi közvetlen dologi keresete nincs a dolog visszakövetelésére, mert a civiljogi keresetek úgy vannak szerkesztve, hogy csak a tulajdonát követelheti velük valaki. Mivel azonban méltánytalan volt, hogy ebben az esetben ne lehessen keresetet indítani, a praetor kitalált egy keresetet, melyben a birtoklásból kiesett azt állítja, hogy azt a dolgot elbirtokolta s így mint a sajátját követeli. Ennek a keresetnek actio Publiciana a neve, mivel először Publicius praetor iktatta edictumába. Viszont fordítva, ha olyasvalaki, ki államügyben távol vagy az ellenség fogságában van, egy itthonlevő dolgát elbirtokolja, meg van engedve a tulajdonosnak, hogy mihelyt a birtokló államügyben való távolléte véget ér, egy éven belül az elbirtoklás hatályának feloldásával dolgát visszakövetelhesse, azaz keresetében azt állítsa, hogy a birtokos nem birtokolt el, ezért a dolog az ő tulajdona maradt. A keresetek e nemében a praetor hasonló méltányosságtól indítatva, másokat is részesít, amint ezt a Digesták, illetve Pandecták terjedelmesebb kötetéből meg lehet tudni. Továbbá, ha valaki hitelezői kijátszása céljából bizonyos dolgát valakinek átadja: ha vagyont a tartományi főnök határozatából a hitelezők

birtokba veszik, meg van engedve nekik, hogy követelhessék azt a dolgot az átadás hatálytalanításával, azaz úgy, hogy azt mondják, hogy a dolog átadása nem történt meg s ezért az az adós tulajdonában maradt. Ugyancsak a praetor jogszolgáltatásából eredt a Serviana és quasi Serviana actio, mely utóbbit hypothecariának (jelzálogi) is neveznek. Serviana actiót lehet indítani a haszonbérlő azon javait illetően, melyek a telek bére fejében zálogul vannak lekötve a bérbeadónak; quasi Servianával pedig a hitelezők kézi- vagy jelzálog jogukat érvényesítik. A kézizálog és a jelzálog között, ami a jelzálogi keresetet illeti, nincs különbség, mert mindkét elnevezés felöleli mindazt a dolgot, melyre vonatkozólag a hitelező és az adós megegyeztek, hogy a tartozás fejében le legyen kötve. De más tekintetben van különbség. Kézizálog elnevezés alatt ugyanis sajátosképp azt a dolgot értjük, amelyet egyszersmind át is adnak a hitelezőnek, főként akkor, ha ingó; azt viszont, ami átadás nélkül, pusztá megegyezéssel van lekötve, nevezzük különös névvel jelzálognak. Vannak a praetornak saját jogszolgáltató hatásköre keretében alkotott személyi keresetei is, pl. az actio de pecunia constituta, melyhez hasonló volt az actio recepticia. Ez utóbbit azonban, minthogy constitutióknak mindazt, amivel ez többet tartalmazott, átvitte az actio de pecunia constitutába, mint feleslegest, törvényeink közül mindenestül töröltük. Ugyancsak a praetor hozta létre a rabszolgák és a családi hatalom alatt álló fiúk különvagyonára vonatkozó keresetet, valamint azt, melyben az a vita tárgya, hogy a felperes tett-e esküt és számos mást. Az actio de pecunia constituta mindenki ellen indítható, aki megígérte, hogy maga vagy más helyett fizetni fog, de nem stipulációval; mert ha stipulációbeli kérdésre adta az ígéretet, akkor a ius civile értelmében felel. A különvagyonról szóló kereseteket az atya, illetve a tulajdonos ellen azért szerkesztette a praetor, mert ámbár fiaik vagy rabszolgáik szerződéseiből kifolyólag jog szerint nem felelősek, mégis méltányos volt, hogy a különvagyon erejéig, mely mintegy a fiú-, illetve leánygyermek és a rabszolgák vagyona, elmarasztalják őket. Ugyancsak, ha valaki ellenfele felhívására megesküdött, hogy a perelt pénzösszeg jár neki, de az ellenfél ezt mégsem fizeti meg, akkor teljes joggal szegezi ellene azt a keresetet, melyben most már nem akörül forog a per, hogy jár-e neki a pénz, hanem csupán, hogy megesküdött-e. Joghatóságából kifolyólag nagyszámú büntetőkeresetet is hozott be a praetor; pl. az ellen, aki az ő hirdetőtábláján valamit megrontott, vagy aki szabadonbocsátóját vagy atyját engedély nélkül törvénybe idézte, valamint az ellen, ki a törvénybe idéztet erőszakkal visszatartja, vagy akinek felbujtására másvalaki tartja vissza és számtalan mást. A praeiudicialis keresetek is dologiak; ilyenek azok, melyekkel azt kutatják, hogy valaki szabad-e, vagy felszabadított-e; vagy amely az újszülött elismeréséről szól. Ezek közül jóformán csak annak az egynek van törvényi alapja, mely azt kutatja, hogy szabad-e valaki; a többiek magának a praetornak jogszolgáltatása nyomán keletkeztek. Így tehát, tekintve a keresetek e széttagoltságát, világos, hogy a felperes nem perelheti a maga dolgát ilyen intentio-fogalmazással: „si paret eum dare oportere” („ha kitűnik, hogy az alperes adni tartozik”), mert ami a felperes tulajdona, azt nem kell neki adni, mert hisz adni azt teszi, hogy adni azzal a céllal, hogy az övé legyen; már pedig egy dolog, mely már a felperesé, jobban nem lehet az övé. Csupán a tolvajok iránti gyűlöletből, hogy t. i. minél több keresettel legyenek perelhetők, történt, hogy a tolvajokat kétszeres, illetve négyszeresre menő büntetésen kívül még a dolog visszaszerzése fejében is lehessen perelni ekképp fogalmazott keresettel: „si paret eos dare oportere”, holott helyt foglal ellenök az a dologi kereset is, mellyel a dolgát kiki mint sajátját („rem suam esse”) követeli. A dologi kereseteket vindicatióknak nevezzük; azokat a személyes kereseteket pedig, melyeknek intentiója valaminek adására és tevésére menő kötelezettségre („dare facere oportere”) utal, condictióknak. Condicere a régi nyelvben annyit jelentett mint denuntiare (a pert bejelenteni). Manapság helytelen használattal nevezzük condictióknak azokat a személyes kereseteket, melyeknek intentiójában a felperes valaminek adására irányuló kötelezettségre utal; korunkban ugyanis ilyenkor már semmiféle perbejelentés nem történik.

Következik az a felosztás, mely szerint bizonyos keresetek vagyoni kielégítés követelésére, mások büntetés kieszközlése céljából készültek, ismét mások pedig vegyesek. Vagyoni kielégítést szolgál valamennyi dologi kereset. A személyes keresetek közül a szerződésből keletkezők majd mind vagyoni kielégítést célzóknak tekinthetők; pl. azok, melyekkel kölcsönpénzt, vagy stipulációba foglalt pénztartozást követel a felperes, úgyszintén a haszonkölcsön, letét, megbízás, társaság, adásvétel, bérlet keresetei. Ha letéti keresettel perel valaki oly dolgot, melyet lázadás, tűzvész, házbeomlás vagy hajótörés alkalmából adott letétbe, akkor a praetor a kétszeresre ad keresetet, ha a per az ellen vagy örököse ellen folyik, kinek a dolgot őrizetébe adták, utóbbinak család magatartása miatt; ez esetben vegyes a kereset. A büntényből eredő keresetek közül pedig egyeseket csupán a büntetés követelése céljából alkottak meg, másokat egyszerre büntetés és vagyoni megtérítés céljára s éppen ezért vegyesek. Csupán a büntetésre perel a furti actio indítója, mert akár tettenért lopás címén perel a négyszeresre, akár tetten nem ért lopás miatt a kétszeresre, csupán a büntetés végett folyik a per; magát a dolgot ugyanis külön keresettel követelheti, tudniillik azon a címen, hogy az az övé, akár maga a tolvaj birtokolja is azt a dolgot, akár bárki más; ezen kívül a tolvaj ellen még *condictio* is van a dolgot illetőleg. Vegyes kereset a *vi bonorum raptorum actio*, mivel a négyszeresben a vagyoni megtérítés is benne van és a büntetés háromszoros. Sőt a károkozásról szóló *lex Aquilia* keresete is vegyes nemcsak akkor, ha a tagadásban lévő ellen a kétszeresre megy a per, hanem néha akkor is, ha az egyszeresre perel valaki. Például mikor sánta vagy félszemű rabszolgát ölt meg valaki, ki még abban az évben ép és magas értékű volt; annyiban marasztalják ugyanis el, amennyi annak a rabszolgának abban az évben a legmagasabb értéke volt, a már előadott különböztetés szerint. Ugyancsak vegyes a kereset azok ellen, kik a szentegyháznak és más tiszteletreméltó helyeknek hagyott hagyományok vagy hitbizományok kiszolgáltatását annyira halogatták, hogy törvény elé kellett idézni őket; ilyenkor ugyanis a hagyott pénzt vagy dolgot is kényszerülnek kiadni és ugyanannyit még büntetésül, így elítéltetésük a kétszeresre történik.

Némely kereset vegyes causán nyugvónak tekinthető, dologinak és személyesnek egyaránt. Ilyen a hagyatéki osztozkodó kereset (*actio familiae herciscundae*), mely a társörökösöket illeti a hagyatéki felosztása céljából; ugyancsak a közös vagyon felosztására vonatkozó (*actio communi dividundo*), mely a felosztás céljából támad azok között, kik valamit közösen bírnak. Ilyen a határigazítási kereset (*actio finium regundorum*), mely azok között merül fel, kiknek határos földjeik vannak. Ebben a három perben a bíró a jog és méltányosság alapján odaítélheti a peres dolgot a felek valamelyikének; ha pedig úgy látszik, hogy az egyiknek része túlteng, ezt a másiknak fizetendő bizonyos pénzösszegben marasztalhatja.

Az összes keresetek vagy az egyszeresre, vagy a kétszeresre, háromszorosra vagy négyszeresre irányulnak; ennél tovább egy kereset sem terjed. Egyszeresre megy a per stipulatiónál, kölcsönadásnál, adásvételnél, bérbeadásnál és -vételnél s még számos esetekben. Kétszeresre perelünk tetten nem ért lopás miatt, jogtalan kártétel miatt a *lex Aquilia*-ból folyólag; bizonyos esetekben a letétnél; ugyancsak a rabszolga megrontása miatt, mely kereset az ellen indítható, kinek buzdítására vagy tanácsára másnak a szolgálja megszökött, vagy urával szemben engedetlen lett, vagy kicsapongó módon kezdett élni, szóval akármi módon megromlott (e keresetnél be lehet számítani azon dolgoknak becsértékét is, melyeket a rabszolga szökésekor elvitt); továbbá a fentebb mondottak szerint oly hagyományoknál, melyeket a tiszteletreméltó helyeknek hagytak. Háromszorosra megy a per, mikor valaki keresetlevelébe a valóságos becsértéknél nagyobb összeget vesz fel, hogy így a viatorok, azaz a perek végrehajtói, illetekek címén nagyobb összeget szedjenek be; ami kárt ugyanis ez okból kifolyólag az alperes szenvedett, azt háromszorosan veheti meg a felperesen, ebben a háromszorosban az az egyszeres is benne lévén, ami kárt szenvedett. Ezt törvénykönyvünkben tündöklő *constitutio*nk hozta be, melynél fogva kétségtelen, hogy e *condictio* törvényből származik. Négyszeresre

megy a per tettenért lopásnál, valamint, ha megfélemlítés következtében (*metus causa*) történt valami; ugyancsak arra a pénzre nézve, melyet arra a célra adnak, hogy aki kapja, valami patvarkodó percesealményt végezzen vagy ne végezzen; hasonlóképpen constitúciónkból ered az a törvényes *condictio*, mely négyszeres büntetést szab az olyan perbeli végrehajtókra, kik a constitúciónkban megszabott mértéken túl hajtanak be valamit az alperesektől. A tetten nem ért lopás és a rabszolga megrontása miatti keresetek a többiektől, melyekkel együtt tárgyaltuk őket, abban különböznek, hogy ezek a keresetek mindenképp a kétszeresre mennek, míg amazok, azaz a *lex Aquiliá*ból eredő jogtalan károkozás miatti és néha a letéti kereset is csak tagadás esetén kétszereződnek meg, de a beismerő ellen egyszeresre szólnak. Az ellenben, mely a tiszteletreméltó helyek részére rendelt hagyományokat illeti, nem csupán tagadással kétszereződik meg, hanem azzal is, ha a hagyománykifizetést addig halogatja a megterhelt, míg hatóságaink rendeletére perre került a dolog; de beismerés esetében és ha még a hatóságok rendeletére történő beperelés előtt teljesít, az egyszeresre szól. A megfélemlítés miatti kereset is abban különbözik azoktól, melyekkel együtt tárgyaltuk, hogy e kereset természete hallgatólagosan azt hozza magával, hogy aki a bíró parancsára magát a dolgot visszaszolgáltatja a felperesnek, az felmentetik. A többi esetben ez nincs így, hanem az alperest mindenképp a négyszeresben marasztalják el, amint ez a tettenért lopás kereseténél is van.

Némely kereset méltányos (*bonae fidei*), más szigorú jog szerinti (*stricti iuris*). Méltányosak a következők: az adásvétel, bérlet, ügyvitel, megbízás, letét, társaság, gyámság, haszonkölcsön, kézizálog keresete, a hagyatéki osztó, közös vagyon felosztása iránti keresetek s az az *actio praescriptis verbis*, mely a bizományi és a csereszerződésből keletkezik; valamint a hagyatéki kereset is. Ez utóbbira nézve ugyan eddig kétséges volt, hogy ez a méltányos keresetekhez számítandó-e vagy sem, de constitúciónk ezt világosan a *bonae fidei* actiók közé helyezte. Valamikor a *rei uxoriae actio* szintén a méltányos keresetek közé tartozott; de mivel a stipulatióból eredő keresetet (*actio ex stipulatu*) tökéletesebbnek találtuk és mindazokat a szabályokat, melyek a női vagyonra vonatkoztak, mindenféle osztályozásaikkal együtt az *actio ex stipulatu*ba átvittük, mely a hozomány visszakövetelésére szolgál, az *actio rei uxoriae* eltörlése után az *actio ex stipulatu*, mely ennek helyébe lépett, méltán vette fel a méltányos kereset jellegét, de csupán annyiban, amennyiben a hozomány visszakövetelésére szolgál. Ennek a keresetnek megadtuk a hallgatólagos zálogjog kedvezményét is; de megállapítottuk, hogy a többi hitelezőt zálogi rangsorban csak akkor előzi meg, mikor maga a nő perel hozományáért, mert csak a róla való gondoskodásból hoztuk ezt be. A méltányos kereseteknél a bíróságoknak szabad hatalmuk van arra, hogy a jog és méltányosság alapján megbecsüljék, mennyit kell a felperes részére megtéríteni. Ebben benne van az a felhatalmazás is, hogy ha viszont a felperes is tartozik valamit szolgáltatni, akkor ennek beszámításával kell a maradékban elmarasztalni az alperest. Sőt ez a beszámítás szigorú jog szerinti pereknél is bevezetést nyert már *divus Marcus* leiratánál fogva a *doli mali exceptio* felvetésének segítségével. Constitúciónk a világos jogalapon nyugvó beszámításokat még szélesebben kiterjesztette úgy, hogy a kereseteket *ipso iure* csökkentésük, akár dologiak, akár személyiek vagy bármi mások legyenek is ezek, kivéve egyedül a letéti keresetet, melynél teljesen méltánytalannak találtuk, hogy beszámítás címén bármi követelést is ellen lehessen vetni, nehogy a letevő beszámítás örve alatt elüthessék letétbe helyezett dolgai visszakövetelésétől. Ezenkívül némely keresetet *arbitrariának*, azaz a bíró mérlegelésétől függőnek nevezünk; - ezekben az alperest csak akkor kell elmarasztalni, ha a bíró becselő felhívására az alperes a felperest nem elégíti ki, azaz a dolgot nem szolgáltatja vissza, vagy nem mutatja fel, vagy nem fizet, vagy *noxalis* perben a rabszolgát nem adja ki. Az ilyen keresetek között vannak dologiak és személyesek is. Dologiak például a *Publiciana*, a *Serviana*, a haszonbérlet (*colonus*) dolgait illetően, a *quasi Serviana*, melyet jelzáloginak is neveznek; személyesek például azok, melyekkel a megfélemlítés vagy csalás következtében történetekre nézve perelünk, valamint az, mellyel azt követeljük, amit

meghatározott helyen való szolgáltatásra ígértek. A felmutatásra menő kereset (a. ad exhibendum) szintén a bíró mérlegelésétől függ. Ezekben és a többi hasonló keresetekben a bíró a jog és méltányosság alapján, a per tárgyát képező dolog természete szerint megbecsülheti, hogy a felperest hogyan kelljen kielégíteni.

A bírónak azonban gondolnia kell arra, hogy amennyire módjában áll, az ítéletet meghatározott pénzüsszegre vagy dologra hozza, akkor is, ha bizonytalan összegre indították nála a keresetet.

Ha valaki keresete intenciójába többet vett fel, mint ami megilletné, elvesztette a követelést és a praetor sem könnyen helyezte vissza előbbi állapotába, hacsak nem volt huszonöt évesnél fiatalabb. Ennek ugyanis, mint más ügyekben, úgy ebben is, ügyvizsgálat után, segítségére sietett, ha fiatalságánál fogva hibázott. Ha azonban a jogos tévedésre oly nagy ok forgott fenn, hogy még a legmegállapodottabb ember is tévedhetett volna, akkor a huszonöt évesnél idősebbeken is segített; pl. ha az egész hagyományt követelte valaki és később fiókvégrendeletek kerültek elő, melyekben a hagyomány egy részét a végrendelező elvette tőle, vagy még másoknak is juttatott hagyományokat és így történt, hogy a felperes többet követelt, mint a háromnegyedrész és így a lex Falcidia értelmében a hagyományok korlátozás alá estek. Többet pedig négyféle módon lehet követelni: tárgy, idő, hely és jogalap tekintetében. Tárgy tekintetében például, ha valaki a neki járó tíz arany helyett húszat követel, vagy ha a résztulajdonos az egész dolog, vagy a valódinál nagyobb rész tulajdonát veszi keresetében. Idő szempontjából: például, ha határnap vagy feltétel bekövetkezte előtt követel valaki. Mert amilyen alapon a kelleténél később fizetőt úgy tekintik, mint aki kevesebbet fizet, ugyanúgy az, ki korábban követel, többet követelőnek tekinthető. Hely tekintetében többet követel például az, aki a meghatározott helyre szóló stipulációnál egy más helyen követel, anélkül, hogy a stipulatio teljesítési helyét megemlítené; például, ha az, ki így stipulált: „Fogadod-e, hogy Ephesusban adsz?” - egyszerűen Rómában követeli, hogy adjanak neki. Azért tekinthető többet követelőnek, mert feltétel nélküli keresete elveszi az ígérőtől azt az előnyt, mely Ephesusban történő teljesítésnél javára fennforgott volna; éppen ezért a más helyen követelőnek bírói mérlegelésen alapuló keresetet szokás adni, melyben figyelembe jön az az előny, mely az ígérőt annál a ténynél fogva megillette volna, hogy a kikötött helyen teljesít. Ez az előny legtöbbször az árucikkeknél van meg, például a bornál, olajnál, gabonánál, melyeknek ára egyes vidékek szerint változó, sőt a kölcsönpénzt sem adják mindenütt ugyanarra a kamatra kölcsön. Ha pedig valaki Ephesusban követel, azaz azon a helyen, ahova a szolgáltatást stipulálta, feltétel nélküli keresettel is érvényesen perelhet; ezt a praetor is kijelenti, mivel a teljesítéshez fűződő előny így megmarad az ígérőnek. Ahhoz, aki helyileg követel többet, közel áll az, aki a jogalap szempontjából perel többet. Például, ha így stipulált tőled valaki: „Fogadod-e, hogy adod Stichus rabszolgát vagy tíz aranyat?” - s azután csak az egyiket igényli, tehát vagy a rabszolgát, vagy a tíz aranyat. Azért tekintik pedig úgy, hogy többet követelt, mert a stipulációk ezen fajtájánál az ígérőt illeti meg a választás, hogy a pénzt akarja-e inkább szolgáltatni vagy a rabszolgát; aki tehát perbeli kérelmét arra irányítja, hogy éppen csak a pénzt, vagy éppen csak a rabszolgát adják neki, az ellenfelétől elragadja a választás jogát s így teremt a maga számára kedvezőbb helyzetet, ellenfelének pedig kedvezőtlenebbet. Éppen ezért az ily ügyben oly keresetet hoztak be, melynek intenciója ez legyen: „Stichus rabszolgát vagy a tíz aranyat adni”, azaz ugyanazon a módon pereljen a felperes, ahogy stipulált. Továbbá, aki általában egy rabszolgát stipulált és most egyenesen Stichust perli, vagy általánosságban bort stipulált, s most éppen campaniait követel, vagy általában bibtort stipulált s azután csupán tyrusira tart igényt: az többet követel, mivel elvette a választás jogát ellenfelétől, kinek a stipulatio jogánál fogva szabad volt mást szolgáltatnia, mint amit a felperes tőle perel. Sőt még ha a leghitványabb is az, amit a felperes követel, mégis úgy kell őt tekinteni, mint aki többet követel, mert gyakran megesik, hogy az ígérőnek könnyebb a

nagyobb értékűt szolgáltatnia. Mindez azonban csak régebben volt gyakorlatban, később Zeno császár törvénye s a miénk ezt a dolgot korlátozta. Mégpedig, ha idő tekintetében kért többet a felperes, az isteni emlékü Zeno constitutiója mondja meg, miként kell döntenit; ha viszont mennyiségileg vagy másképpen kért többet, akkor a túlkövetelőt minden kárnak, mely ennek következtében netán bekövetkezett annak terhére, akitől többet követeltek, háromszorosában való elmarasztalással kell büntetni. Ha a felperes kereseti követelésébe kevesebbet vett fel, mint ami megilleti, például ha ötnak a szolgáltatását követeli, mikor tízzel tartoznak neki, vagy a telek felerészét perli, mikor az egész az övé: ezt baj nélkül teheti; a fennmaradt részre ugyanis dicső emlékü Zeno császár constitutiója értelmében a bíró az ellenfelet ugyanebben a perben elfogja marasztalni. Ha valaki mást perel, mint amit kellene, ezzel semmit sem veszélyeztet az uralkodóvá lett nézet szerint, hanem megengedjük neki, hogy az igazságot megismerve ugyanabban a perben helyesbítse tévedését, például, ha az, kinek Stichus rabszolgát kellett volna követelnie, Erost követelte, vagy valaki úgy fogalmazta intentióját, hogy végrendelet alapján adjanak neki olyasmit, ami stipulatio alapján jár neki.

Vannak ezenkívül keresetek, melyekkel követelésünket nem teljes egészében érvényesítjük, hanem egyszer az egészet, máskor kevesebbet. Így, mikor a fiú vagy rabszolga különvagyónak erejéig perlünk. Ha ugyanis a különvagyóban van annyi, amennyire perelünk, akkor az atyát, illetőleg tulajdonost az egészre nézve elmarasztalják; ha pedig nincs, akkor a bíró csak annyira marasztal amennyi a különvagyóban van. Hogy pedig a különvagyont hogy kell érteni, azt majd a maga helyén előadjuk. Ha a feleség perel a hozományi perben, akkor a férjet annyiban kell marasztalni, amennyit meg tud adni, azaz amennyit anyagi helyzete megenged. Ha tehát az ő vagyona fedezi a hozomány összegét, akkor az egészben elmarasztalják, ha nem, akkor csak annyiban, amennyit adni képes. Visszatartási jogból kifolyólag is csökken a hozományi követelés; a férjnek ugyanis meg van engedve, hogy a hozományi javakra tett kiadásai fejében visszatartást gyakoroljon, a hozomány ugyanis a szükséges befektetések következtében ipso iure csökken, mint azt a Digesták terjedelmesebb könyveiből meg lehet tudni. De ha atyjával vagy felszabadítójával perlekedik is valaki, valamint, ha társ a társát a társasági keresettel pereli, a felperes nem kap többet, mint amennyit ellenfele szolgáltatni képes. Ugyanez vonatkozik arra az esetre is, mikor valakit a saját ajándékígéretéből kifolyólag perelnek be. A keresettel szemben érvényesített beszámítási kérelem is többnyire azt idézi elő, hogy kevesebbet kap valaki, mint amennyivel tartoznak neki, mert a bíró, a jog és méltányosság alapján történő beszámításával annak, amivel viszont a felperes tartozik ugyanabból az ügyből kifolyólag, mint már mondtuk, a maradékban marasztalja el az alperest. Ha az, ki hitelezői javára átengedte vagyonát, később szerez valami olyat, ami alkalmas kielégítési alap lehet, hitelezői újólag csak arra perelhetnek, amit az alperes tenni képes; embertelenség lenne ugyanis egészben marasztalni azt, ki vagyonától meg van fosztva.

VII.

A más hatalma alatt állóval kötött ügyletekről.

Mivel fentebb említettük azt a keresetet, mely a családfiúk és rabszolgák különvagyónak perlésére szolgál: szükséges, hogy e keresetről és a többiekről, melyeket ezek nevében a szülők, illetőleg tulajdonosok ellen adni szoktak, részletesebben szóljunk. Mivel azonban akár rabszolgákkal, akár a szüleik hatalma alatt állókkal kötött ügyletekre jóformán ugyanaz a jog érvényes, tehát hogy tárgyalásunkban a szót ne szaporítsuk, irányítsuk a beszédet csupán a rabszolgára és tulajdonosára, ugyanazt vonatkoztatva a gyermekekre és szüleikre is, kiknek hatalma alatt vannak. Ha ezekre nézve valami különleges szabály van, azt külön fogjuk megemlíteni.

Ha valaki a rabszolgával ura meghagyására (iussus) kötött ügyletet, akkor a praetor a tulajdonos ellen az egészre nézve ígér keresetet, mert aki így szerződött, az a tulajdonos becsületében bízott. Ugyanebből az okból a praetor két más, az egészre menő keresetet is ígér, melyek közül az egyiket *actio exercitorianak*, a másikat *institorianak* hívják. Az *exercitorianak* akkor van helye, ha valaki rabszolgáját hajóskapitánnyá tette s vele a rábízott ügykörben szerződést kötöttek. Azért hívják *exercitorianak*, mert *exercitor*nak nevezik azt, kit a hajó mindennapi jövedelme megillet. Az *institoria* akkor van helyén, ha bolt vagy valami más üzlet élére állítottak rabszolgát s ha abban az ügykörben, melyet rá bízta, vele ügyletet kötnek. Azért hívják *institorianak*, mert *institor*oknak nevezik azokat, kiket üzletek vezetésével megbíznak. Ezt a két keresetet a praetor megadja akkor is, ha valaki szabad embert, vagy másnak a rabszolgáját állította hajó, bolt vagy bármi más üzlet élére, mert ugyanaz a méltányossági elv ez esetben is érvényesül. Vezetett be a praetor egy másik keresetet is, melyet *actio tributorianak* neveznek. Ha ugyanis a rabszolga különvagyonához tartozó árukkal gazdája beleegyezésével kereskedést folytat és ez ügyből kifolyólag vele szerződést kötnek, akkor a praetor úgy szolgáltat igazságot, hogy az árukészletet s a belőlük befolyt jövedelmet megosztja a tulajdonos közt - ha ennek is jár valami - és a többi hitelezők között arányos részek szerint. Mivel azonban a felosztást a tulajdonosnak engedni át, így, ha hitelezők közül valaki panaszkodik, hogy ő kevesebbet kapott, mint kellett volna, akkor azt a keresetet adja, melyet *tributorianak* neveznek. Ezenkívül megalkotta a praetor az *actio de peculio* és *de in rem verso* nevű keresetet, hogy a gazda, ámbár az ő tudta nélkül kötötték is az ügyletet, mégis, ami az ő vagyonába befolyt, azért teljes egészében helytállni tartozzék, ami pedig nem folyt be oda, azért a különvagyont erejéig legyen felelős. A tulajdonos vagyonába befolyt az azt kell tekinteni, amit a rabszolga az ő vagyonára szükséges módon költött, például, ha kölcsönt véve fel a hitelezőinek fizetett, vagy a dűledező épületet megtámasztotta, vagy a háztartás céljaira gabonát vásárolt, vagy akár telket, vagy bármi más hasznos dolgot vett. Ha tehát például tíz aranyból, melyeket rabszolgád Titiustól kölcsönvett, ötöt hiteleződnek fizetett ki, a többi ötöt pedig valami más módon költötte el, akkor öt arany erejéig korlátozás nélkül el kell, hogy marasztaljanak, a többi ötre nézve pedig csak annyiban, amennyiben a különvagyonból kitelik. Ebből az is kitűnik, hogy ha mind a tíz aranyat a te vagyonodba fordította, akkor Titius mind a tízet követelheti. Mert ámbár egy kereset az, mellyel a különvagyont s a tulajdonos vagyonába befolyt dolgok iránt perelnek, mégis kétféle marasztalás származik belőle. A bíró tehát, ki előtt ezzel a keresettel perelnek, előbb meg szokta vizsgálni, hogy fordítottak-e valamit a tulajdonos vagyonába s nem tér rá előbb a különvagyont felbecsülésére, mintsem kitűnik, hogy a tulajdonos vagyonába semmi sem folyt be, vagy nem az egész. Mikor pedig arról van szó, hogy mennyi a különvagyont, előbb levonjuk, amivel a rabszolga gazdájának vagy ennek hatalma alatt levő személynek tartozik és csak ami fennmarad, azt tekintjük különvagyonnak. Néha azonban mégsem vonjuk le a különvagyonból azt, amivel a rabszolga a tulajdonos hatalma alatt állónak tartozik, tudniillik, mikor ez éppen az ő különvagyonához tartozik. Ez arra vonatkozik, hogy ha például a rabszolga a saját rabszolgájának (*vicarius*) tartozik, azt az ő különvagyonából nem kell levonni.

Egyébiránt kétségtelen, hogy az, aki a tulajdonos utasítása szerint szerződött a rabszolgával, valamint az, akit *actio institoria* vagy *exercitoria* illet, perelhet *de peculio* vagy *de in rem verso* actióval is; de bolond volna, ha mellőzve azt a keresetet, mellyel legkönnyebben követelheti az egészet a szerződés alapján, belebocsátkoznék annak a bizonyításába, hogy mit fordítottak a tulajdonos vagyonába, vagy hogy a rabszolgának különvagyon van, mégpedig annyi, hogy neki egészen meg tud fizetni. Az is, kit a *tributoria actio* megillet, perelhet *de peculio* és *de in rem verso* actióval is. Ennek is azonban majd a *tributoria*, majd a *de peculio* és *de in rem verso* actio felel jobban meg. A *tributoria* előnyös azért, mivel ebben a tulajdonosnak nincs különleges helyzete, azaz nem vonják le azt, amivel a rabszolga urának tartozik, hanem ennek

is annyi joga van, mint a többi hitelezőnek; az actio de peculiónál ellenben előbb levonják, ami a tulajdonost illeti s csak a maradékban marasztalják el a gazdát a hitelezővel szemben. Viszont az actio de peculióval azért előnyös perelni, mert ebben a keresetben az egész különvagyonot számításba veszik, a tributóriában ellenben csupán azt a részét, mellyel az üzleteket folytatták és előfordulhat, hogy valaki különvagyonának csak harmad-, negyed-, sőt egészen kis részével folytat kereskedést, nagyobb részét pedig földbirtokokba, rabszolgákba vagy kamatos pénzkölcsönökbe fekteti. Ahogy tehát előnyösebb, úgy indítja meg kiki egyszer ezt, máskor meg amazt a keresetet. Mindenesetre, aki be tudja bizonyítani, hogy a per tárgyát kitevő érték a tulajdonos vagyonába fordított be, az actio de in rem versóval pereljen. Amit a rabszolgáról és uráról mondtunk, ugyanazt értjük a fiú- és leánygyermekre, fiú- és leányunokára, valamint atyára vagy nagyatyára, kinek hatalma alatt vannak. Az ő személyükre nézve különösen azt kell szem előtt tartani, hogy a senatusconsultum Macedonianum a szülők hatalma alatt állók számára pénzkölcsönök adását megtiltotta; s annak, aki kölcsönzött, megtagadta a keresetet a fiúval vagy leánnyal, a fiú- vagy leányunokával szemben, akár még hatalom alatt állanak, akár atyjuk halála vagy emancipáltatásuk folytán önjogúak lettek is, - éppen úgy, mint az atya vagy nagytya ellenében is, akár hatalma alatt tartja még őket, akár már felszabadította. Ezt a senatus azért határozta el, mivel a gyermekek, kik kölcsönzött pénzekkel, melyeket fényűzésre költöttek, meg voltak terhelve, gyakran szüleik életére törtek. Általában meg kell még jegyeznünk azt is, hogy mindazt, amire nézve valaki az atya vagy a tulajdonos meghagyásával szerződött a hatalomalattival és ami az ő vagyonukat gyarapította, azt egyenesen az atyától, illetőleg tulajdonostól is lehet constitutióval követelni, mintha csak kezdettől fogva vele kötötték volna az ügyletet. Sőt bevett nézet szerint azt is egyenesen condictióval lehet perelni, aki az exercitoria vagy institoria actio alapján van kötelezve, mert az ilyent is úgy tekintjük, mint akinek beleegyezésével kötötte a szerződést a harmadik a hatalomalattival.

VIII.

A noxalis keresetekről.

A rabszolgák gonosztetteiből, például ha loptak, raboltak, kárt okoztak, vagy jogsértést követtek el, noxalis keresetek keletkeztek; ezeknél az elmarasztalt gazdának meg van engedve, hogy vagy a perértéket szolgáltatassa, vagy a rabszolgát adja ki. Noxa alatt értjük a sérelem okozóját, azaz a szolgát; noxia maga a büntett, azaz a lopás, károkozás, rablás, jogsértés. És teljesen ésszerűen van megengedve, hogy a kártevő kiadásával a gazda szabaduljon a felelősségtől, mert méltánytalan volna, hogy a rabszolgák elvetemültsége testi értékükön túlmenő kárt okozhasson uraiknak. Az a tulajdonos, kit rabszolgája nevében noxalis keresettel bepereltek, szabadul, ha a rabszolgát a felperesnek noxába adja. Ezzel tulajdon jogát teljesen átruházza; ha azonban a rabszolga pénzkeresményéből megtéríti annak a kárát, kinek kiadták, akkor a praetor segítségével még tulajdonosa akarata ellenére is szabadon bocsátandó. A noxalis keresetek vagy törvényeken, vagy a praetori edictumon alapulnak; törvényen például a lopási kereset a 12 t. törvényen, a jogtalan károkozási a lex Aquilián; a praetori edictumon például az iniuriarum actio és a rablási kereset esetén. Minden noxalis kereset követi a tettes személyét. Ha ugyanis rabszolgád büntettet követett el, akkor ellened irányul a kereset mindaddig, míg a te hatalmad alatt van; ha másnak a hatalma alá került, akkor a kereset már ez ellen szól, ha pedig felszabadították, akkor egyenesen ő maga lesz kötelezve, s megszűnik a noxábaadás lehetősége. Ellenkező irányban is, az egyenes kereset noxalissá válhat; ha ugyanis szabad ember büntettet követett el, s ezután a te rabszolgád lett (hogy ez némely esetben megtörténhetik, azt az első könyvben adtuk elő), akkor ellened kezdődik noxalis kereset, mely azelőtt közvetlen kereset volt. Ha a rabszolga gazdájával szemben követett el büntettet, nem

támad semmiféle kereset, mert a tulajdonos és a közt, ki hatalma alatt áll, nem keletkezhetik kötelem. Ha tehát a rabszolga másnak a hatalma alá került vagy felszabadult, akkor sem ellene, sem az ellen, kinek akkor az hatalma alatt van, nem lehet perelni. Ebből folyik, hogy ha másnak a rabszolgája ellened büntettet követett el, s később a te hatalmad alá került, a keresetnek vége szakad, mert abba a helyzetbe jutott, melyben nem állhat fenn; éppen ezért, még ha utóbb kikerül is hatalmad alól, nem perelhetsz, éppen úgy, mint hogy a felszabadított vagy eladott rabszolga sem kaphat keresetet urával szemben, ha az ellene elkövetett valamit. A régiek mindezt a családbeli fiú- és leánygyermekre nézve is megengedték. Az újabb felfogás azonban az ilyen kegyetlenséget helyesen tartotta elvetendőnek, s ez a rendszabály a közhasználatból teljesen ki is ment, hiszen ki viselhetné el, hogy fiát, legfőképpen pedig leányát másnak a büntett fejében kiadja, ami a fiú személyén át súlyosabban érintené az atyát, mint fiát, a leányokra nézve pedig ezt a szemérmük védelme is kizárja. Ezért elfogadást nyert, hogy noxalis kereseteket csak a rabszolgák ellen lehet adni, hiszen a régi törvényt magyarázóknál is gyakran találtuk annak kimondását, hogy büntetteikért a gyermekeket magukat lehet perelni.

IX.

A négy lábú állat okozta kárról.

A 12 t. törvény noxalis keresetet hozott be arra az esetre, ha oktalan állatok szilajságukban, dühükben vagy vadságukban kárt okoznak. Ha ezeket az állatokat a kár fejében átengedik, akkor mentesítik tulajdonosukat, mivel így rendeli a 12 t. törvény. Ilyen az, mikor a rúgós ló patájával megrúgott vagy döfös marha megdöfött valakit. Ez a kereset azokra az állatokra nézve van helyén, melyek természetükkel ellentétben vadultak meg; mert ha faji tulajdonságuk a vadság, akkor elesik. Ha tehát a medve elszökött tulajdonosától, s így okozott kárt, volt gazdáját nem lehet perelni, mivel megszűnt tulajdonos lenni a vadállat elmenekülésével. Kár (pauperies) alatt pedig itt olyan kárt kell érteni, melyet elkövetője a jogtalanságra irányuló szándék nélkül okozott; az állatról u. i. nem mondható, hogy jogtalanságot követ el, mivel nincsen esze. Ennyi az, ami a noxalis keresetet illeti.

Egyébként tudni kell, hogy az aedilisi edictum megtiltja nekünk, hogy kutyát, kandisznót, vadkant, medvét vagy oroszlánt ott tartsunk, ahol általában járni szoktak; ha pedig ez ellen cselekedtek, s szabad emberen valami kár esett, akkor a bíró a tulajdonost annyiban marasztalja el, amennyit helyesnek és méltányosnak lát; egyéb dolgoknál az okozott kár kétszeresében. Ezek az aedilisi kereseteken kívül az állat okozta kárról szóló keresetnek (a. de pauperie) szintén helye van; az ugyanarra a dologra vonatkozó keresetek, különösen pedig a büntetőek, tudvalevőleg, nem zárják ki egymást.

X.

Azokról, kiknek útján perelhetünk.

Rá kell most mutatnunk, hogy kiki vagy a saját, vagy a más nevében perelhet. Másnak a nevében pld. ügyvivőként, gyámként, gondnokként; ámbátor hajdan az volt a gyakorlat, hogy másnak a nevében nem lehetett perelni, kivéve a nép, valaki szabadsága és a gyámoltak védelme érdekében. Továbbá a lex Hostilia megengedte, hogy lopásért is lehessen perelni azoknak a nevében, kik az ellenség fogságában vannak, vagy államügyben tartózkodnak távol, vagy akik ilyeneknek a gyámsága alatt vannak. Ez azonban meglehetősen kényelmetlen volt, hogy másnak nevében sem perelni, sem alperesként perbeszállni nem lehetett, s ezért az emberek elkezdtek ügyvivőik útján perelni. Betegség, előrehaladott kor és szükséges távollét,

valamint sok más ok ugyanis gyakran akadályt gördítenek az elé, hogy saját dolgainkkal törődjünk. Az ügyvivőt nem meghatározott szavakkal, sem nem az ellenfél jelenlétében, sőt legtöbbször ennek tudta nélkül rendelik ki; ha ugyanis valakinek megengeded, hogy ügyedben felperesként vagy alperesként eljárjon, azt ügyvivődnek kell tekinteni. Hogy a gyámokat és gondnokokat hogyan rendelik, azt az első könyvben fejtettük ki.

XI.

A biztosítékadásokról.

A biztosítékadás módja más volt régen, s mást hozott az újabb kor gyakorlatba.

Régen ugyanis, ha dologi keresettel pereltek, biztosítéknyújtásra a birtokost kötelezték, hogy ha alul marad és sem a dolgot magát, sem a perbeli becsértéket nem adja ki, a felperesnek szabadságában legyen akár ellene, akár kezesei ellen perelni. Ezt a biztosítéknyújtást *iudicatum solvinak* hívják; hogy honnan jön ez az elnevezés, azt könnyű megérteni; azt stipulálja ugyanis az illető, hogy megfizessék neki azt, amit a bíró meg fog ítélni neki. Még sokkal inkább köteles volt biztosítékot adni az, kit dologi keresettel támadtak meg, ha más nevében bocsátkozott perbe. Az ellenben, aki dologi keresetet felperesként indított, ha saját nevében perelt, nem tartozott biztosítékot nyújtani. Ha ellenben ügyvivő indított dologi keresetet, akkor köteles volt biztosítékot adni arra nézve, hogy az ügy ura az ügyet jóvá fogja hagyni; fennforgott ugyanis annak a veszélye, hogy a képviselt ugyanezen ügyből kifolyólag ismét perelni fog. Az *edictum* szavai következtében a gyámoknak és gondnokoknak az ügyvivőkéhez hasonló módon kellett biztosítékot adniok, ezeknek azonban perléskor néha elengedték a biztosítéknyújtást. Így volt ez dologi kereseteknél. A személyieknél a felperesre nézve ugyanaz volt a szabály, amit a dologi pereknél mondtunk. Az alperest tekintve pedig, ha másnak a nevében lépett fel, akkor mindenképpen adnia kellett biztosítékot, mert biztosítékadás nélkül senkit sem tartottak más ügyében alkalmas védőnek. Ha viszont saját nevében állt a személyes per elébe, akkor nem kényszerítették *cautio iudicatum solvi* nyújtására.

Mindez ma már másképpen áll. Akár dologi, akár pedig személyes keresettel perelnek be u. i. valakit saját nevében, a perérték fejében nem lesz kötelezve biztosíték nyújtására, hanem csupán saját személyére nézve kell esküvel megerősített ígéretet tennie - melyet eskü általi biztosítéknak hívnak - arra, hogy a per végéig a bíróság rendelkezésére fog állani, vagy - személyi minősége szerint - pusztán ígéretre, vagy biztosíték nyújtására kötelezik. Ha ellenben a perben ügyvivő lép fel akár felperesként, akár alperesként, akkor a felperesi ügyvivő, ha megbízása az iratokban nincs igazolva, vagy a per ura a bíróság előtt megjelenve ügyvivőjének személyét nem erősíti meg, biztosítékot köteles adni arra nézve, hogy megbízója az ügyet jóvá fogja hagyni; ugyanezt kell szem előtt tartani akkor is, ha a gyám, gondnok, vagy más hasonló személy, kik mások ügyeinek intézését vállalták, mással indítatnak pert valaki ellen. Ha pedig alperesként fognak perbe valakit és megjelenve késznek mutatkozik ügyvivőt bizni meg, akkor vagy maga jöhet a bíróság elé, s erősítheti meg ügyvivőjének személyét a *satisfactio iudicatum solvi* ünnepélyes stipulációival, vagy a bíróságon kívül tehet le biztosítékot, mellyel maga lesz ügyvivőjének keze mindazon kikötésekre nézve, melyeket ennek *iudicatum solvi satisfactio*ja magában foglal. Ilyenkor saját vagyonából adandó jelzálogi biztosítás adására is kötelezik, akár bíróság előtt tett ígéretet, akár bíróságon kívül adott óvadékot, úgy, hogy mind ő maga, mind örököse legyenek kötelezve. Ezenfelül egy másik óvadékot, illetve biztosítékot is kell lehelyeznie saját személyére vonatkozólag, hogy t. i. az ítélet felolvasásakor a bíróság előtt meg fog jelenni, vagy, ha nem jönne el, akkor keze mindent megad, amit csak az ítélet tartalmazni fog, hacsak nem történt fellebbezés. Ha pedig az alperes nem jelent meg bármi

okból kifolyólag és más óhajtja védelmét elvállalni, akkor minden különböztetés nélkül dologi és személyi keresetek között teheti ezt, mégis úgy, hogy a perértékhez képest leteszi a *satisfactio iudicatum solvit*. Régi szabály szerint ugyanis, mint már mondtuk, senkit sem lehet más ügyében elfogadható védőnek tekinteni biztosíték adása nélkül. Mindez nyilván és tökéletesen kitűnik a bíróságok mindennapi gyakorlatából az ügyek vitelében. Ennek a módozatnak megtartását nemcsak e mi székvárosunkban, hanem minden tartományunkban is elrendeljük, még ha netalán tudatlanságból másként járnának is el, mivelhogy szükséges, hogy minden tartomány összes országaink fejének, azaz e székvárosunknak gyakorlatát kövesse.

XII.

Az állandó és időhöz kötött keresetekről és hogyan szállanak át az örökösökre, illetőleg ellenük.

Ezen a helyen meg kell jegyeznünk, hogy azok a keresetek, melyek törvényen, senatushatározaton vagy a szent constitutiókon alapulnak, régebben állandó érvényűek voltak, míg nem a szent constitutiók bizonyos határokat szabtak mind a dologi, mind a személyi kereseteknek. Azok ellenben, melyek a praetor külön joghatóságából erednek, rendszeren egy éven belül érvényesek - mivel magának a praetornak hatalma is egy évig tartott. Némely esetben azonban ezek is állandó hatályt nyernek; azaz a constitutiókban megállapított határig érvényesek; ilyenek azok, melyeket a praetor a hagyatéki birtokosnak, s a többieknek, kik örökösszámba mennek, ad. A tettenért tolvaj elleni kereset, bár magának a praetornak joghatóságából ered, mégis állandó érvényű. Képtelenségnek tartotta ugyanis a praetor, hogy ez a kereset egy évre korlátoztassék. Azonban nem minden kereset, melyet valaki ellen vagy már maga a polgári jog enged, vagy a praetor ad, megy át az örökösre, illetőleg adatik meg ellene. Mert kétségtelen jogszabály, hogy a büntettekben származó büntető keresetek a tettes örököse ellen nem mennek, így a lopás, rablás, személysértés és jogtalan károkozás miatti keresetek. A sértett örökösét azonban megilletik ezek a keresetek és nem is tagadják meg őket, kivéven a személysértés miatti keresetet, s esetleg még található más hasonló keresetet. Néha a szerződésből eredő kereset sem megy az örökös ellen, pld. ha az örökösös családul járt el, de az örökösre e családtság folyományaképp semmi vagyoni előny nem szállott át. A fentebb ismertetett büntető keresetek ellenben, ha a főszemélyek között már megindultak, az örökösöket is megilletik, illetőleg ellenük is átszállnak. Végül meg kell még jegyeznünk, hogy ha az ítélet kimondása előtt az alperes kielégíti a felperest, akkor a bíró tisztéből folyik, hogy felmentse őt, bár a per kezdetekor az volt a helyzet, hogy el kellett volna marasztalnia; ez az, amit régen általánosan úgy fejeztek ki, hogy minden bírói eljárásnak a felmentéssel kell végződnie.

XIII.

A kifogásokról.

Hátra van még, hogy a kifogásokat vizsgáljuk. A kifogásokat az alperesek védelmére vezették be; gyakran megtörténik ugyanis, hogy ámbár maga a kereset, melyet a felperes indít, jogos, mégis igazságtalan az ellen, aki ellen indították. Ha például félelemtől kényszerítve vagy családtságtól vezetve, vagy tévedésbe esve Titiusnak kérdésére megígérted, amit nem kellett volna ígérned, akkor nyilvánvaló, hogy a polgári jog értelmében kötelezve vagy és hatályos az a kereset, melyet arra indítanak, hogy te adni tartozol; azonban méltánytalan, hogy elítéljenek és ezért meg fogod kapni a megfélemlítésre vagy családtságra utaló kifogást (*exceptio metus causa v. doli mali*), vagy egy *in factum* fogalmazott kifogást. Hasonló lesz a jogi helyzet, ha valaki kölcsönpénz fejében vett tőled stipulatio-ígéretet, holott aztán a pénzt nem számlálta le.

Kétségtelen, hogy ezt a pénzt követelheti tőled, hiszen tartozol adni, mivel stipulatióból kifolyólag kötelezve vagy, de minthogy igazságtalan lenne téged e címen elítélni, elismerésre jutott, hogy a pénz le nem számlálására utaló kifogással (*exc. non numeratae pecuniae*) védheted magadat, melynek hatályosságát mi, mint az előbbi könyvekben már mondtuk, bizonyos időhatárra szorítottuk. Továbbá, ha az adós megegyezett hitelezőjével, hogy ez ne követelje tőle a tartozást, akkor azért továbbra is kötelezve marad, mivel a pusztá megegyezéssel nem oldódnak fel a kötelmek; éppen ezért hatályos ellene az a kereset, melyet a felperes ezzel az intencióval indít: „ha igaz az, hogy az alperes adni tartozik”. Minthogy azonban igazságtalan lenne az egyezmény ellenére elítélni, védelmére szolgál a megkötött egyezményen alapuló kifogás (*exc. pacti conventi*). Ugyancsak, ha az adós letette a hitelező által felajánlott esküt arra nézve, hogy semmit sem tartozik adni, mégis kötelezve marad. Mivel azonban igazságtalan lenne hamis esküje iránt nyomozni, a letett eskün nyugvó kifogás (*exc. iuris iurandi*) védelmére szolgál. A dologi keresetekben hasonlóképpen szükség van kifogásokra, pld. ha a birtokló letette a felperes-felajánlotta esküt, hogy a dolog az övé és a felperes a dolgot mégis követeli; mert habár intenciója igaz is, mégis igazságtalan dolog volna elmarasztalni a birtokost. Hasonlóképpen, ha bíróság előtt már egyszer perelt ellened valaki akár dologi, akár kötelmi keresettel, a kötelem éppen úgy továbbra is fennmarad s ezért ugyan-ezen ügyből kifolyólag szorosan a jogot tekintve, később is perelhetne ellened; azonban az ítélt dolog kifogásával (*exc. rei iudicatae*) segíthetsz magadon. Elég legyen példaképp ennyi. Hogy milyen sok és különféle okból van szükség kifogásra, az megérthető a Digesták vagy Pandecták terjedelmesebb könyveiből. E kifogások közül egyesek a törvényeken vagy törvényerejű jogforrásokon, mások magának a praetornak joghatóságán alapulnak. Egyes kifogásokat állandóknak és ügydöntőknek, másokat időhöz kötötteknek és halasztó hatásúaknak neveznek. Állandók és ügydöntők azok, melyek mindig a perlekedők rendelkezésére állnak, s a peres ügyet mindig megszüntetik; ilyenek a csalárdságon, megfélemlítésen, s a kötött egyezményen alapuló kifogások, ez utóbbi akkor, ha az iránt egyeztek meg, hogy a pénz egyáltalán ne legyen követelhető. Időlegesek és halasztók azok, melyek csak egy ideig gátolják a keresetet és adnak időhaladékat; ilyen a megkötött egyezmény kifogása, ha abban állapodtak meg, hogy bizonyos időn belül ne lehessen perelni, pld. öt éven belül. Ez idő elmúltával ugyanis nem akadályozható a felperes a perindításban. Azok tehát, kikkel szemben, ha a határidőn belül akarnának perelni, s felhozható volna a kötött egyezményen alapuló vagy más hasonló kifogás, el kell halasztaniok a keresetet és csak az idő elmúltával perelniök; éppen ezért hívják ezeket a kifogásokat halasztóknak. Ha, ezzel ellentétben a határidő előtt pereltek, s aztán az alperes kifogást vetett fel ellenük, hajdan sem e perben nem értek el semmit a kifogás miatt, sem a határidő elteltével többé nem perelhettek, mivel az ügyet meggondolatlanul idő előtt vitték perbe, s ezzel keresetüket felemésztették, minek következtében a pert elvesztették. Ma azonban már nem akarjuk, hogy ez a dolog ilyen szigorú kimenetelű legyen, hanem elrendeltük, hogy aki az egyezmény vagy kötelem lejárta előtt merészkedik pert indítani, az Zeno constitúciója alá legyen vetve, melyet a felséges törvényhozó az időbelileg többet követelők tekintetében hozott, nevezetesen, hogy ha a saját maga által önként engedett vagy a kereset természetéből folyó időhaladékat figyelmen kívül hagyta, akkor az ily jogtalanságot szenvedettek kétszeres mértékben kapják meg azt, és letelte után is csak akkor álljanak perbe, ha az előző per minden költségét megkapták, hogy a felperesek e büntetéstől való féltükben megtanulják a perek határidejének betartását. Vannak továbbá a felek személyéből folyó halasztó kifogások is; ilyenek a perbeli képviselőre vonatkozóak, pld. mikor katona vagy nőszemély által akar valaki perelni; a katonák ugyanis sem atyjuk, sem anyjuk, vagy feleségük nevében, sem pedig, külön császári leirat következtében, általában perbeli képviselőként nem léphetnek fel, saját ügyeiket azonban fegyvelemsértés nélkül elláthatják. Azokat a kifogásokat ellenben, melyeket hajdan az ügyvivők ellen akár a megbízó, akár maga az ügyvivő becstelensége címén emelni szoktak,

mivel ezek a bírói gyakorlatban ma már úgy sem szerepelnek, eltöröltük, nehogy az ezek feletti vitatkozások miatt maga az ügy halogatást szenvedjen.

XIV.

A viszontkifogásokról (replicatiókról).

Megtörténik olykor, hogy az első tekintetre jogosnak látszó kifogás igazságtalanul árt a felperesnek. Ha ez az eset, akkor a felperes érdekében egy más előterjesztésre van szükség, melynek replicatio a neve, mert ez a kifogás hatályát visszaveri és megszünteti. Pld. ha megegyezik valaki az adósával, hogy nem követeli tőle a pénzt, később azután az ellenkezőben egyeznek meg, azaz, hogy lehessen a hitelezőnek követelni, akkor, ha a hitelező perel és az adós kifogást emel a végből, hogy csak akkor marasztaltassék el, ha nem jött létre köztük megegyezés arra nézve, hogy a hitelező ne követelje a pénzt: a kifogás árt ugyan az utóbbinak, hiszen a megegyezés csakugyan létrejött, és ez csak igaz marad, bár később az ellenkezőben egyeztek is meg. Mivel azonban igazságtalan volna e miatt a hitelezőt követelésétől elűzni, ő viszontkifogást kap a később kötött egyezmény alapján. Viszont előfordul néha az is, hogy az első tekintetre igazságosnak látszó replicatio igazságtalanságot okozna. Amikor ez fordul elő, akkor újabb más előterjesztésre van szükség az alperes érdekében, amelynek duplicatio a neve. Ha ismét ez látszik első pillanatra jogosnak, de másvalami ok miatt igazságtalanul ártana a felperesnek, akkor ismét más előterjesztésre van szükség a felperes megsegítésére; ezt triplicatióknak hívják. Az ügyek változatossága néha még a felsoroltakon túl is terjeszti e kifogások használatát, mint ezt a Digesták bővebb kötetéből könnyű megismerni.

Azokat a kifogásokat, melyek az adóست védik, többnyire kezeseik javára is alkalmazni szokták, és jogosan; amit u. i. ezektől követelnek, azt úgy lehet tekinteni, hogy magától az adóstól kérik, mert ő a megbízási keresetnél fogva vissza fogja ezeknek adni, amit ők fizettek ki helyette. Ezért ha valaki megegyezik az alperessel, hogy a pénzt nem fogja követelni, akkor a kötött egyezményen alapuló kifogással segítségükre kell azoknak is sietni, kik érte kezesekedtek, mintha velük is megegyezett volna, hogy a pénzt tőlük nem követeli. Mégis, bizonyos kifogásokat nem szoktak rájuk alkalmazni. Pld. ha az adós átengedte vagyonát a hitelezőknek, s hitelezője mégis fellép ellene, akkor a vagyonátengedésre utaló („nisi bonis cesserit”) kifogással meg van védve; e kifogást azonban kezesei nem kapják meg, mégpedig azért, mert aki adósáért másokat kezesekül lekötött, az leginkább éppen azért teszi ezt, hogy ha adósa vagyoni helyzete megrendülne, megkapja a magáét azoktól, kik érte kötelezettséget vállaltak.

XV.

Az interdictumokról.

Hátra van, hogy az interdictumokról, s azokról a keresetekről szóljunk, melyeket ezek helyett használnak. Az interdictumok bizonyos megfogalmazott szólásformák voltak, melyekkel a praetor vagy azt parancsolta meg, hogy történjék valami vagy megtiltotta, hogy történjék; ezt leggyakrabban akkor tette, mikor birtok vagy a quasi possessio körül folyt a per.

Az interdictumok főfelosztása az, hogy vagy tiltók (prohibitoria), vagy helyreállítók (restitutoria), vagy felmutatást rendelők (exhibitoria). Tiltók azok, melyekkel megtiltja a praetor, hogy valami történjék, pl. az erőszakot az ellen, aki hibátlanul birtokol, vagy aki halottját oda temeti, ahova joga van temetni, vagy, hogy valaki szent helyen építkezzék, vagy folyóban, illetőleg annak partján olyasmit létesítsen, ami a hajózásra hátrányos. Helyreállítók azok, melyekben

valaminek a visszaszolgáltatását parancsolja, pld. a hagyatéki birtokos számára azoknak a dolgoknak birtokát, melyeket valaki örökösként vagy birtokosként (pro herede aut pro possessore) birtokol a hagyatékából, vagy mikor elrendeli a birtok visszaadását annak részére, kit erőszakkal vetettek ki telke birtokából. Felmutatást célzóak azok, melyekben a praetor exhibitiót rendel, pld. azért, kinek szabad voltáért perelnek, vagy azért a szabadosét, kitől felszabadítója munkálatok elvégzését követeli, vagy az atya részére az ő hatalma alá tartozó gyermekeiét. Vannak olyanok is, kik úgy vélekednek, hogy interdictumoknak sajátképpen azokat kell hívni, melyek tiltó jellegűek, mert interdicere annyit tesz, mint tiltakozni és megtiltani; a helyreállításra és felmutatásra vonatkozókat pedig decretumoknak kell hívni. Érvényre mégis az a nézet jutott, hogy mindegyiket interdictumnak kell nevezni, mivel „inter duos dicuntur” (két fél között hangzanak el). Az interdictumok következő felosztása az, hogy némelyek a birtoklás megszerzése, mások megtartása, ismét mások visszaszerzése céljából készültek. Birtokszerzési interdictumot kap a hagyatéki birtokos (bonorum possessor), ennek neve quorum bonorum, s ereje és hatálya az, hogy amit bárki olyan hagyatéki vagyomból, melynek birtokát a praetor valakinek megadta, örökösként vagy birtokosként bír, azt köteles visszaszolgáltatni annak, ki a hagyaték birtokát megkapta. Örököskénti birtokosnak azt tekintjük, ki azt gondolja, hogy ő az örökös; birtokosként az birtokol, ki valami hagyatéki dolgot vagy akár az egész hagyatékot minden jog nélkül tudva, hogy az őt nem illeti, tartja birtokában. Ezt az interdictumot azért hívják a birtoklás megszerzésére szolgálónak, mert csak az veheti igénybe, ki akkor próbálja meg először megszerezni a dolog birtokát; ha tehát valaki a birtoklás megszerzése után vesztette el azt, akkor ezt az interdictumot nem használhatja. Az az interdictum is, melyet Salvianumnak neveznek, a birtoklás megszerzése céljából készült, s a tulajdonos használja haszonbérelőjének azon dolgai iránt, melyeket ez a földbirtok bére fejében zálogul lekötött. A birtoklás megtartásának céljára az uti possidetis és az utrubi interdictumokat szerkesztették arra az esetre, mikor két fél között vita támad valamely dolog tulajdonára nézve, s mindenekelőtt felmerül az a kérdés, hogy a perlekedők közül melyiknek kell birtokolni és melyiknek perelni. Ha u. i. nem derítik ki előzőleg, hogy a birtok kettejük közül melyiket illeti, akkor a petitorius (érdemi) keresetet sem lehet megindítani, mivel mind a polgárjogi, mind a természetes észjárás azt kívánja, hogy az egyik birtokoljon, s a másik követeljen a birtoklótól. És mivel sokkal kényelmesebb birtokolni, mint pert indítani, azért a legtöbb esetben magáért a birtokért nagy vetélkedés támad. A birtokló kényelme abban áll, hogy még ha nem az övé is a dolog, mégis, ha a felperes nem tudta bizonyítani, hogy az a sajátja, a birtoklás megmarad annál, akinél volt, ezért ha mindkét részről kétséges a jogosultság, akkor a követelő ellen szokás ítélni. Az uti possidetis interdictummal telek, vagy épület birtoka iránt perelnek, az utrubi interdictummal ellenben az ingóságok birtokát illetően. Ezeknek ereje és hatálya régebben nagyon különböző volt. Az uti possidetis interdictummal ugyanis az nyert, aki az interdictum kiadása idején birtokolt, föltéve, hogy sem erőszakkal, sem alattomban, sem precariumképpen nem szerezte ellenfelétől birtokát, bárha mást erővel űzött is el a birtokból, vagy azt mástól alattomban ragadta is el, vagy valakitől precariumként kérte is a birtokot. Az utrubi interdictummal ellenben az maradt felül, aki az év nagyobbik részében birtokolt, nem erőszakkal, alattomban, vagy precariumképpen ellenfelével szemben. Ma azonban ez másként van; mert mindkét interdictumnak a birtoklást illető hatálya egyenlően van megállapítva úgy, hogy az marad felül mind az ingatlan, mind az ingó dolog tekintetében, aki ellenfelével szemben nem erőszakkal, alattomban vagy precarista-módra birtokol a perfvétel idejében. Birtokosnak pedig nemcsak akkor tekintünk valakit, ha maga birtokol, hanem akkor is, ha az ő nevében másvalaki van birtokban, bárha ez nincs is az ő hatalmának alávetve, mint pld. a haszonbérő és a lakásbérő; akiknél letétbe helyeztek vagy akiknek haszonkölcsönbe adtak valamit, azok által is maga a lehelyező, illetőleg haszonkölcsönző tekinthető birtoklónak; ez az, amit úgy fejeznek ki, hogy kiki megtartja a birtokát bármely oly személy közvetítésével, aki az

ő nevében van a birtokban. Sőt elfogadást nyert az is, hogy pusztá akarattal is fenn lehet tartani a birtokot, azaz a birtokos, még ha sem maga nincs birtokban, sem nevében másvalaki, azonban nem a birtoklás feladásának szándékával távozott el onnan, hanem azzal, hogy később újra vissza fog térni, fenntartja a birtoklást. Hogy a birtoklást megszerezni kik által lehet, azt a második könyvben adtuk elő. Ahhoz azonban kétség sem fér, hogy csupán erre irányuló szándékkal birtoklást senki sem szerezhethet. A birtok visszaszerzésére a praetor akkor szokott interdictumot adni, ha telke vagy háza birtokából erőszakkal vetettek ki valakit; az ilyen számára szolgál az interdictum unde vi, mellyel a kivetőt kényszeríti a birtok visszaadására, bárha ő maga a kivetővel szemben erőszakkal, alattomban vagy precarista módjára birtokolt is. A fentebb említett szent constitutiók értelmében azonban, ha valaki erőszakkal vesz birtokba valami dolgot, akkor, ha az az ő vagyonához tartozott, tulajdonjogát elveszti, ha pedig a másé volt, akkor visszaszolgáltatásán kívül még a dolog becsértékét is tartozik megadni. Aki pedig erőszakkal vetett ki mást a birtoklásból, az a magán- és nyilvános hatalmaskodásról szóló lex Julia alapján felel, még pedig magánhatalmaskodás címén, ha nem fegyveresen követte el az erőszakot; de ha fegyveresen üzte ki a másikat birtokából, akkor nyilvános hatalmaskodás miatt. Fegyver elnevezés alatt pedig nemcsak a pajzsokat, kardokat és sisakokat, hanem a furkósbotot és köveket is érteni kell. Az interdictumok harmadik felosztása az, hogy vagy egyszerűek vagy kétoldalúak. Egyszerűek azok, melyekben az egyik a felperes, a másik az alperes, ilyenek az összes visszahelyező és felmutatásra menő interdictumok. Ezeknél a felperes ugyanis az, aki a visszahelyezést, vagy felmutatást kéri, az alperes pedig, kitől a visszaállítást, illetőleg felmutatást kéri. A tiltó interdictumok némelyike egyszerű, másika kétoldalú. Egyszerűek azok, melyekben a praetor szent helyen, folyóban vagy ennek a partján valaminek a létesítését megtiltja (a felperes u. i. az, ki azt óhajtja, hogy ne történjék valami, alperes, aki megkísérli valaminek létesítését). Kétoldalú például az uti possidetis és az utrobi interdictum. Azért hívják kétoldalúnak, mert mindkét peres fél helyzete egyenlő abban a tekintetben, hogy egyiket sem lehet különösképpen alperesnek, vagy felperesnek tekinteni, hanem mindkettőjük egyformán viszi a fel- és alperes szerepét.

Az interdictumok régebbi lefolyásáról és kimeneteléről ma felesleges beszélnünk. Amikor ugyanis rendkívüli eljárásban történik a jogszolgáltatás - amelyen ma minden bírói eljárás -, akkor nem szükséges interdictumot bocsátani ki, hanem interdictum nélkül is úgy ítélnének, mintha interdictumból kifolyólag adott utilis (kiterjesztett) kereset forogna szóban.

XVI.

A konok perlekedők büntetéséről.

Rá kell itt mutatnunk arra is, hogy a jogi élet irányítói mindig nagy gondot fordítottak arra, hogy az emberek ne egykönnyen folyamodjanak perhez; ez a mi törekvésünk is. Ezt legkönnyebben úgy lehet elérni, hogy mind a felperes, mind az alperes meggondolatlanságát némelykor pénzbüntetéssel, máskor az eskü szentségével, vagy becstelenségtől való félelemkeltéssel korlátozzuk. Így történik, hogy constitutióknk szerint mindenkinek, kit beperelnek, esküt kell felajánlani és alperes csak akkor tehet előterjesztéseket a perben, ha előbb megesküszik, hogy igaz ügyet véd, mikor a keresetnek ellene mond. Sőt bizonyos esetekben a tagadók ellen kétszeres, illetve háromszoros kereset van megállapítva, ha pld. jogtalan károkozás miatt, vagy tiszteletreméltó helyeknek tett hagyományokra nézve folyik a per. Mindjárt kezdettől fogva az egyszeresnél többre szóló kereset van például tettenért lopásnál a négyszeresre, tetten nem értnél a kétszeresre; ezekben s még néhány esetben ugyanis, akár tagad, akár elismer (az alperes), a kereset többre szól egyszeresnél. A felperes részéről való hamis perlekedést (calumnia) szintén üldözzük; constitutióknk értelmében ugyanis a felperesnek is meg kell

esküdnie, hogy nem hamisan perel. Mindkét fél ügyvédei hasonlóképpen eskünek vannak alávetve, amit egy másik constitutióknk tartalmaz. Mindezek a régi actio calumniae helyett vannak behozva, mely kiment a használatból, mert a perérték tizedrészére büntette a felperest, amit, úgy találtak, sohasem alkalmaztak. Ehelyett bevezették a fentemlített esküt s azt, hogy a rosszhiszemű perlekedő a perrel okozott kárt és költségeket is köteles legyen ellenfelének megtéríteni. Némely perben az elítéltek bectelenekké válnak, például lopás, rablás, személy-sértés, csalás miatti, úgyszintén a gyámsági, megbízási és letéti kereseteknél, de csak a főkeresetnél, nem a contraria actiólnál is; hasonlóképpen társasági keresetnél is, mely mindkét részről directa actio, s ezért az e keresetnél elítélt társtag bectelenségbe kerül. Azonban lopás, rablás, sérelem és csalás miatti keresetnél nemcsak az elítélt lesz bectelenné, hanem az is, aki kiegyezett és helyesen, mert nagy különbség van a közt, hogy büntetből, avagy szerződés alapján tartozik-e valaki.

Minden keresetindítás az edictumnak azon a részén alapul, melyben a praetor a törvénybe való idézésről szól; az ellenfelet ugyanis mindenekelőtt törvénybe kell hívni, tehát az elé, aki a jogot szolgáltatni fogja. E tekintetben a praetor a szülőknak, a felszabadítóknak, valamint a felszabadító gyermekeinek és szülőinek megadja azt a tiszteletet, hogy gyermekeiknek, illetőleg felszabadítójuknak csak úgy szabad őket törvénybe idézni, ha erre magától a praetortól kértek és kaptak engedélyt, ha pedig valaki másképpen idézte perbe őket, akkor a praetor ötven solidus büntetést szabott ki rá.

XVII. A bíró tisztéről.

Hátra van, hogy a bíró tisztéről szóljunk. E tekintetben mindenekelőtt arra kell a bírónak ügyelnie, hogy ne ítéljen másképp, mint azt a törvények, constitutiók vagy a szokás megszabják. Ha tehát például noxalis perben lett bíró, akkor fordítson gondot arra, hogy ha a tulajdonost elítélendőnek találja, akkor így ítélkezzék: „Elítélem Publius Maeviust, hogy Lucius Titiusnak adjon tíz aranyat vagy adja ki a kártevőt.” Ha pedig dologi pert indítottak, akkor, ha a felperes ellen ítélkezett, fel kell mentenie a birtokost, ha pedig a birtokos ellen, akkor meg kell parancsolnia, hogy szolgáltatassa vissza a dolgot gyümölcseivel együtt. Ha a birtokos azt állítja, hogy azonnal nem tudja a dolgot visszaadni s úgy látszik, hogy nem halogatási szándékkal kér a visszaszolgáltatásra időhaladékot, akkor ezt meg kell engedni neki, de úgy, hogy a perértékre nézve nyújtson biztosítékot kezes által, ha nem szolgáltatna azon az időn belül, melyet engedtek neki. Ha hagyaték kiadására megy a per, akkor a gyümölcsökre nézve ugyanúgy kell intézkednie, mint ahogy egyes dolgok követelésénél említettük. Azokra a gyümölcsökre nézve, melyeket a birtokos saját hibájából nem szedett be, mindkét keresetnél körülbelül ugyanaz a szabály fog állani, ha az alperes rosszhiszemű birtokos volt. Ha ellenben jóhiszemű volt, akkor nem vesszük számításba az elfogyasztott vagy be nem szedett gyümölcsöket. A kereset benyújtása után azonban azokat is tekintetbe vesszük, melyeket a birtokos saját hibájából nem szedett be vagy, ha beszedett is, elfogyasztott. Ha felmutatásra megy a per, akkor nem elegendő, hogy ha az alperes felmutatja a dolgot, hanem szükséges az is, hogy a dolog minden vele járó hasznait is felmutassa, azaz, hogy a felperes ugyanabban a helyzetben legyen, mint akkor lett volna, ha a dolgot akkor szolgáltatatták volna ki, mikor perelni kezdett felmutatásra. Éppen ezért, ha a halogatások közben a dolgot elbirtokolja a birtokos, éppen úgy el kell marasztalni. A bírónak tekintetbe kell vennie a közbeeső időszak gyümölcseit is, tehát azét, mely a felmutatási per kezdete s az ítélethozatal közé esik. Ha a felmutatásra beperelt azt állítja, hogy azonnal nem tudja felmutatni a dolgot, s erre időt kér és úgy látszik, hogy ezt nem halogatás céljából kéri, akkor meg kell adni neki, de adjon

biztosítékot a kiszolgáltatásra nézve. Ha pedig a bíró parancsára sem azonnal fel nem mutatja a dolgot, sem a későbbi felmutatást nem biztosítja, akkor el kell marasztalni annyiban, amennyi érdeke fűződött a felperesnek a dolog kezdetbeni kiadásához. Ha hagyatéki osztozkodási keresetet indítottak, akkor az egyes dolgokat az egyes örökösöknek kell odaítélnie s ha úgy találja, hogy az egyiknek túlságosan sok jutott, akkor, a mondottak szerint, ezt örökösársának fizetendő bizonyos pénzösszegre kell marasztalnia. Azon a címen is el kell marasztalni az egyik társörököst a másik javára, hogy egyedül élvezte a hagyatéki földbirtok gyümölcseit, vagy hogy az örökséghez tartozó valamely dolgot megrongált vagy elfogyasztott. Ugyanezt kell szem előtt tartani, ha kettőnél több társörökös szerepel is. Ugyanez történik, ha több közös dolognak a felosztására nézve perelnek. Ha pedig egy dologra, például telekre nézve perelnek, akkor, ha az a telek könnyen osztható fel részekre, részek szerint kell azt kinek-kinek odaítélnie s ha úgy látszik, hogy az egyik része túlnyomó nagy, azt a másik javára bizonyos pénzösszegre kell marasztalnia. Ha azonban nem lehet alkalmas módon felosztani, például, ha rabszolgáról vagy öszvérről van szó a perben, akkor az egyiknek kell az egészet odaítélni s ezt a másik számára fizetendő pénzösszegben marasztalni. Ha határkiigazításra perelnek, akkor vizsgálja meg a bíró, hogy szükség van-e odaítélésre. Erre abban az egy esetben nyilván szükség van, ha jobban szembeötlő határokkal kényelmesebben meg lehet különböztetni a földeket, mint ahogy régebben voltak elhatárolva; ilyenkor ugyanis szükséges, hogy az egyik földjéből egy részt a másik föld tulajdonosának odaítéljen. Ez esetben természetes, hogy ezt a másik részére fizetendő bizonyos összegben marasztalja. Ebben a perben azt is el kell marasztalni, aki a határokat illetőleg valamit gonoszul elkövetett, például a határköveket eltávolította vagy a határfákat kivágta. E kereset alapján makacsság címén is el lehet marasztalni valakit; például ha nem engedte meg, hogy földjeit a bíró parancsára felmérjék. Amit a bíró e keresetekben valakinek odaítél, az azonnal azé lesz, kinek odaítélték.

XVIII.

A nyilvános perekről.

A nyilvános perek sem nem keresetekkel indulnak meg, sem más hasonlóságuk nincs a többi eljárásokhoz, melyekről szólottunk; s mind megindításuk, mind lefolytatásuk tekintetében nagyon különbözőek. Nyilvánosoknak azért nevezik őket, mert többnyire bárkinek megengedik a népből, hogy folyamatba tegye őket. A nyilvános perek közül némelyek főbenjárók, mások nem azok. Főbenjáróknak nevezzük azokat, melyek a halálbüntetést, száműzetést (*aquae et igni interdictio*), a szigetre való utalást (*deportatio*) s a bányamunkára ítéletet vonják maguk után. A többiek, ha a becsületbe vágnak s pénzbírságot is tartalmaznak, akkor nyilvánosak ugyan, de nem főbenjárók.

Nyilvános eljárást rendelnek a következő törvények: A felségsértésről szóló *lex Julia*, melynek hatálya azokra terjed ki, akik a császár vagy az állam ellen művelnek valamit. Ennek büntetése a halál s a bűnösök emléke haláluk után is becsstelen lesz. Ugyancsak a házasságtörés büntetéséről szóló *lex Julia*, mely nemcsak a mások házaselete ellen merénylőket bünteti fejvesztéssel, hanem azokat is, kik férfiakkal természetellenes viszonyt üzni merészkednek. Ugyanez a *lex Julia* bünteti a nemi érintkezést akkor, ha ez erőszak nélkül tisztességes leánnyal vagy özvegygel történik. Ugyanez a törvény a bűnösök büntetéséül, ha előkelők, vagyonuk felének elkobzását, ha alacsonyrangúak, testi fenyítést szab elő *relegatio*val együtt. Hasonlóképp a gyilkosokról szóló *lex Cornelia*, mely büntető pallosával üldözi az emberölőket, valamint azokat, akik emberölés céljából fegyvert hordanak magukkal. Fegyver (*telum*) névvel, miként ezt a *mi Gaius*unk a 12 t. törvény magyarázatában írva hagyta, közönségesen ugyan azt nevezik, amit *ijból* lőnek ki; azonban érteni kell alatta mindent, amit csak kézből hajítani

szoktak, következésképp e név alá foglalandó a kő, fa és vas is. Nevét pedig onnan kapta, hogy a távolba dobják, a görög τηλον (távol) szóból képezve; ezt az elnevezést megtaláljuk a görögben is, mert amit mi hajító fegyvernek (telum) nevezünk, azt ők βελοζ (lövedék) hívják, a βαλλεσσαι (dobni) igéből, mint erre Xenophon figyelmeztet; ő u. i. így ír: „χαι τα βελη δμουν εφερετο, λογγαι, τοξενματα, σφενδοναι, πλεισσοι δε χαι λινοι” („a késekkel együtt hajigáltak lándzsákat, nyilakat, parittyákat és egy csomó követ.”). A gyilkosokat (sicarii) a gyilokról (sica) nevezik így, amely vasból való kést jelent. E törvény alapján ítélik fővesztésre a méregkeverőket is, kik gonosz mesterkedésekkel, méreggel, valamint bűbajos ráolvasásokkal embereket öltek meg, vagy kik ártalmas gyógyszereket nyilvánosan árusítottak. Egy más törvény új büntetéssel üldözi a legsúlyosabb büntetett; ennek neve lex Pompeia de parricidiis. Ebben intézkedés van arról, hogy, ha valaki szülőjének, gyermekének vagy általában egy közeli hozzátartozójának, kikre a rokongyilkosság fogalmi köre kiterjed, a halálát siettetve, akár titkon, akár nyilvánosan merészelve ezt tenni, valamint az kinek összejátszásával követték el az ilyesmit, vagy akárcsak tudomása volt is e büntettről, még, ha a családhoz idegen is, a rokongyilkosságért való büntetésben részesüljön és ne pallos vagy megegetés általi, vagy más szokásos büntetésnek legyen alávetve, hanem kutyával, kakassal, mérgeskígyóval és majommal együtt bőrzsákba varrva, e vadállatokkal szorosán egybekötve, amint a környék viszonyai engedik, vagy a közeleső tengerbe, vagy folyóba dobják, hogy az elemek használatát már életében kezdje nélkülözni s életében az ég, halálában a föld legyen elzárva előtte. Ha pedig valaki más, vele rokoni vagy sógorsági kapcsolat által egybefűzött személyeket öl meg, akkor a lex Cornelia de sicariis által előszabott büntetésben részesüljön. Továbbá a lex Cornelia de falsis (a hamisításokról), melyet testamentariának is neveznek büntetést szab arra, aki hamis végrendelet vagy más okmányt írt, megpecsételt, felolvasott, becsúsztatott, vagy arra, ki hamis pecsétet készített, metszett, vagy nyomott le tudatos gonosz szándékkal. E törvény büntetése rabszolgákat illetőleg a halál, ami a gyilkosokról és méregkeverőkről szóló törvényre nézve is áll; szabadokra nézve pedig a deportatio. A köz- és magánhatalmaskodásról szóló lex Julia azok ellen irányul, akik fegyveresen vagy e nélkül követték el erőszakot. Mégpedig, ha az erőszakot fegyveresen követték el, akkor a bűnösre deportatiót ró ki a közhatalmaskodásról szóló lex Julia; ha fegyvertelenül, akkor a vagyon harmadrészének elkobzásával büntetik. Ha leányt, özvegyasszonyt, apácát, vagy más nőt raboltak el erőszakosan, akkor mind a büntetettek, mind azok, kik a bűntényhez segédkezet nyújtottak, halállal bűnhődnek constitutiónk megállapítása szerint, amint ezt belőle részletesebben is meg lehet tudni. A közpénz elsikkasztásáról (peculatus) szóló lex Julia azokat bünteti, kik közpénzt, közvagyon, szent vagy temetői dolgot loptak el. Mégpedig, ha a bírák maguk sikkasztottak hivataloskodásuk ideje alatt közpénzeket, akkor halállal bűnhődnek, sőt nemcsak ők, hanem azok is, kik ehhez segédkezet nyújtottak, vagy az általuk elsikkasztottakat, ezt tudva, elfogadták; mások, kik szintén e törvény alá esnek, deportatio büntetésében részesülnek. A nyilvános eljárások között szerepel a lex Fabia de plagiariis (az emberrablókról), mely a császári constitutiók értelmében majd halált, majd enyhébb büntetést szab ki. Ezekon kívül még nyilvános eljárások a lex Julia de ambitu (a hivatalhajhászásról), a lex Julia repetundarum (a zsarolásokról, megvesztegetésekről), a lex Julia de annona (az élelmiszerek drágításáról) és a lex Julia de residuis (a közpénzek elsikkasztásáról); ezek egyes pontokról rendelkeznek és nem vonnak maguk után halálbüntetést, hanem más büntetéseket rónak ki azokra, akik szabályaikat áthágják.

Ennyit adunk elő a nyilvános eljárásokról, hogy őket mintegy ujjatok hegyével megérintve legalább sommásan megismerhessétek. Különben pedig Isten segítségével a Digesták avagy Pandecták terjedelmesebb könyveiből el fogtok jutni ezeknek alaposabb ismeretéhez.